Kapitalizm
Sınıflar ve Devlet

Haldun Gülalp

belge yayınları

BİLİM DİZİSİ

BİLİM DİZİSİ: 9

KAPİTALİZM, SINIFLAR VE DEVLET

*Daha önce yayınlanan, ilgiyle okunarak tartışılan "**Yeni Emperyalizm Teorilerinin Eleştirisi**" (Birikim Y., 1979) ve "**Gelişme Stratejileri Gelişme İdeolojileri**" (Yurt Y., 1983, 1987) adlı kitaplarından sonra, Haldun Gülalp'ın yeni bir çalışmasını sunuyoruz. Gülalp bu kez devlet ile sermayenin karmaşık ilişkiler bütününü sorguluyor. Özellikle son yirmi yıllık zaman kesitinde, teorik-güncellik taşıyan bir konuyu marksist bir perspektiften irdeliyor. Gülalp kapitalizmi bir toplumsal ilişki olarak, sermaye birikim süreci olarak ele alıyor ve farklı sermaye birimiki süreçlerinde, farklı sınıf koalisyonlarının iktidarı ele geçirdiğine işaret ediyor. Devletin "bağımsızlığı" ya da "araç" olduğu yolundaki tezleri eleştiriyor. Ve bu arada azgelişmiş kapitalist toplumlarda devlet ve demokrasi ilişkisini tartışıyor. Devletin asli görevinin birikim koşullarını sağlamak ve korumak olduğunu vurguluyor.*

Haldun Gülalp halen Amerika'da Hamilton College'de öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürüyor.

BELGE YAYINLARI: 195
Birinci Baskı: Ekim 1993

KAPİTALİZM, SİNIFLAR VE DEVLET / Baskı: Gülen Ofset / Kapak Düzeni: Yusuf Aslan / Cilt: Özlem Mücellithanesi / Kapak Baskı: Orhan Ofset / BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK Başmusahip Sokak, Talas Han 16/302 Cağaloğlu İSTANBUL / Tel ve Fax: 511 63 20 Belge Kitap Kulübü: 517 44 53

Haldun Gülalp

KAPİTALİZM, SINIFLAR VE DEVLET

İngilizceden çeviren:
Osman Akınhay
Abdullah Yılmaz

İÇİNDEKİLER

Sunuş 7

Bölüm 1
Modern Devlette Sınıf İktidarının Maddi Temelleri

Giriş 9
Weber ve Rasyonel Bürokrasi 11
Marx ve Üretim Tarzı 13
Kapitalist Devlet ve Biçimsel Örgütlenişi 15
Kapitalizmde Sınıf ve Devlet 17
Sonuç 20

Bölüm 2
Türkiye'de Sermaye Birikim Biçimleri ve Devlet-Toplum İlişkileri

Giriş 23
Cumhuriyet'in Kuruluşundan 1960'a 29
1960'dan 12 Eylül 1980'e 35
Sonuç 41

Bölüm 3
Sermaye Birikimi, Sınıflar ve Devletin Göreli Özerkliği

Giriş 45
Devlet ve Sınıf Egemenliği 46
Kapitalist Devlet ve Göreli Özerklik 49
Sınıf İktidarı, Devlet İktidarı ve Potansiyel Özerklik 53
Periferik Devlet ve Göreli Özerklik 59
Devlet ve Sermaye Birikimi 62
Sermaye Birikimi ve Göreli Özerklik 65

Bölüm 4
Sermaye Birikimi ve Devlet

Giriş 69
Sermaye Birikimi Biçimleri: Tarihsel-Kuramsal Dönemleme 69

Gelişme Aşamaları ve Siyasal Rejimler 70
Periferik Fordizm mi? 72
Azgelişmiş Kapitalist Toplumlarda Devlet 73
Birikim Biçimleri ve Devlet 75
Devlet Kuramı: Bir Toplumsal İlişki Olarak Sermaye Birikimi 76
Sınıflar ve Devlet 77
Ekonomik ve Politik İndirgemecilik 80
Sınıfa Karşı Sermaye mi? 84
Strateji ve Hegemonya 87

Bölüm 5
Azgelişmiş Kapitalist Toplumlarda Devlet ve Demokrasi

Kapitalist Devlet ve Demokrasi 91
Azgelişmiş Kapitalist Toplumlarda Demokrasi ve Diktatörlük 97
Yeni Eğilimler: Demokrasinin Yeniden Doğuşu mu? 105

Bölüm 6
Kapitalist Gelişmenin Aşamaları ve Uzun-Devreleri

Giriş 109
Kapitalist Düzenleme 110
Uzun Dalgalar 113
Birikimin Toplumsal Yapıları 117
Genel Bir Çerçeve 120

Bölüm 7
Sosyalizm Kavramındaki Yeni Eğilimler Üzerine Düşünceler

Giriş 124
Sınıf'tan Ulus'a, Ulus'tan Piyasa'ya 126
Refah Devleti ve Planlı Ekonomi 129
Bunalımın Kökenleri 132

Kaynaklar 137

SUNUŞ

Elinizdeki kitap, esas olarak, son yıllarda Türkiye dışında sürdürdüğüm çalışmalarımın bir bölümünü oluşturan "devlet ve kapitalizm" konusu üzerine, yabancı bilimsel dergilerde İngilizce olarak yayınlanmış yazılarımın Türkçe çevirilerini bir araya getirmektedir. Bu nitelemeye tam olarak uymayan iki istisna, American Sociological Association, Ağustos 1993 Kongresinde sunulmak üzere hazırlanan ve ilk kez burada yayınlanan birinci bölüm ile, daha önce Gelecek dergisinde (Sayı 5, 1992) yayınlanmış olan son yazıdır. Diğer bölümlerin orijinal başlıkları ve yayınlandıkları yerler şunlardır: Bölüm 2: "Patterns of Capital Accumulation and State-Society Relations in Turkey" Journal of Contemporary Asia, 15(3), 1985. Bölüm 3: "Capital Accumulation, Classes and the Relative Autonomy of theState" Science and Society, 51(3), 1987. Bölüm 4: "Capital Accumulation and the State" Michael Williams (der.), Value,Social Form and the State, London: Macmillan Press, 1988 içinde. Bölüm 5: "The State and Democracy in Underdeveloped CapitalistFormations" Studies in Political Economy, 32, 1990.Bölüm 6: "The Stages and Long-Cycles of Capitalist Development" Review of Radical Political Economics, 21(4), 1989.

Bunları birarada yayınlamayı uygun görmemin nedeni,birbirini izleyerek kaleme alınmış olan bu yazıların belli bir ana temayı değişik açılardan geliştirmeyi amaçlamalarıdır. Bu tema şu şekilde özetlenebilir: Kapitalizmde esas olan toplumsal ilişki, sermaye birikimi sürecidir. Dolayısıyla, kapitalist devletin nesnel olarak konumunu kavramak için de sermaye birikimi sürecine bakmak gerekir. Kapitalizmin gelişimi içerisinde sermaye birikim süreci değişik biçimler alabilir ve bununla bağlantılı olarak farklı sınıf koalisyonları iktidarı elegeçirebilir. Fakat devletin kapitalist birikim koşullarını sağlama ve koruma görevi hep sürer. Bu saptama, kapitalizmde devletin rolünü, gerek "araççı" gerekse de devletin "bağımsız"olduğu yolundaki tezlerin dışına çıkarak kavrar.

Bu tezi ana hatları ile ilk kez şu çalışmamda ortaya attım: Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, Ankara: Yurt Yayınları, 1983 ve 1987. Aşağıda, Bölüm 2, esas olarak o çalışmanın ilk üç bölümünden özetlenmiştir. İzleyen çalışmalar, orada ortaya atılan tezin geliştirilmesini içer-

mektedir. Elinizdeki kitabın, bu tezin en gelişkin biçimini ifade eden ilk-bölümü, kronolojik olarak en son yazılanı olmakla birlikte, tematik olarak en başa konmaya en uygun olanıdır. Ayrı ayrı yayınlanmak üzere kaleme alınmış yazılardan oluşan bu tür birkitapta ister istemez bazı tekrarların olması kaçınılmazdır. Okuyucunun bu durumu hoşgöreceğini umuyorum.

Bu çalışmalar boyunca çok sayıda değerli hoca ve meslektaşlarımın eleştiri ve önerilerinden yararlandım. Burada özellikle Korkut Boratav, Çağlar Keyder, James Petras ve Giovanni Arrighi'yi anmak isterim. Yazıların Türkçeye çevrilme işinin en büyük yükünü Belge Yayınları adına çalışan çevirmenler üstlendiler. Değerli yardımları için teşekkür ederim. Ben çevirilerin üzerinden geçerek, bazı yazılarda içeriğe ait ufaktefek kısaltma ve düzeltmeler de yaptım. Dolayısıyla, metnin nihai biçiminden tamamen ben sorumluyum. Son olarak, bu kitabı Belge Yayınları arasına aldığı için Ragıp Zarakolu'na teşekkür ederim.

Haldun GÜLALP

BÖLÜM 1

Modern Devlette Sınıf Iktidarının Maddi Temelleri

Giriş

Kapitalist devlet ile kapitalist sınıf arasındaki ilişki sorunu tipik olarak araççı çağrışımlar barındırmıştır. Özerklik kavramından yararlanarak araççılığı aşma girişimleri ise, devlet ile sınıf arasındaki bağın kavramsal olarak koparılması biçimini almıştır. Bu yazı, kapitalist devlet ile kapitalist sınıf arasındaki nesnel ilişkiyi araççı olmayan bir tarzda kurmayı amaçlamaktadır. Hareket noktası, kapitalizmdeki devlete ilişkin şu iki rakip anlayıştır: Weber'ci "modern devlet" kavramı ile Marks'çı "burjuva devleti" kavramı. Birinci kavram, devleti tanımlamada biçimsel özelliklere ağırlık verir ve böylece bu özelliklerin ardında yatan tarihsel nedenlerle sözkonusu biçimsel yapıların içerdiği sınıfsal güç ilişkilerini gözden kaçırır. İkinci kavram ise, devleti sınıf iktidarı bağlamında ele alır ama biçimsel özelliklerini yeterince dikkate almaz. Ancak, kapitalizmdeki devletin biçimsel örgütlenme yapısı incelenmediği takdirde, kapitalist devleti tarihteki diğer iktidar kullanma biçimlerinden ayırmaya olanak kalmaz. Devlete salt sınıf-iktidarı kuramı ile bakılırsa, iktidar bloğunun sınıfsal bileşiminde yer alan her uzun dönemli ve hatta konjonktürel değişimi, devletin yapısında yer alan bir değişim olarak yorumlamak zorunda kalınır.

Yine de, Weberci ve Marksçı kavramlar arasında göze ilk çarptığından daha fazla ortak nokta vardır ve bu iki kavramın uzlaştırılması yoluyla **modern devlet** ile **kapitalizm** arasındaki ilişkinin kesin niteliği aydınlığa kavuşturulabilir. Aslında, Marx'ın yazıları arasında bu doğrultuda bir ifade, ilk bakışta enaz olası sayılacak bir yerde bulunabilir: "**Modern devletin** yürütme organı, bütün burjuvazinin ortak işlerini yöneten bir komiteden başka birşey değildir" (Marx ve Engels, 1848, s.11 -- altını ben çizdim). Literatürde çok sık anılan bu cümle, genel olarak devlet kuramının araççı versiyonunun kaynağı olarak kabul edildiği halde, doğru bağlamında okunduğunda farklı bir anlam taşır. Sözkonusu ifade, yazıldığı dönemde

burjuvazinin ekonomik egemenliğinin artık siyasal egemenlik ile de pekiştirildiğini öne sürerek, modern devletin sınıf-iktidarı içeriğine işaret eder. Marx'ın bu saptaması, kuramsal olarak, Bonapartist devlet ile ilgili saptamasından faklı değildir. Marksçı kuramcılar Bonapartist devleti, egemen sınıftan bağımsız hale gelmiştir diye, istisnai devlet türlerinin paradigmatik bir örneği olarak ele alırlar. Oysa aslında Bonapartist devlet, yine burjuvazinin ekonomik gücünü tamamlayan bir devlet biçimidir: "Bonapart, iktidarı kendi adına ele geçirmiş yürütücü otorite olarak, 'burjuva düzeni'ni korumayı misyon edinir onun [burjuvazinin] maddi gücünü yaratarak siyasal iktidarını da yeniden yaratır" (Marx, 1852, s.245).

Araççı bir kapitalist devlet anlayışından sakınmak için, burjuvazinin sınıfsal iktidarı ile modern devlet arasındaki **nesnel** ilişkiyi belirlemek gerekir. Bu ilişki, kapitalizm ile modern devlet arasındaki yapısal ilişkinin saptanması yoluyla kurulabilir. Bu yolla, ayrıca, Weberci ve Marksçı kuramlar da uzlaştırılabilir. Modern devletin biçimsel örgütlenmesine ilişkin Weberci kuram, Marksçı kuram ile tamamlanabilir. Böylece, modern devletin örgütlenme biçiminin kapitalist üretim tarzının yapısal özelliklerinden kaynaklandığı açıklıkla görülebilir.

Weber'e göre modern devletin ayırdedici özelliği, bürokratik örgütlenmedir: "Bürokratik devlet düzeni... en rasyonel biçimini aldığında... tam da modern devleti niteler." (Weber, 1946a, s.88). Weber'in kuramında bürokratik örgütlenme rasyonalizmin ürünü olduğuna göre, kapitalist devletin yasal-rasyonel otorite tipi ile nitelenmesi gerektiği sonucuna varılabilir. Bu nokta, yakınlarda yayınlanan bir makalede, Russell'ın (1985, s.587) yaptığı şu gözlem ile uyuşur: "Weber, devletleri, egemenliğin yürütülüş **biçimlerine** göre (geleneksel, karizmatik ve yasal-rasyonel [olmak üzere]) birbirinden ayırmıştı; Marx ile Engels ise, devletleri, egemenliği yürüten **sınıflara** göre ayırmışlardı." Aşağıda, devlet konusundaki bu iki görüşü birleştiren ve maddeci ama sınıfsal-araççı olmayan bir çözümleme önereceğim. Kapitalizmile modern devlet arasındaki ilişkiyi Marx ve Weber'in kuramlarına dayanarak irdelemeyi amaçlayan bu çözümlemede, bürokratik ve yasal-rasyonel devlet **biçiminin**, kapitalizmin bir **sınıf** egemenliği düzeni olarak taşıdığı yapıya denk düştüğünü öne süreceğim.

Weber ve Rasyonel Bürokrasi

Weber, bürokratik devletin ortaya çıkışını, aşağıdaki nedenlerden dolayı, kapitalist piyasa ekonomisinin doğuşuna bağlar. Birinci olarak, bürokratların ücretli profesyoneller olmaları nedeniyle, bürokratik devletin ortaya çıkması için bir parasal ekonominin var olması gerektiğini ileri sürer. Bürokratik bir devleti ayakta tutabilecek sağlam bir vergi tabanını ancak parasal bir ekonomi sağlayabilir (Weber, 1978, ss.963-68). İkinci olarak Weber "resmi kamu yönetimi görevinin kusursuz, net, sürekli ve olabildiğince hızlı bir biçimde yerine getirilmesini en başta kapitalist piyasa ekonomisinin talep ettiğini" belirtir (1978, s.974). Rasyonel-bürokratik devlet sağlam kurallara dayalı olarak ve etkinlikle işler -- bunlar bir piyasa ekonomisinin gerekleridir:

> İşlerin "nesnel" bir biçimde yürütülmesi, öncelikle, **güvenilir kurallara** göre ve "kişilere aldırmaksızın" yürütülmesi anlamına gelir. Fakat, "kişilere aldırmamak", piyasanın ve genel olarak bütün çıplak ekonomik çıkar arayışlarının da düsturudur. (Weber, 1978, s.975)

Son olarak, Weber, rasyonel-bürokrasinin ortaya çıkışını kapitalizme bağlayan üçüncü bir neden ortaya atar:

> Bürokrasi, daha "makinalaştıkça", sevgiyi, nefreti ve hesaplamanın dışında kalan bütün kişisel, akıl-dışı ve duygusal unsurları resmi işlerden çıkarmayı daha tam olarak başardıkça, daha mükemmelleşmiş olur. Bu, kapitalizm tarafından, bürokrasinin özel erdemi olarak takdirle karşılanır. (Weber, 1978, s.975)

Bu gözlemlere karşın Weber'in kuramı, devleti sınıf-iktidarı çerçevesinde kavrama noktasına varmaz. Bunun nedeni, Weber'in kapitalizm kavramının Marx'ınkinden farklı olmasıdır. Marx'a göre kapitalizm "kendine özgü toplumsal üretim ilişkileri içerirken", Weber'e göre "kapitalizm, zaman içerisinde toplumsal yaşamın her boyutunda uzmanlaşmaya ve bürokratik makinalaşmaya yol açan 'batı rasyonalitesinin' bir boyutundan başka birşey değildi." (Schroeter, 1985, s.10). Dolayısıyla, Marx ile Weber'in kapitalizm çözümlemeleri arasında bir vurgu farkı vardır. Marx öncelikle sınıfsal egemenlik ilişkileri üzerinde dururken, Weber'in dikkatini

odaklaştırdığı nokta kapitalizmdeki bürokratik egemenliktir (Antonio, 1985). Bu nedenle bürokratik devlet, Weber'de (1978, s.988), sınıfsal açıdan tarafsız bir kategori olarak belirir:

> Bir kez ortaya çıkmış olan aygıtın nesnel vazgeçilmezliği, kendine özgü "kişisel-olmama" özelliğiyle birlikte değerlendirildiğinde, bu mekanizmanın -- kişisel sadakata dayalı feodal düzenin tam tersine -- üzerinde denetim kurmayı becerebilen herhangi bir kimsenin yararına kolaylıkla işletilebileceği anlamına gelir.

Açıkça, bu belirleme, Marx'ınkinden bile daha kuvvetli bir araççılığa olanak tanır. Ancak Weber, vazgeçilmezliği nedeniyle, bürokrasinin kendi bağımsız gücünü artırma eğilimi taşıdığını daileri sürer (1978, ss.989-994). Bu saptama, kuramda bir pürüzeyol açar. Weber, bir yandan modern rasyonel bürokrasinin kapitalizmin bir ürünü olduğunu ve onun mantığına ve gerekliliklerine bağımlı kaldığını öne sürerken, diğer yandan da bürokrasinin özerklik taşıdığını, dolayısıyla sınıf iktidarından olduğu kadar, kendi kuruluş temelini oluşturan kapitalizmden de bağımsız olduğunu ileri sürer. Belirtilmesi gerekir ki, Weber'e göre bürokrasi kapitalist çıkarlara hizmet etme eğilimi taşır; ama bu durum yalnızca kapitalist sınıf ekonomik bakımdan en güçlü sınıf olduğu için geçerlidir (1978, ss.989-990).

Bir ekonomik sistem olarak kapitalizmi bir siyasal sistem olarak bürokrasiden ayıran ve onları iki paralel ama birbirinden ayrı olgu olarak ele alan yeni bir takım kuramların temelinde işte bu anlatılanların yattığı öne sürülebilir. Devlet kuramının bu türünün ayırdedici özelliği, kapitalizm ve sınıf iktidarı gibi kavramların çözümleyici kategoriler olarak ele alınmalarına karşın, bürokrasinin sınıf ile eşdeğerde görülmesidir. Yakınlarda Skocpol (1979, 1985) tarafından "devlet-merkezli sosyoloji" olarak popülerleştirilen, devletin özerkliği konulu bu kuramlar arasında Tilly (1975), Block (1980) ve Miliband'ın (1983) çalışmaları yer alır. Kuşkusuz, bu yaklaşım, devletin gücünü kapitalizm ile burjuvazinin sınıf iktidarının kurulması ve sürdürülmesi için vazgeçilmez kabul eden Marksçı bakış ile tam bir zıtlık içindedir.

Weberci kuramda bürokrasinin bağımsızlığı konusundaki yukarıda belirtilen uyuşmazlığa bir çözüm getirmek için Marksçı bakışın saptamalarından yararlanılabilir. Aşağıda önerilen çözümleme, bürokrasiyi sınıftan

bağımsız olan ama kapitalizmden bağımsız olmayan bir olgu olarak ele alır. Bu çözümlemeye göre, kapitalist sınıf ve rasyonel bürokrasi kapitalizmin kuruluşunun unsurlarıdırlar ve bu nedenle de birbirlerine nesnel olarak (keyfi olarak değil) bağlıdırlar.

Marx ve Üretim Tarzı

Marx düzenli bir devlet kuramı hiç geliştirmedi, ama o işi Engels (1884) yaptı. Devleti egemen sınıfın aracı olarak gören geleneksel Marksist yorumun temelinde Engels'in yazdıklarının bulunduğu söylenebilir. Sözkonusu yorum en açık biçimiyle Engels'in şu sözlerinde (1884, s.231) yer alır:

> Devlet, sınıf uzlaşmazlığını denetim altında tutma gereksiniminden, ama aynı zamanda sınıflar arası çatışmanın tam da içinden kaynaklandığı için, normal olarak en güçlü ve ekonomik açıdan egemen sınıfın devletidir. Bu sınıf, devlet aracılığıyla, siyasal bakımdan da egemen hale gelir ve böylece ezilen sınıfı baskı altında tutmanın ve onu sömürmenin yeni yollarını edinmiş olur.

Daha sonraları Lenin'in devleti "ezilen sınıfları sömürmenin aracı" olarak yorumlamasının temelinde işte bu tez yatar (Lenin, 1917, s.12).

Marksçı devlet kuramcılarının daha yeni bir kuşağı, Gramsci'nin (1971) devlet kuramına kattığı ve kapitalist devletin basitçe sınıf egemenliğinin bir zor kullanma aracı olarak görülmemesi gerektiğini ifade eden "hegemonya" kavramından esinlendi. Bu kuşağın sözcülüğünü Poulantzas (1973) yaptı. Marksçı kuramın araççı yorumunun içerdiği basit indirgemeciliğe bir tepki olarak ortaya çıkan bu yeni eğilim, kapitalist devletin "göreli özerkliğinden" söz eder. Poulantzas'a (1973) göre sözkonusu kavram, kapitalist devletin, kapitalist üretim tarzının "ekonomik" ve "siyasal" kertelere göreli olarak ayrılmasından ileri gelen bir yapısal özelliğini saptamaya yarar. Ne var ki, "yapısalcı Marksizm" diye de bilinen bu kapitalist devlet kuramı, ekonomik ve siyasal alanların birbirlerinden ayrılmaları nedeniyle devlet iktidarının çok sayıda sınıf tarafından paylaşılacağını öne süren liberal-çoğulcu yoruma da oldukça yakındır (Petras ve Gundle, 1982). Görünüşteki zıtlığa karşın, bu kuram, devlet-merkezli özerklik kuramlarından çok farklı değildir.

Oysa, kapitalist devlet konusunda yapısalcı ya da sınıfsal-araççı olmayan bir çözümleme Marx'ın kapitalist üretim tarzı kuramından türetilebilir. Bu çözümleme, kapitalizmde devletin rolünün ancak sermaye birikimi sürecine bakarak anlaşılabileceği görüşüne dayanır (izleyen çözümleme önemli ölçüde Kay ve Mott, 1982'den etkilenmiştir, ayrıca bkz. Kay, 1988). Marx'a göre üretim tarzlarını birbirinden ayıran şey, "karşılığı ödenmemiş artık emeğin üreticilerden çekilişinin özgül biçimidir." Marx şöyle devam eder (1894, s.791):

> Tüm toplumsal yapının ve dolayısıyla egemenlik / bağımlılık ilişkisinin siyasal biçiminin, kısacası Devlet'in özgül biçiminin gizli temelini anlamak için her zaman bakılması gereken şey, üretim koşullarının efendileri ile doğrudan üreticiler arasındaki dolaysız ilişkidir.

Kapitalizm, sermayenin emeği, emek-gücünün bir meta olarak satın alınması yoluyla sömürmesine dayanan üretim tarzı olarak tanımlanabilir. Kapitalizmin bir önkoşulu ilkel birikim, yani doğrudan üreticinin üretim araçlarından kopmuş olmasıdır. Bu süreç, özel mülkiyet kurumu aracılığıyla üreticinin mülksüzleşmesi sonucu ortaya çıkar. Kişiler ile nesneler arasında tarafsız bir "hak" gibi görünen özel mülkiyet, aslında kişiler arasında yer alan bir toplumsal güç ilişkisidir; tarihsel açıdan özgül ve toplumsal sonuçları olan bir ilişki biçimidir. Üretim araçlarında özel mülkiyet, mülk sahibi olmayanların kendi geçim araçlarına ulaşamamaları sonucunu doğurur. Ellerindeki tek seçenek, mülk sahipleriyle girdikleri bir anlaşma yoluyla, piyasanın belirlediği bir fiyat üzerinden emek-güçlerini satmaktan ibarettir. Üreticinin emek-gücünün değeri ile mülk sahibi adına çalışırken harcadığı emeğin değeri arasındaki fark, sömürüyü oluşturur. Böylece, başlangıçtaki güç ilişkisi, kişiler arasında bir sömürü ilişkisine yol açar.

Fakat bu her iki ilişki de üstü örtülü bir biçimde yer alır. Sömürü ilişkisi, ücret sözleşmesindeki eşdeğerlerin alışverişi tarafından gizlenir. Ücret sözleşmesi, bir metanın, iki tarafın da anlaştığı bir alıp satma işlemini içerir. Üretim araçlarının sermaye biçimini alarak ayrıştığı dikkate alınırsa, hem emeğin (işçinin) hem de sermayenin (kapitalistin) bir diğerine gereksinim duyduğu açıktır. Ne var ki, bu adil ve iki tarafın da işine yarayan eşdeğerler alışverişi bir kez tamamlandıktan sonra, emek-gücünün değeri ile emek süreci içinde yaratılan değer arasındaki fark ortaya çıkar. Aynı

şekilde, özel mülkiyet kişiler ile nesneler arasında yer alan tarafsız bir ilişki olarak görünür. Mülk sahibi olmada ve onu istediği gibi kullanmada herkes aynı hakka sahiptir. Ancak, kapitalizmin sınıf yapısının temelini oluşturan şey, işte bu masum görünüşlü haktır.

Kapitalist devletin özü buradadır. Kapitalist devlet, özel mülkiyet ile sözleşme özgürlüğünün yaptırımından sorumlu kurumdur (Kay ve Mott, 1982; ayrıca bkz. Macpherson, 1964, ss.57-58). Kuramsal olarak bu iki koşul kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkması için yeterlidir; ama bu iki koşulun da merkezi bir iktidar kurumu tarafından yürürlüğe konması gerekir. Diğer bir deyişle, devletin kapitalizmdeki rolü üretim sürecini doğrudan örgütlemek değil, o sürecin özel ellerde kapitalist yöntemle örgütlenmesinin koşullarını dışarıdan yaratarak yaptırımını sağlamaktır (Wood, 1981, ss.81-82). Bu nedenle, kapitalist sınıf ile kapitalist devlet arasında vazgeçilmez bir birliktelik vardır. Biri diğerine ikincil bir düzeyde bağlı değildir; aynı şekilde, biri diğerinin aracı da değildir. Devlet, kapitalizmin bu iki koşulunu koruması nedeniyle, nesnel olarak bir sınıf devleti niteliği kazanmış olur.

Kapitalist Devlet ve Biçimsel Örgütlenişi

Bu noktada, modern devletin sınıfsal temeli ile örgütlenme biçimi arasındaki bağı kurabiliriz. Modern devleti tanımlayan özellikler şunlardır: Ekonomiden kurumsal-örgütsel olarak ayrışmış olması; sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde hukuksal birlik taşıyan bir yönetim kurmuş olması; o toprak parçası içerisindeki şiddet araçları üzerinde meşru bir tekeli olması (Tilly, 1975, s.75; Giddens, 1981, s.190; Giddens, 1985; King, 1986). Modern devletin en ayırdedici kurumsal özelliği, sivil toplumdan ayrışmış olmasıdır (Dyson, 1980). Marx'a göre "sivil toplum" ile "**burjuva** toplum" aynı anlama gelir ve ortaya çıkışının temelinde kapitalist özel mülkiyet yatar (Marx ve Engels, 1974). Tarihsel olarak, mutlak özel mülkiyetin ortaya çıkışı, erken modern dönemde mutlakiyetçi monarşilerin ortaya çıkışına denk düşüyordu (Anderson, 1974b, ss.25-26). Hem "devlet" hem de "sivil toplum" terimleri, ancak feodal düzenin çöküşü ve bir pazar ekonomisinin kurulması sürecinde ortaya çıktı (Arthur, 1974, s.5; Dyson, 1980,

s.25). Özel mülkiyetin belirmesiyle birlikte, toprak, emek-gücü ve sermaye meta haline geldiler ve devlet sivil toplumdan soyutlandı. Sivil toplum, böylece, "kendi kendini düzenleyen bir piyasa mekanizması" biçimini aldı (Polanyi, 1944). Özel mülkiyetin özgüllüğü, koşulsuz olmasından kaynaklanır. Bu durum, kişisel ve komünal sorumluluklarla yüklü olan kapitalizm-öncesi mülkiyetten tamamen farklıdır (Moore, 1966). Bu değişimin sonuçlarını Macpherson (1964, ss.95-96) şöyle açıklar:

> Geleneksel bir toplumda, bir dizi koşullu mülkiyet hakkı, tek bir merkezi egemen olmaksızın korunabilir. Ancak, mülkiyetin, koşulsuz bir kullanım hakkına, başka kişileri o kullanımdan mutlak olarak dışlama hakkına ve toprak ile diğer malları devretme ya da satma hakkına dönüştüğü bir piyasa toplumunda, bireysel mülkiyet haklarını kurup korumak için bir egemenin varlığı zorunludur.

Bu anlatılanlar, yalnızca modern devletin biçimsel özelliklerinin maddi temellerini aydınlatmakla kalmaz, aynı zamanda modern devletin kapitalist sınıfın çıkarlarını nasıl koruduğunu da açıklar. Kapitalizmdeki sömürü ilişkileri piyasa aracılığıyla kişisel olmayan yollarla dolayımlandığından, devlet piyasa mekanizmasını dışarıdan korumak yoluyla, **bütün burjuvazinin** çıkarlarını korumuş olur (Therborn, 1978, s.92 -- altı çizili sözlerle, **Manifesto**'daki daha önce aktarılan ünlü cümleye atıf yapılmaktadır). Resmi bürokrasinin ortaya çıkışı, devlet ile sivil toplumun birbirinden ayrılmasının sonucuydu; çünkü, kapitalizmin yarattığı kamusal/özel ayrımı "doğası gereği, bürokrasi kavramı ile -- yani, kralın ve soyluların hanedanından ayrı bir kamusal makam olan **büro** kavramı ile -- bağlantılı idi." (Therborn, 1978, s.66).

Bu çözümleme çerçevesi, hukuksal biçimlere, geleneksel Marksist yaklaşımdakinden daha büyük bir önem yükler. Bunun nedeni, yasaların ekonomik ve toplumsal yapıların basit yansımaları olarak görülmeyip, sözkonusu yapılar üzerinde kesin bir etki taşır nitelikte olarak kabul edilmeleridir (bkz. Tigar ve Levy, 1977). Yasaların zaten var olan toplumsal ilişkileri yalnızca onaylama amacına hizmet etmekten ibaret oldüğu durumlarda bile, bu onay, sözkonusu toplumsal ilişkilerin korunması ve dolayısıyla sürdürülmesi bakımından zorunludur. Üstelik, hukuksal onay kendi başına yeni toplumsal güçlerin önünü açar. Bu noktalar, çitleme ha-

reketi aracılığıyla kapitalizmin İngiltere'de tarihsel olarak gelişmesi konusu örnek alınarak açıklanabilir.

Çitleme hareketi iki aşamada gerçekleşti. Onaltıncı yüzyılda "malikane sahibi lordlar, köylüleri açık alanlarda tarım yapma hakkından yoksun bırakmak için çeşitli hukuksal ve yarı-hukuksal yöntemler buldular" (Moore, 1966, s.9). Bu aşamada, "açıkça, eskiden toprak işleme yöntemlerini düzenleyen geleneksel kurallara bağlı olan toprağın önemli bir kısmı, bireyin tasarrufuna göre kullanılan toprağa dönüşüyordu." (Moore, 1966, s.10). Çitlemenin ikinci aşaması, onyedinci yüzyıl ortalarında yer alan İç Savaştan sonra gerçekleşti. Moore'a (1966, s.19) göre, "İç Savaş, çitleme yapan toprak ağalarının önündeki başlıca engeli söküp atmıştı" ve bu aşamadaki çitlemeler "İngiliz köylü toplumu yapısını tümüyle yerle bir eden son darbeydi." (s.21). Çitlemeler ilk aşamada büyük ölçüde yasa dışı olarak, ama ikinci aşamada parlamentonun onayı ile gerçekleşiyorlardı. Moore'un (1966, s.25) ifadesiyle, "Onsekizinci yüzyıl ile ondokuzuncu yüzyılın başlarında gerçekleşen parlamento onaylı çitleme dalgası, zaten bir zamandır sürmekte olan köylü mülkiyetini kemirme sürecinin hukuksal bakımdan onaylanması anlamına geldi."

Burada belirtmeye değer nokta, toplumsal değişme ile hukuksallık arasındaki diyalektik etkileşimdir. Yani, başlangıçtaki yasa-dışılığa karşın gerçekleşen toplumsal değişme daha sonra yasalarla onaylandı ve bu onaylama toplumsal değişmenin önünü daha da açarak ilerlemesine katkıda bulundu. Bu, kapitalist devlet ile özel mülkiyetin **eşzamanlı** olarak yaratıldığı diyalektik sürecin tipik bir örneğidir: "Mutlak mülkiyetin yaratılması ile devletin kurulması, aynı sürecin karşılıklı iki unsurudur." (Kay ve Mott, 1982, s.3). Özel mülkiyete dayalı sınıf çıkarları kapitalist devletin temelini oluşturduğu halde, özel mülkiyet, ancak onu onaylayan ve koruyan bir devletin varlığı halinde olanaklı olur.

Kapitalizmde Sınıf ve Devlet

Hem "devlet" (sivil toplumdan ayrı bir siyasal örgütlenme olarak) hem de "sınıf" (**zümre**'den farklı bir şekilde, sivil toplumun özerk işleyişinde biçimlenen toplumsal kollektiviteler olarak), kapitalizme geçiş sürecinde

ortaya çıkarlar. Aşağıda, hem Marksçı hem de Weberci kuramlarda **sınıfın** (**zümreden** farklı olarak) yalnızca kapitalist bir kategori olarak anlamlı olduğu görüşü savunulmaktadır.

Bilindiği gibi, Weber "sınıf" deyimini yalnızca piyasa durumu için kullanırken, Marx yanlış bir biçimde her türlü katmanlaşmadan sınıfsal bölünmeler diye söz eder. Nitekim, Marx ile Engels, **Komünist Manifesto**'nun ilk cümlelerinde şöyle derler:

> Bugüne kadar varolan bütün toplumların tarihi, sınıfmücadelelerinin tarihidir. Özgür insan ve köle, patrisyen ve pleb, lord ve serf, lonca ustası ve emekçisi, kısaca ezen ve ezilen, birbirleriyle sürekli çatışma halinde, kah gizli kah açık bir savaş, her zaman ya toplumun devrimci bir biçimde yeniden kurulmasıyla ya da çatışan sınıfların birlikte mahvoluşlarıyla sonuçlanan bir savaşyürütmüşlerdir. (1848, s.9)

Weber'e göre ise, sınıf konumu, piyasada yaşama şansına göre belirlenir:

> Sınıf kavramının kapsamlı anlamı şudur: **piyasadaki** şans, bireyin yazgısına ortak bir koşul sunan belirleyici unsurdur. Bu anlamıyla sınıfsal durum, nihai olarak piyasadaki durumla özdeştir. (Weber, 1946b, s.182)

Weber'e göre, kişinin sınıfsal konumu, mülk sahipliğiyle belirlenir:

> Şu en basit ekonomik gerçektir ki, maddi mülkün piyasada değiş-tokuş amacıyla rekabet ortamı içinde karşılaşan bir grup insan arasındaki dağılımı, kendi başına, o insanların özgül yaşam şanslarını belirler. Dolayısıyla, "mülk" sahipliği ve "mülksüzlük" bütün sınıfsal konumların en temel kategorileridir. (Weber, 1946b, ss.181-82)

Eğer **sınıf** yalnızca kapitalist piyasa durumuna özgü bir kavram ise, kapitalizm-öncesi katmanlaşma düzeni için başka bir kavrama gerek vardır:

> Yazgıları piyasada kendilerine göre mal ve hizmet kullanma fırsatına dayanmayan kimseler, örneğin köleler, kelimenin teknik anlamıyla "sınıf" diye adlandırılamazlar. Onlar, daha çok, bir "statü grubu"durlar. (Weber, 1946b, s.183)

Marksçı kuramda sınıflar, bütün üretim tarzlarında üretim ilişkileri bağlamında tanımlanırlar ve bir kişinin sınıfsal konumu üretim araçlarına olan ilişkisine göre belirlenir (bkz. Dobb, 1963; Wright, 1980). Ancak, tarihteki her katmanlaşma biçimini **sınıf** katmanlaşması olarak tanımlayan Marksçı yöntem yanıltıcıdır. Toplumsal grupları üretim araçlarıyla olan ilişkilerine göre birbirinden ayırmak, kapitalizmdeki her sınıf ayrımı **ve** sınıf fraksiyonları ayrımı için anlamlı olduğu halde, aynı şey kapitalizm-öncesi üretim tarzları için geçerli değildir. Elbette, toplumun bir yanda doğrudan üreticiler öbür yanda da artığa el koyanlar biçimindeki **temel** bölünmesinin kapitalizm-öncesi toplumlarda da üretim ilişkilerine göre belirlendiği söylenebilir. Fakat onun ötesinde, Marksçı sınıf kuramının sadece kapitalist üretim tarzı için geçerli olduğu görülmektedir. Kapitalizm-öncesi bir toplumda egemen sınıf **içindeki** bölünmeleri üretim ilişkileri değil, statü belirler. Aynı şekilde, kapitalizm-öncesi bir toplumda üretici olmayan her kesim, örneğin tüccarlar, mutlaka egemen sınıfa dahil değilken, kapitalizmde sermaye sınıfının bir fraksiyonunu oluştururlar. Kapitalizmde sermayenin değişik fraksiyonları, ortak bir "mülk sahipliği" konumunu paylaşırlar, ama üretim ilişkileri temelinde birbirlerinden ayrışırlar.

Kapitalizm ile kapitalizm-öncesi arasındaki bu farklar, üretim tarzlarının farklı yapılarından kaynaklanır. Sivil toplumun devletten ayrılmış olduğu kapitalizmde katmanlaşma düzeni, üretim araçlarıyla olan ilişkiye bağlı olarak piyasa mekanizması içinden kaynaklanır. Oysa kapitalizm-öncesi bir üretim tarzında piyasa ekonomik ya da toplumsal etkinliklerin odağı değildir ve dolayısıyla toplumsal katmanlaşmayı statü düzeni belirler. Kapitalizm-öncesi bir üretim tarzında ekonomik kaynaklar üzerindeki denetim, toplumsal statünün belirleyicisi değil, sonucudur.

Bu nokta, Weber'in statüye dayalı toplumsal düzen ile sınıfa dayalı ekonomik düzen ayrımını andırır (Weber, 1946b). Yaygın olarak kabul edilen bir yoruma göre Weber'in kuramı, sınıfa dayalı ekonomik katmanlaşma ile statüye dayalı toplumsal katmanlaşma olmak üzere farklı katmanlaşma biçimlerini birleştirdiği için (anlaşılan, tek-nedenli ya da indirgemeci diye nitelenen Marksçı kuramdan farklılığını vurgulamak amacıy-

la) "çok boyutlu" olarak tanımlanır (Gerth ve Mills, 1946). Alternatif bir yorum ise, Weber'in kuramında bu iki farklı katmanlaşma sisteminin tarihsel olarak birbirinden ayrı olduğu (yani, bir kapitalizm-öncesi katmanlaşma türü olan statünün yerini kapitalist tür olan sınıf katmanlaşmasının aldığı) görüşünü içerebilir. Weber'in katmanlaşma kuramının az önce aktarılan yaygın yorumunun bir eleştirisinde, Therborn (1978, s.141) şöyle der:

> Weber, aslında, sınıf ile statüyü, katmanlaşmanın, birincisi ekonomik konuma ikincisi de toplumsal statüye denk düşen iki ayrı boyutu olarak görmez. Tersine, onları birbirlerinin zıttı olarak kabul eder. Statü grupları kapitalist-olmayan toplumlarda türerler, pazar rasyonalitesine aykırıdırlar ve modern dünyada varlıklarını sürdürmeleri kapitalizmin serbest gelişmesinin önünde engel oluşturur.

Statü ile **sınıf** arasındaki bu ayrım, Marksçı üretim tarzı kuramı çerçevesinde rahatlıkla ele alınabilir. O kuramda kapitalizm-öncesi haraç tarzı (bkz. Amin, 1976) ile kapitalist tarz arasındaki farkı, artığın elde ediliş biçimi belirler. Haraççı üretim tarzı, sınıfların özel mülkiyete göre belirlendiği ve kişilerin piyasa mekanizması aracığılıyla sınıfsal konumlarına yerleştirildikleri kapitalizmden oldukça farklıdır. Haraççı tarzda artığın doğrudan üreticiden koparılması, "yönetsel" olarak, piyasa-dışı zorlama yoluyla gerçekleşir. Bu iki sömürü biçimi arasındaki fark, kapitalizm-öncesi toplumun "kişisel bağımlılıkları" ile kapitalist toplumun "kişisel-olmayan" rasyonalitesi arasındaki farka denk düşer. Dolayısıyla, haraççı tarzda egemen sınıf içindeki bölünmeler, üretim ilişkileri değil, yönetsel alandaki statü ayrımları tarafından belirlenir. Kapitalizmin tarihsel olarak sunduğu yeniliğin ve kapitalist sınıfın **sınıf** olarak özgüllüğünün Marx tarafından kavrandığı, Marx'ın çeşitli sözleri arasında, şu aktarılan sözlerinde de görülebilir:

> Burjuvazi, artık bir zümre olmayıp sınıf olması nedeniyle, örgütlenmesini yerel düzeyden ulusal düzeye çıkarmak zorundadır... (Marx ve Engels, 1974, s.80)

Sonuç

Artık, Marksçı deyimlerle kapitalist devletin ortaya çıkışının, Weberci deyimlerle yasal-rasyonel modern devletin ortaya çıkışı ile aynı anlama geldiği sonucuna varabiliriz. Aynı şekilde, Marksçı deyimlerle kapitalizm-öncesi üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçiş de, Weberci deyimlerle geleneksel toplumdan modern topluma geçiş ile aynı anlama gelir. Son olarak, bu tarihsel dönüşüm, hem Marksçı hem de Weberci deyimlerle, "zümrelere" dayalı bir katmanlaşma düzeninden "sınıflara" dayalı bir katmanlaşma düzenine geçişe denk düşer.

Dolayısıyla, kapitalizmde **sınıf** ile **devlet**'in ortak kökeni, devleti sivil toplumdan ayıran "mutlak özel mülkiyet"in ortaya çıkışıdır. Bu iki kategori, diyalektik ve tarihsel bir "kendi kendine oluşum" süreci içinde birbirlerini yaratırlar. Özel mülkiyet devleti sivil toplumdan ayırır, ama kendi varlığı ancak devletin güvencesi altında olanaklıdır. Özel mülkiyetin ortaya çıkması sonucunda, toplumsal katmanlaşmanın sürdürülmesi, egemen katmanın doğrudan ve sürekli olarak **kişisel** düzeyde müdahalesine dayalı olmaktan çıkar. Kapitalizmde katmanlaşma, **kişisel-olmayan** piyasa mekanizması aracılığıyla oluşup sürdürülür. Piyasa mekanizması (yani, "sivil toplum"un temeli) mülkiyet hakkını ve sözleşme özgürlüğünü garanti altına alan bir devlet tarafından korunur. Hem piyasa mekanizması hem de onu koruyan siyasal yapı "kişiler"e aldırmayan "evrensel" kurallar temelinde işler. Dolayısıyla, devletin rolü, katmanlaşma düzeninin çeşitli düzeylerinde yer alan kişilere herhangi özel bir ayrımda bulunmadan, sınıf katmanlaşmasını yaratan koşulları genelde korumaktır. Bu, kuralların ve ayrıcalıkların kişiye-özel olduğu kapitalizm-öncesi üretim ve katmanlaşma tarzlarından oldukça farklıdır. Yine görüldüğü gibi, devletin görünüşteki özerkliği, herhangi bir birey ya da bireyler grubuna (hiç değilse ilke düzeyinde) bir kişiye-özel ayrımcılık yapma yükümlülüğü olmamasından kaynaklanır.

Yukarıda önerilen kapitalist devlet çözümlemesi, hem devleti bir sınıfın aracı konumuna indirmenin hem de devletin kurumlarına bağımsız güç atfetmenin aynı derecede yanıltıcı olduğunu, devlet ile sınıfın birbirlerine indirgenmemesi gerektiği kadar iktidar için birbirlerine rakip ya da ortak iki

ayrı olguymuş gibi ele alınmaması gerektiğini de gösterir. Bu çözümleme, hem sınıfın hem de devletin maddi temelinin kapitalist üretim tarzında bulunduğunu öne sürer ve bu iki olguyu sermaye birikiminin iki uğrağının (sırasıyla, özel ve kamusal uğraklarının) toplumsal biçimleri olarak niteler.

Bu bakımdan, hem sınıfa ait gücün devlete ait güçten biçimsel olarak ayrılmasını devlet ile sınıfın karşılıklı bağımsızlığı olarak yorumlayan kuramlarla, hem de devletin gücünü bir gölge-fenomen olarak sınıfın gücüne indirgeyen kuramlarla zıtlık içindedir.

BÖLÜM 2

Türkiye'de Sermaye Birikim Biçimleri ve Devlet-Toplum Ilişkileri

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen Kurtuluş Savaşı sonucunda, Osmanlı İmparatorluğunun yıkıntıları üzerine 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin politikasına uzunca bir dönem "tek parti yönetimi" egemen olmuş; İkinci Dünya Savaşı sonunda bunun yerini çok partili sistem almıştı. Savaş sonrası dönemde ise Türkiye'de üç askeri müdahale yaşandı. Bunların ilki olan 1960 müdahalesi, pek çok temel demokratik hakkın anayasal olarak toplumun geniş katmanlarına ve kurumlarına uzandığı ve "demokratik popülizm" olarak adlandırılabilecek bir dönemi başlattı ("demokratik popülizm" kavramı için bkz. Cardoso, 1973). 1971'de yer alan ikinci müdahale, aşırı derecede baskı uygulamakla birlikte, parlamenter yönetim biçimini ortadan kaldırmadığı gibi uzun süreli de olamadı. İki yıllık dolaylı askeri yönetimin ardından yer alan 1973 seçimlerinde zafer demokratik güçlerin oldu (ya da öyle gibi göründü) ve Sol'a doğru göreli bir kayış oldu. Eylül 1980 darbesi ise, rejimin ilk üç yılı boyunca demokrasinin her biçimsel özelliğini tamamen yok etmekle kalmadı, ayrıca 1960'lardan kalan her şeyi kökünden silmek gibi bir amacı açıkça hedef ilan eden uzun-erimli bir projeyi de yürürlüğe koydu. Bu üç yıl içinde devletin ve devlet-toplum ilişkilerinin otoriter-korporatist ilkeler temelinde baştan aşağı yeniden yapılanması tamamlandı ve bu sürecin sonunda dümenin aslında ordunun elinde olduğu kısıtlı bir parlamenter yönetim biçimine yer verildi. İlk gününden beri, rejimin kalıcı olmayı amaçladığı ve bu yönde gerekli önlemleri almaya çalıştığı belli idi.

Geriye baktığımızda kabaca on yılda bir yaşanan askeri müdahalelerin oldukça sıklıkla yapılıyor gibi görünmesine karşın, 1980 darbesine kadar Türkiye'de sorulan soru bunun tam tersiydi. O dönemde Üçüncü Dünya ülkeleri arasında bir istisna gibi görünen Türkiye'de demokrasinin bu denli

kalıcı olmasının nedeni neydi? Bu soruya geleneksel olarak verilen (ve aslında sorunun içinde saklı olan) yanıt, Batılılaşma ilkesine bağlı olan ordunun ilerici Kemalist mirası idi. Bu yanıt, aynı zamanda, Cumhuriyet'in "resmi görüşü"nü ifade eder. Bu görüşe yakın zamanlarda dayanak oluşturan en önemli deneyim, 1960 darbesinin sonuçlarıydı (bu darbenin "geleneksel" ve "resmi" görüş açısından tipik bir anlatımı için, bkz. Ülman ve Tachau, 1965, s.62). Öte yandan, bu görüşün özellikle egemen kalmasını sağlayan bir etken, Türkiye'de "Sol"un da Kemalizmin etkisi altında olmasıydı. Türk Solu'nun, Kemalizm'in "anti-emperyalist" ve "devletçi" olarak bilinen yönlerine verdiği ağırlık, yine 1930'lar gibi ithal-ikamesine dayalı hızlı bir sınaileşme dönemi olan 1960'ların kafa karıştırıcı deneyleriyle pekişmişti.

Yukarıdaki soruya alternatif bir yanıt darbeden bir yıl önce Keyder'den (1979) gelmiştir. Keyder'e göre Türkiye'de demokrasinin kalıcılığını açıklayan etmenler, geleneksel bir seçmen kitlesi olarak köylülüğün önemi ve "yabancı sermayenin ciddiye alınacak ölçekte var olmayışı" idi (s.24). Öyle anlaşılmaktadır ki bu argümanlar, Türkiye deneyimi ile, (Türkiye'de var olmayan bir kategori olan) geleneksel oligarşinin ve yabancı sermayenin büyük ölçekte varlığının daima büyük önem taşıdığı Latin Amerika deneyiminin örtük bir karşılaştırmasından hareketle geliştirilmiştir. Oysa geriye baktığımızda, aynı karşılaştırma, darbenin neden yapıldığını açıklamada yardımcı olacaktır. Burada kastedilen, "popülizm"in çökmesiyle ilintili "bürokratik-otoriter" devlet kuramları ve "ithal-ikameci sınaileşme"nin krizinden doğan otoriter yönetim konuları üzerine olan literatürdür. Aşağıda sunulacak olan çözümleme aslında Cardoso ve O'Donnell'ın adları ile tanınan bu literatürden esinlenmektedir (bkz. Cardoso ve Faletto, 1979; O'Donnell, 1977 ve 1978; Collier, 1979). Bununla birlikte, bu literatürde yabancı sermayenin önemine yapılan atıf yerine, burada iç sınıf çatışmaları ve ittifaklarının önemi vurgulanacaktır. Olayın öncelikle yabancı sermaye konusuna bağlanması, bu literatürün, Keyder'in argümanında da yinelenen bir eksikliğidir. Türkiye'de yabancı sermayenin görece azlığı doğrudur, ama bu durum darbeyi engellememiştir.

Bu bir yana, Keyder'in diğer her açıdan mükemmel bir çalışma olan sözkonusu makalesinde önerdiği yanıtların, 1980 darbesi sonucunda, ya-

nıtlamaya çalıştığı sorunun kendisiyle birlikte, bir anda eskidiği söylenebilir. Ne var ki Keyder makalesinde demokrasinin sürekliliğini açıklamak için bir üçüncü nedenden daha söz eder: "burjuvazi içinde hiç bir fraksiyonun hegemonya kuramaması" (s.28). Gerçekten de konunun can alıcı noktası budur: Büyük sanayi burjuvazisi 1970'lerin sonundaki politik krizden iktidar-bloğundaki hegemon unsur olarak çıkmıştır. 1980 darbesi ancak bu olguyla bağlantılı olarak anlaşılabilir.

Benzer bir eskimişlik, resmi görüşün kendisi için değilse de, Kemalist argümanın "Solcu" versiyonu için de geçerlidir. Diğer bir deyişle, yukarıda aktarılan görüşün günümüzde, özellikle 1971 müdahalesinden bu yana, artık bütün inandırıcılığını yitirmiş olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bununla birlikte, Kemalizm başından beri Cumhuriyet'in birleştirici ideolojisi olmuştu ve bu durum 12 Eylül dönemi için belki yakın geçmişe oranla daha da geçerli idi (Samim, 1981, s.81). Burjuvazi daha önce pek yüz vermemiş olsa da, bu ideolojiyi artık kabullendi; o dönemde tekelci burjuvazi hegemonyasını kurdu ve devletle burjuvazi arasındaki bağ bütün çıplaklığıyla görülebilecek hale girdi. Askeri müdahalelerin her üç örnekte de aynı ideoloji adına yapıldığı dikkate alınırsa, karşımıza çıkan soru şudur: Her bir müdahaledeki farklı sonuçları nasıl açıklayabiliriz?

Aynı soruyu ortaya atan Sunar ve Sayarı (1984), yanıtı geleneksel "asker ve sivil bürokrat seçkinler" ile siyasal partiler arasındaki ilişkilerin değişmesi çerçevesinde ararlar. Yazarlar bu iki kesim arasında sürekli bir gerginlik olduğunu ileri sürerler. Bunun nedeni, Osmanlı döneminden kalma bir mirasla, "seçkinler"in ülkedeki politik gelişmelerde geleneksel olarak ağırlıklı bir konumda bulunmalardır. Öte yandan, yazarlara göre siyasal partiler varlıklarını "seçkinler"e borçludurlar; çünkü hayat hakkını onlara bu "seçkinler" tanımışlardı. Dolayısıyla savaş sonrası dönemdeki "demokratikleşme" sürecinin başından beri, seçkinler, siyasal sistemin her krize girişinde duruma el koymaya hazır bir şekilde beklemişlerdir. Bu krizlerin temel nedenini, siyasal partilerin demokrasinin temel ilkeleri üzerindeki anlaşamazlıkları oluşturmuştur. Ama her müdahalenin niteliğini ve sonuçlarını her siyasal krizin özgül nitelikleri belirlemiştir. Sunar ve Sayarı'nın konuyla ilintili başka bir gözlemleri, başlangıçta ilerici ve reformist olan "seçkinler"in 1960'lar ve 1970'lerin hızlı politizasyon süreci

içinde ideolojik ve politik açıdan bölünmüş olduklarıdır. Hatta, seçkinler arasında göreli bütünlüklü yapısını en çok korumuş görünen ordu bile, bu süreç içerisinde ilk baştaki bütünlüğünü bir oranda yitirmiştir.

Bu tür bir çözümleme Kemalist argümanla belli benzerlikler göstermekle kalmaz, üstelik müdahalelerin anlık nedenlerini (dolayısıyla, resmi söylemlerini) gerçek açıklamalar olarak kabul de ettiği için, görünümler düzeyinde kalmaktan kurtulamaz. Ancak şu nokta kesindir: Her darbeden önce ekonomik bir kriz eşliğinde siyasal bir kriz yaşanmış ve bu yüzden ordu devleti kurtarmak için partilerüstü bir girişim olarak tanımlanan bir amaç ile harekete geçmiştir. O halde sorumuz hala yanıtsız durmaktadır: Neden farklı sonuçlar?

Yakınlarda yapılan iki çalışma, bu krizlerin başka bir yönünü, yani ekonomik boyutunu ele alır. Berberoglu'na (1982) göre Türkiye, Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarı kaybettiği 1950 seçimlerine kadarki Kemalist yönetim döneminde "devlet-kapitalizmi" yolunu izlemiştir. Bu teze göre, Kemalist yönetimin iktidardan uzaklaştırılması, devlet-kapitalizminin terkedilmesi yoluyla "yeni-sömürgeci" bir yapıya geçiş anlamına gelmiştir. Bu yapı ise Türkiye'de "sürekli kriz" koşullarını doğurmuştur. Yeni-sömürgeciliğin yarattığı krizi aşmanın tek yolu sosyalist bir devrim olduğundan, Türkiye'nin sürekli maruz kaldığı askeri müdahaleler, krizi çözmek bir yana, iyice ağırlaştırmışlardır.

Bu tür bir yaklaşım olayı çok basitleştirdiği gibi, Türkiye'nin geçmişinde yaşanmış olan demokrasi deneyimlerini kavrayacak analitik bir alana da yer bırakmaz. Diğer yandan Schick ile Tonak'ın (1981) bir çalışması, krizin sürekliliğinden çok çevrimsel niteliğini vurgulayarak Berberoglu'nun argumanının bir başka şeklini ortaya koyar. Schick ile Tonak, "Türkiye'nin sanayileşme dürtüsünün altında yatan yapı ve felsefe"nin dış finansmana bağımlılık yarattığını ileri sürerler. Böyle bir bağımlılık ise ekonomiyi devamlı olarak IMF'in öngördüğü önlemlerin kucağına atmaktadır. Oysa bu önlemler, soruna çözüm getirmek bir yana, bağımlılığı daha da derinleştirerek ekonomiyi eninde sonunda yeni bir kriz dalgasına götürürler (s.59). Yazarlar bu argümanı kanıtlamak amacıyla Türkiye'nin IMF'nin dayatmasıyla 1958 ve 1970'de uyguladığı önlemleri irdeleyerek

Ocak 1980'de alınan önlemlerin aslında diğer ikisinin bir tekrarı olduğunu öne sürerler. Schick ile Tonak, IMF önlemleriyle askeri müdahaleler arasında ilişki kurma konusundan özellikle kaçınırlar. Gene de şu üstü kapalı argüman kendini hissettirir: IMF'in "kemer sıkma" önlemleri beraberinde "sıkı" politik rejimler getirir (çeşitli Latin Amerika ülkelerinin deneyimi açısından bu doğrultudaki bir argüman için, bkz. Skidmore, 1977). Aslında, sorunun çevrimsel olarak yinelendiğini öne süren bir argümanın bu sonuçtan kaçınması da güçtür; çünkü gerçekten IMF önlemlerinin her uygulanışını (1958, 1970, Ocak 1980) farklı zaman aralıklarıyla da olsa askeri müdahaleler (1960, 1971, Eylül 1980) izlemiştir.

Bu son gözlem, Türkiye literatüründe, Schick ile Tonak'ın çok kısaca değindikleri bir örneği de (yani, 1950'de CHP hükümetinin düşmesine yol açtığı iddia edilen 1946 devalüasyonu ve beraberindeki liberalleştirme önlemlerini de) içine alarak formülleştirilmiştir. Böylece, yaygın olarak "4/2/1" diye anılan ve 1946, 1958, 1970 yıllarındaki ekonomik önlemler ile 1950, 1960, 1971 yıllarındaki hükümet (ya da rejim) değişiklikleri arasındaki yıllara göre azalan zaman dilimlerini gösteren bir formül ortaya atılmıştır. Bu formülün, Ocak 1980 önlemlerinden yalnızca aylar sonra gelen Eylül 1980 darbesinin zamanını doğru öngördüğü söylenebilir. Ancak, gene de böyle bir akıl yürütmeye fazla bir değer atfedilemez. Yüzeysel bir bakışla söz konusu ilişkiye gerçekten de rastlanmaktadır. Ancak bu mantık, her bir örnekte, hem kurulan yeni siyasal rejimin hem de o rejimin izlediği ekonomik politikaların (ve keza izlenmesine karar verilen ekonomi politikalarına yol açtırtan krizin niteliğinin) farklı olduğunu hesaba katmaz. Bu nedenle, doğru olan şey, herbiri bir krizle son bulan gelişme aşamalarının özgüllüğünü çözümlemektir.

Bu noktada, Türkiye tarihini yorumlamada yerleşik bir yorum tarzı olan, farklı gelişme aşamalarını farklı siyasal dönemlerde izlenen ekonomi politikalarıyla özdeşleştiren görüşe değinebiliriz. Bu yaygın görüşe göre, "milliyetçi ve ilerici" bürokratlar 1920'lerde, ekonomiyi bağımsız gelişme rayına oturtmak amacıyla, ulusal bir devrim gerçekleştirmişlerdi. Ne var ki büyük toprak sahipleri ve tüccarların muhalefeti ile karşılaşıldı; bu iki kesimin ittifakı, 1950'de iktidarı küçük-burjuva bürokratlardan kaptı. Ancak, küçük-burjuva bürokratlar o zamana kadar, özellikle 1930'lar döne-

minde, "devletçilik" yoluyla ulusal kalkınma projelerini uygulamaya sokabilmişlerdi. Bu teze göre 1930'ların devletçiliği, iktidardaki bürokratların bir "sınıf" değil de "bürokrat" olmalarından dolayı benimseyip uygulamaya koydukları bir ekonomik modeldir. Bu, ayrıca, ulusal devrimin sonucunda ortaya çıkan "milliyetçi" bir kalkınma modeli olarak görülür. Yine bu teze göre 1950-1960 arası dönemde izlenen "liberal" (yani, anti-devletçi) politikalar, ilerici bürokratların 1930'ların politikalarına dönmeyi amaçlayan son bir hamleleriyle sona ermişti. Böylece 1960'lı yıllarda ekonomik planlama ve onunla birlikte ithal-ikameci sınaileşme çizgisi yeniden kurumlaştı. Ancak Türkiye o zamana kadar kapitalist dünya ekonomisiyle zaten iyice bütünleşmişti ve bunun sonuçları daha sonraki on yıllarda görülecekti. Bu yaklaşımın önerdiği dönemleme şöyledir: 1923-30 arası "geçiş dönemi"; 1930-50 arası "devletçi dönem"; 1950-60 arası "liberal dönem"; 1960-sonrası ise "planlı kalkınma dönemi". Buna göre, ekonomi politikalarındaki her dönemin siyasal iktidar değişikliklerinin bir sonucu olduğu anlaşılır.

Bu yorum tarzı, Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk dönemlerindeki sınıf yapısını ve devletin o sınıf yapısı içindeki konumunu ele alışı bakımlarından sorunludur. Bu yaklaşım, genelde "devlet"i, özelde de "bürokratlar"ı toplumdaki gerçek sınıfsal güçlerden ayrı, hatta onlarla zıt bir varlık olarak ele aldığı ve milliyetçi-kalkınmacı özlemleri bu kategoriye yüklediği için, ciddi bir sınaileşmenin neden 1920'lerde değil de 1930'larda gözlendiğini açıklayamaz. Bu yaklaşım tarzı, "kalkınma" açısıdan dönüm noktasının Büyük Bunalım dönemi olduğunu ve 1930'ların devletçi sınaileşme politikasının aslında krize bir yanıt olduğunu göremez. Aynı şekilde, Türkiye'nin savaş sonrası dönemde dünya ekonomisiyle içine girdiği özgül bütünleşme biçimine geçişi açıklamakta da güçlük çeker. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunun devletçiliğin de sonu anlamına geldiğini, dolayısıyla geçiş sürecinin 1950'den önce başladığını anlayamaz. Nihayet, ithal-ikameci sınaileşme politikalarına geçişin 1960'dan önce başladığını ve planlı-ekonomi döneminin bu geçişin "resmen onaylanışı" olduğunu göremez. Dolayısıyla, kalkınma aşamalarının dönemleştirilmesine ilişkin olarak, ilkin, siyasal krizlerin kalkınma modellerindeki krizlerin ardından geldiğini, ikincisi de siyasal iktidar değişikliklerinin ekonomi politikalarındaki değişikliklerin nedeni değil, sonucu olduğunu anlayamaz.

Bu makalenin savı, Türkiye'de devletin asla sınıflar üstü olmadığı, tam tersine, kalkınma aşamasına bağlı olarak sermaye birikimi yasalarına uygun hareket ettiği yönündedir. Her gelişme aşaması, iç sınıf yapısınca ve dünya işbölümüyle bütünleşme tarzınca belirlenen özgül bir sermaye birikimi biçimiyle ayırdedilir. Dolayısıyla her aşama, özgül bir birikim biçiminin gerekliliklerini yansıtan belirli bir gelişme stratejisi ile tanımlanır. İkinci olarak, her aşama, yapısında yeni aşamaya geçişi belirleyen unsurlar taşıyan bir kriz ile son bulur. Askeri müdahaleler aşamalar arasındaki bu kriz ve geçiş dönemlerine rastlar. Aşamalar arasındaki geçiş sermaye birikim sürecinin yeniden yapılanması anlamına geldiğinden, bu ayrıca, her birikim biçimini tanımlayan sınıf çatışmaları ve ittifaklarının bütünüyle yeniden yapılanmasını da kapsar. Son olarak, bu tür bir dizi sınıf çatışması ve ittifakına dayanan her bir sermaye birikimi biçiminin, o aşamada egemen olan siyasal rejime ilişkin uzantıları vardır. Dolayısıyla, her ne kadar askeri müdahaleler ortak bir özellik olarak kriz ve geçiş dönemlerinde yapılsalar da, müdahalelerin siyasal rejim açısından farklı sonuçları her birikim biçimine içkin farklı sınıf ilişkilerinden kaynaklanır.

Aşağıda, Türkiye'nin gelişme tarihini biraz önce aktarılandan farklı bir dönemleştirme öneren bir değerlendirme içinde sunarak, bu savları geliştirmeye çalışacağım. Bu değerlendirmedeki ana amaç, sınıflarla ekonomi politikaları arasındaki ilişkileri açığa çıkarmak olacaktır. Türkiye'nin gelişme tarihinin 1920'ler ile 1980 arası dönemini kapsayan bu değerlendirme, farklı birikim biçimlerinin siyasal uzantılarıyla ilgili gözlemlere yer vererek, 1980 darbesinin çözümlenmesine yarayacak bazı genel sonuçlara varmamızı sağlayacaktır.

Cumhuriyet'in Kuruluşundan 1960'a

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ekonomi politikasının ana hedefi ekonominin yeniden inşası idi: bir yandan uzayan savaşlarla neredeyse yok olmuş tarımsal üretimin canlandırılması, diğer yandan da Osmanlı döneminde esas olarak azınlıklardan oluşan ticaret burjuvazisinin yerine Türk kökenli tüccarların geçirilmesi. Bu ikinci amaç, Cumhuriyet'in milliyetçi ideolojisiyle de uyuşuyordu. Ancak hiç bir yerde bir resmi politika hedefi

olarak sınaileşmeden (ki bırakınız "bağımsız sınaileşme"yi) söz edilmediği gibi, Büyük Bunalım dönemine kadar kayda değer bir sınai gelişme de göze çarpmıyordu.

Devletin ekonomi politikası aslında Cumhuriyet'in Ekim 1923'teki ilanından önce belirlenmişti. O yıl içerisinde, bağımsız bir Türkiye'nin kaderini belirlemek üzere Ankara hükümeti ile batılı devletler arasında yer alan Lozan görüşmelerine ara verildiği bir sırada, İzmir'de bir iktisat kongresi düzenlenmişti. Kongrenin örtük amacı, Batı'nın yeni Türkiye devletinin niyetleri hakkında besleyebileceği kuşkuları silmekti. Kongreye iki sınıfın temsilcileri hakimdi: büyük toprak sahipleri ve tüccarlar -- yani, o dönemlerde her azgelişmiş ülkede egemen olan iki sınıf. 1920'li yıllar boyunca izlenen ekonomi politikalarına yol gösteren Kongre kararları da aynı şekilde beklendik özellikler taşıyordu. Bu kararlara göre, Türkiye ekonomisi "dışa açık" kalacak; yabancı sermayeye hoşgörülü davranılacak; temel slogan da "liberalizm", yani özel girişimin desteklenmesi, olacaktı. 1920'lerde yer alan ekonomik büyümenin hemen hemen tamamı tarımsal üretim artışının sonucu oldu. Bunun yanısıra, Türkiye'nin dünya pazarıyla olan ticari ilişkileri de büyüdü. 1920'ler dönemi Cumhuriyet Türkiye'sinin en "açık" dönemiydi. Özetle, Cumhuriyet'in kuruluşu Türkiye'nin ne sınıf yapısında ne de uluslararası işbölümünde tuttuğu yerde bir değişikliğe yol açtı.

Kalkınma bakımından asıl değişiklik 1930'larda ve Büyük Bunalım nedeniyle gerçekleşti. "Devletçi" dönem olarak bilinen 1930'lar döneminin iki temel özelliği, ekonominin "içe kapanması" ve devlet öncülüğünde hızlı sınaileşme idi -- burada ikincisi, birincisinin sonucuydu. Ekonominin içe dönmesi, bilinçli ve planlı bir politika olmaktan çok, Bunalımın bir sonucu olarak belirdi. Bunalım, ilkin, ihraç pazarlarındaki daralmanın sonucu olarak tarımsal ürünlerin iç ve dış fiyatlarında belirgin bir düşüşe yol açmıştı. İkincisi, bunalım, Türkiye'nin başka maddeler yanında, un, şeker ve tekstil gibi temel mallardan oluşan ithalatına ağır bir kısıtlama getirmişti. Bu iki yönlü etki, içe dönük bir sınaileşme sürecinin neden zorunlu hale geldiğini açıklar. İçe dönük sınaileşme yalnızca geleneksel ihraç ürünlerine yeniden iç pazar yaratmakla kalmayacak, ayrıca, artık dışarıdan ithal edilemeyen temel tüketim malları ihtiyacının yerli üretimle karşılan-

masını da sağlayacaktı. Bu tür bir tarihsel fırsattan yararlanacak bir burjuvazinin potansiyel olarak bile var olmayışı, devletin bir "girişimci" olarak harekete geçmesini -- yani Devletçiliği -- zorunlu kılıyordu. Bir başka deyişle, dünyadaki bunalımın sonucunda uluslararası meta dolaşımının sekteye uğraması, egemenlikleri tamamen bu dolaşımda tuttukları yere dayanan sınıflar açısından bir krizin doğması anlamına geliyordu. Krizin çözümü, meta dolaşımının "içselleştirilmesi" idi; nitekim devlet de bu politikayı izledi. Dolayısıyla, bu dönemdeki resmi politika devlet işletmeleri tarafından uygulanan ve yerel girdilere dayalı bir ithal-ikamesiydi.

Bu politika 1930'lu yıllarda görece başarı ile yürütüldü. Örneğin, bir Beş Yıllık Sanayileşme Planı çerçevesinde öncelik verilen pamuklu dokuma üretimi on yıl içerisinde ithalatın neredeyse tümünü karşılar hale geldiği gibi 1930'lar boyunca pamuk fiyatlarının sürekli olarak yükselmesine de neden oldu. Bu dönemin başlarında Merkez Bankası kuruldu; özellikle kamu hizmetleri alanında yabancı sermayenin ulusallaştırılmasına yönelik adımlar atıldı; amacı yükselen bir "ulusal burjuvazi" adına iç pazarı korumak değil de, ihracat gelirlerinin azalması karşısında ithalatı düzenlemek olan, kısıtlayıcı bir ticaret rejimi uygulandı. Türkiye bu on yıl boyunca dış ticarette (yalnızca bir yıl dışında) sürekli fazla vermeyi olduğu kadar, ekonomisini yeniden canlandırıp yüksek bir sınaileşme oranı tutturmayı da başardı.

1930'ların sonunda Türkiye'nin sınıf yapısı az çok değişmeden kalmıştı. Hala sanayi burjuvazisi denebilecek bir kesim yoktu. Kırsal kesimdeki toplumsal ilişkilere hiç dokunulmamıştı. Büyüyen kent işçi sınıfı baskıcı yasalarla denetim altına alınmıştı. Başlangıçta bunalımdan ağır bir şekilde etkilenmiş olan geleneksel egemen sınıflar daha sonra, devlete karşın değil, tam tersine devlet sayesinde eski konumlarına yeniden kavuştular. İkinci Dünya Savaşından hemen sonraki dönemde yeniden canlılık kazanmış olan dünya ekonomisi koşullarında devletçiliğin ters yüz edilmesinin nedeni, özellikle savaş sırasında güçlenmiş olan aynı sınıfların egemenliğinde aranmalıdır. Ama daha önce de değindiğimiz gibi, kapalı bir ekonomide ve devletin öncülüğünde yaşanan hızlı sınaileşme, dönemin milliyetçi söylemiyle de birleşince, anti-emperyalist ve kalkınmacı (dolayısıyla da "ilerici") bir devlet-sınıfı'nın varlığı yanılsamasını içeren

(ve Türkiye'nin entellektüel ve siyasal yaşamında önemli bir yer tutan) ideolojik inancın oluşmasına yol açmıştır.

Aslında "devletçilik" hem ideoloji hem de ekonomi politikası olarak hızını 1930'ların sonunda kaybetmeye başlamıştı. 1939'da İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Türkiye, devletin gerek altyapı inşaatı gerekse ara ve sermaye malları sanayilerine kaymasına, önceden kurulmuş kitlesel tüketim malları sanayilerinin de özel sektöre devredilmesini öngören İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı'nı uygulamaya koymaya hazırlanıyordu. Öte yandan, dünya ekonomisi görece bir toparlanma sergilediği için dış ticaret kısıtlamaları da gevşetilmeye başlamıştı. Ancak, savaşın patlak vermesi üzerine bu planlar terkedildi ve hükümet olağanüstü önlemlere başvurmak zorunda kaldı.

Türkiye savaşa girmediyse de savaşın çok yakınında olduğu için bu dönem boyunca tam bir savaş ekonomisi koşullarında yaşadı. Kaynaklar seferberlik çabalarına yöneltildiğinden, sınaileşme süreci kesintiye uğradı. Köylüler yığınlar halinde askere alındığından, tarımsal üretimde ciddi bir gerileme oldu. Ne var ki, ekonominin mutlak anlamda daralması, birikim sürecinin yavaşlaması demek değildi. Tersine, savaş ekonomisi koşulları vurgunculara olağanüstü fırsatlar sağlıyordu. Gıda maddelerine ve hammaddelere olan dış talebin artması sonucunda Türkiye'nin ihraç ürünlerinin fiyatları yükselince, bunların üreticileri ve ihracatçıları beklenmedik kazançlar sağladılar. İçerideki darlıklar hükümetin seferberlik harcamalarından kaynaklanan aşırı yüksek enflasyon oranlarıyla birleşince, karaborsa ve spekülasyon yoğunlaştı. Bu nedenlerle, tarım ve ticaret sermayesi, savaş döneminden benzeri görülmedik birikim oranlarıyla çıktı.

Savaşın bitiminde Türkiye hala Atatürk'ün kurduğu ve Cumhuriyet'in kuruluşundan beri fiilen tek parti durumunda olan Cumhuriyet Halk Parti'sinin (CHP) yönetimindeydi. Dünya savaş sonrasında ABD hegemonyasında bir yeniden-kuruluş sürecine giriyor ve Türkiye bu süreçte kendine bir yer bulmaya çalışıyordu. Savaş dışında kalmayı başardıktan sonra şimdiki tercihi, açıkça, savaştan galip çıkan Batılı devletlerin yanını tutmaktı. Bu tercihin siyasal bir sonucu çok partili sisteme izin verilmesiydi ve buna bağlı olarak da büyük bir muhalefet partisi haline gelecek olan

Demokrat Parti (DP) kuruldu. Yaygın kabul gören bir görüşe göre, bu partinin 1950 genel seçimlerinde iktidara gelmesi, Türkiye'de bürokrasi egemenliğinden sınıf egemenliğine geçişe işarettir. Ancak, bu yanlış bir görüştür. Genellikle DP yönetimiyle bir tutulan ekonomik "liberalleşme" aslında savaştan hemen sonra başlamıştı. Üstelik, "liberalizm" sloganıyla iktidara gelen ve 1960 darbesine kadar iktidarda kalan DP, 1950'lerin ortalarında beliren kriz karşısında ister istemez "devletçi" önlemlere başvurdu.

Savaştan hemen sonraki liberalleşme süreci egemen sınıfların (yani, toprak sahipleri ile ticaret sermayesinin) çıkarlarına en küçük bir zarar vermiyordu. Bunalım sona erdiğinden, Türkiye dünya işbölümündeki eski konumunu almaya hazırdı. Ekonomi 1946'da devalüasyon yanısıra dış ticaretin liberalleştirilmesi yönünde bir dizi önlem içeren büyük bir operasyondan geçti. Bunun amacı Türkiye'nin IMF üyeliğine kabul edilmesini sağlamaktı; nitekim bu 1947 yılında gerçekleşti. Yine 1947'de Marshall yardım programına girme hakkını kazanmaya yönelik bir rapor hazırlandı. 1947 Planı olarak da bilinen bu rapor, Devletçi dönemin önceliklerinin ters yüz edildiğini gösteriyordu. Artık, öncelik tarımsal gelişmeye ve ihracatın desteklenmesine verilecek; devletin kaynakları pazarların genişletilmesi düşünülerek taşımacılık ve iletişim alanlarındaki altyapı yapımına kaydırılacak; mali kaynaklar da dış kredi yoluyla bulunacaktı. Türkiye, Marshall programına kabul edildi ve 1948'de OECD üyesi oldu. Yabancı sermaye konusundaki yaklaşım da değişti. 1930'ların politikalarının tersine, Türkiye 1947'den itibaren yabancı sermaye konusunda gitgide daha liberalleşen yasaları yürürlüğe koymaya başladı.

1950'lerin ilk yıllarında liberalleşme doruk noktasına vardı. Traktör ve diğer tarım araç ve gereçlerinin ithalinde kullanılan ve öncelikle ABD'den gelen dış krediler, bunun yanısıra Kore Savaşı nedeniyle dünya pazarında meydana gelen patlama, tarımsal üretim ve ihracatının hızla büyümesini sağlamıştı. Neredeyse bütün ithalat kısıtlamalarının kaldırılmasını kolaylaştıran şey, işte büyümedeki bu görece patlama ve artan ihracat gelirleri idi. Ama bu kısa ömürlü oldu. 1953 sonuna gelindiğinde hızlı büyüme sona ermiş ve Türkiye yine ithalatı kısıtlayıcı önlemlere başvurur bir duruma gelmişti. Ayni sırada, ekilebilir toprakların genişletilmesi yoluyla sağlanan tarımsal üretim artışının sınırlarına gelindiği de ortaya çıkmaktaydı.

Dolayısıyla, 1947-1953 yılları, ekonominin savaş sonrası "dışa açılma" dönemiydi; bu dönemde ekonomik büyüme büyük ölçüde tarımdan kaynaklanıyordu ve ithalat ile ihracatın toplam ekonomik faaliyet içindeki payları yeniden yükselmişti. Ama 1950'lerin geri kalan yılları, bir kriz ve geçiş dönemiydi -- resmi politika olarak 1960'larda onaylanan ve düzene konan ithal-ikameci sınaileşme sürecine geçiş dönemi. Bu, sermaye birikim biçiminde bir değişiklik anlamına geliyordu: ağırlıkla tarım ve ticaret sermayesinin birikimine dayalı bir modelden, ağırlıkla iç pazara yönelik sanayi sermayesi birikimine dayalı bir modele geçiş.

Bu geçiş sürecini kavramak için gözönünde bulundurulması gereken önemli bir nokta, savaş sonrası dönemin dünya ekonomisinde metropollerden kaynaklanan üretken sermayenin uluslararasılaşmaya ve özellikle 1950'lerin ortalarından itibaren Üçüncü Dünya'da doğrudan sanayi yatırımlarına girişmeye başladığıdır. Yani 1950'lerin ortalarında görülen döviz krizinin ilk etkileri 1930'lardaki krizle yüzeysel bir benzerlik gösteriyordu; ama içinde yer aldığı ortam, dünya ekonomisinin genişlemekte olduğu bambaşka bir ortamdı. Bu seferki kriz, metropol sermayesince üretilip onun acentası konumundaki yerli ticaret sermayesi tarafından pazarlanan, görece yüksek gelir gruplarının tüketim mallarındaki dolaşımı sekteye uğrattı. Bu durum, aynı zamanda, ithalatı ikame edecek ürünler için bir iç pazarın doğması anlamına geliyordu. Böylece, ticaret sermayesi, iç pazarı yeniden ele geçirmenin yolunu arayan metropol sermayesiyle işbirliği içinde, bu pazara bu kez üretici olarak girdi. Başlangıçta bilinçli bir sınaileşme politikasının söz konusu olmadığı açıktır. Ama bu süreç içerisinde ticaret sermayesinin belirli kesimleri, yabancı sermayeyle doğrudan ve dolaylı işbirliği içinde (yani, ortak yatırımlar ve lisans anlaşmaları yoluyla) sanayi sermayesine dönüştü. Böylece teknolojinin, yatırım mallarının ve girdilerin ithal edilip nihai ürünün ülke içinde üretildiği tipik bir ithal-ikameci sınaileşme (İİS) süreci başladı. Bu birikim biçimi yerleştikçe, devlet politikası da bu sürecin desteklenmesini gözeten bilinçli bir çabaya yöneldi.

1960'larda açıklık kazanan bu durumun ilk adımları 1950'lerin ikinci yarısında atılmıştı. O dönemde yeni gelişen özel sanayiye hizmet etmek için, ara ürünler alanı başta olmak üzere, devlet yatırımlarına hız verildi.

1958'e gelindiğinde, yüksek oranlı bir enflasyonun aşırı-değerli bir döviz kuruyla birleşmesinin yarattığı yük sonucunda, Türkiye IMF ile bir borç anlaşması yapmak zorunda kalmıştı. 1958 paketinin içinde standart devalüasyon ve istikrar önlemleri yanısıra, kalıcı önem taşıyan iki madde vardı. Bunlardan biri, liberalleştirici olmayıp tam tersine, izleyen on yıllardaki İİS politikasının temel mekanizmalarından birini oluşturan bir ithalat rejiminin kurulmasıydı. Bu rejim, ithalat lisansları aracılığıyla yurt içinde üretilen (ya da üretilecek olan) malların ithalatına kotalar ya da tamamen yasaklamalar yoluyla fiziksel sınırlamalar getirirken, yatırım malları ve ara girdilerin ithalatını serbest bırakıyordu. Sözkonusu maddelerden diğeri, aynı yıllarda Türkiye'nin İİS çabalarını rasyonalize etmesi düşüncesiyle OEEC (daha sonra, OECD) tarafından da önerilen bir planlama organının kurulması konusundaydı. Ancak bu önlemin uygulamaya konması 1960 darbesini bekleyecekti. Askeri yönetimin ilk kararlarından birisi, İİS'yi resmi kalkınma politikası olarak kabul ederek Devlet Planlama Teşkilatı'nı kurmak oldu.

1960'dan 12 Eylül 1980'e

1960'lı yıllar, Kemalizm bayrağı altında yapılan darbenin başlattığı bir siyasal gelişme dönemiydi. Darbenin doğrudan nedeni, DP yönetiminin hem görünürdeki ekonomik başarısızlığı hem de öncelikle kentli aydın kesimden yükselen muhalefete karşı gün geçtikçe daha baskıcı önlemlere başvuruyor olmasıydı. Muhalefetin bir kaynağı, DP'nin başta laiklik olmak üzere Kemalist ilkeleri çiğnediği iddiasıydı. Dolayısıyla, DP kapatılıp (ve liderleri idam edilip) partiler arası siyasete de ordu ile bürokrasinin üst kademelerinin denetimini getiren yeni bir anayasa hazırlandığında, darbe yaygın olarak CHP yanlısı eğilimlerle birlikte anılmaya başladı. Ama yeni anayasa, basın ve örgütlenme özgürlüğü gibi bir dizi demokratik özgürlükler ve insan hakları ile bunları koruyan bir kurumsal yapı da getirdi. 1961 yılında yeni anayasa uyarınca yapılan genel seçimlerle yeniden parlamenter yönetime geçildi; böylece yönetim hızla seçimle gelen bir parlamentoya devredilmiş oldu. Bir kaç yıl süren koalisyon hükümetlerinden sonra, kendisini DP'nin devamı olarak ilan eden AP bir sonraki genel seçimlerden çoğunluk partisi olarak çıkıp iktidara geldi ve Türkiye'nin İİS'ye dayalı

hızlı büyüme sürecinin 1971 askeri müdahalesine kadar süren döneminde iş başında kaldı.

1960'lı yıllarda yüksek büyüme ve sınaileşme oranları sağlandığı gibi, gelişmenin meyveleri de görece olarak daha iyi dağıtılıyordu. Bunun bir nedeni, dönemin siyasal bağlamı içinde kavranması gereken bir olgu olarak, sanayideki reel ücretlerin sürekli yükselme eğilimiydi. Yeni anayasanın getirdiği özgürlüklerden biri grev hakkıydı; büyüyen işçi-sınıfı izleyen on yıllarda bu hakkı etkili bir biçimde kullanmıştı. 1960'lardaki hızlı gelişme toplumun çeşitli kesimlerinin "kalkınmacı" temelde bir ittifakına dayanıyordu. Ancak, darbeyle başlayan "ilerici" siyaset çağı, İİS'nin görünüşteki "devletçi" ve "milliyetçi" yönleriyle birleşince, yukarıda belirtilen Kemalist yanılsamayı pekiştirdi. Oysa 1960'ların İİS'si 1930'ların devletçi ithal-ikameciliğinden önemli ölçüde farklıydı. 1930'ların ithal-ikameciliğinin yabancı sermayenin katılımı olmadan, hatta yarı-otarşik bir tarzda, yerli girdilere dayalı ve bir kitle pazarı için temel tüketim malları üretmeye yönelik bir deneyim olduğunu yukarıda görmüştük. 1960'ların İİS'si ise ithal girdilere dayalıydı ve yabancı sermayeyle işbirliği halinde görece yüksek gelirli bir pazarın yararlandığı dayanıklı tüketim mallarının üretimine yönelikti.

Bu özellikleri taşıyan bir İİS'nin, başlangıçta hızlı bir büyüme sürecine yol açsa da, belli yapısal sınırlamalar taşıdığı artık herkesçe bilinmektedir. Bunlar, esas olarak, iç pazarın sınırlılığı ile döviz darlığıdır. Birinci sınırlamayı açıklayan etken, söz konusu sanayilerin ithalat kısıtlamaları nedeniyle meydana çıkan ve bir ölçüde yeniden bölüşümcü politikalarla genişletilebilecek bir iç pazara hizmet etmesidir. Ayrıca, bu sanayiler korumayla ayakta kaldığından, dış pazarlara girmelerine de yapısal olarak olanak yoktur. Bu da ikinci sınırlamayı, yani döviz darlığını açıklar. Diğer bir deyişle, bu sanayiler kendi tükettikleri dövizi sağlayamazlar. Ekonominin döviz gelirleri hala geleneksel ihracat yapısına dayanmaktadır. Fakat durağan bir ihracat yapısında, döviz harcamalarının artmasını özellikle gerektiren bir sınaileşme yapısı ister istemez bir darboğaza yol açar. Bu nedenle bu tür bir sınaileşme politikası ancak artan dış borçlara bağlı olarak ayakta kalabilir. Türkiye 1960'lı yıllarda İİS sürecinde oldukça başarılı oldu. O dönemin sonuna gelindiğinde tüketim mallarının toplam ithalat

içindeki payı %5'e kadar indi. Ama bir krizin ilk işaretleri de yine o günlerde belirmeye başladı.

Bu birikim biçiminin yukarıda özetlenen özellikleri, demokratik bir rejime olanak tanıyan popülist-kalkınmacı sınıf ittifaklarının nasıl oluştuğunu da açıklamaya yarar. Bu sermaye birikim biçimi toplumun çeşitli kesimlerinde içe-dönük sınai kalkınma süreci etrafında oluşan ortak çıkarlar yaratmıştır. Birincisi, bu süreç sanayi sermayesi ile ticaret ya da tarım sermayesi arasında bir çatışmaya yol açmıyordu. İhracat gelirleri sanayi-dışı üretimden geldiğinden, ticaret ve tarım sermayesi bağımsızlıklarını koruyorlardı; yani, sanayi sektörü geleneksel ihracat sektörünün döviz gelirlerine bağımlı idi. İkincisi, sanayi üretimi yerli girdilere dayanmadığından, tarımda yüksek fiyatlar ve gelirler sanayinin çıkarlarıyla çelişmiyordu. Tersine, bunlar sanayi için iç pazarın genişlemesi anlamına geliyordu. Bu durum, bu dönemde hükümetin destek fiyatlarından oldukça yararlanan küçük köylüler için de geçerliydi. Üçüncüsü, İİS küçük sermayenin palazlanmasına fırsat sağlıyordu. İç pazarın korunması, başlıca ithal-ikameci sanayilerle bağlantılı olarak çalışan atölye tipi faaliyetlerin gelişmesine olanak tanıyordu. Dördüncüsü, işçi-sınıfının sendikalaşması ve ücretlerin sürekli artışı, hem iç pazarın büyümesine hem de işçilerin sistemle siyasal anlamda bütünleşmesine katkıda bulundu. Son olarak, kentli aydınlar ve profesyonel orta sınıflar bu dönemdeki ekonomik büyümeden kazançlı çıktıkları gibi, aynı zamanda bu dönemi niteleyen ideolojik ögeleri de hararetle destekliyorlardı.

Ne var ki, sanayi burjuvazisinin toplumdaki sınıf yapısı içinde gitgide egemen bir unsur haline gelmesi ve emek-sermaye çatışmasının ön plana çıkması da yine bu süreç içinde gerçekleşti. Bu noktayı akılda tutmak gerekir, çünkü 1970'lerin başlarındaki ekonomi politikası arayışları en iyi bu bağlamda anlaşılabilir. Bu arayışın bir yönü, gündeme gelmesi an meselesi olan İİS krizini aşmaya yönelik idiyse, diğer bir yönü de, gitgide güçlenen işçi sınıfı hareketini baskı altına almanın yanısıra sermayenin hızla tekelleşmesine yönelik idi.

Türkiye 1970'de IMF ile yeni bir anlaşma imzaladı. 1960'ların sonlarına doğru dış borç sorununun ağırlaşması karşısında, IMF ve OECD gibi

Batılı kurumlar Türkiye'ye aşırı- değerli döviz kuru politikasını terkedip ihracatı teşvik edici önlemlere başvurmayı önermeye başlamışlardı. 1970 anlaşmasına dayalı önlemler paketi, standart devalüasyon ve istikrar önlemlerinin yanı sıra, daha önemlisi, sanayide ihracatı özendirici bir dizi teşvik önlemini de kapsıyordu. Bu teşvikler 12 Mart 1971 tarihindeki askeri müdahaleyi izleyen iki yıllık dönemin geçici hükümetleri yönetiminde özellikle genişletildiler.

1971 müdahalesinin o anki gerekçesi, artan işçi ve öğrenci hareketlerinin ülkede yarattığı huzursuzluktu. Bu müdahale sonucunda parlamento dağıtılmadı, ama iktidardaki seçimle gelmiş AP hükümetinin yerini atamayla gelen bir hükümet aldı; sıkıyönetim ilanı da baskıcı bir yönetimin koşullarını hazırladı. Ordunun bu yolla iktidarda kaldığı iki yıllık dönemde, önceki on yıl boyunca sürekli yükselmiş olan sanayideki ücretler reel bir düşüş gösterdi. Kaynakları büyük sermayeye aktarmanın diğer bazı mekanizmaları da, zararı en çok küçük köylünün çektiği, tarım destek fiyatlarındaki düşüşler ve krediler ile benzeri teşviklerin büyük sanayi sermayesini kayırıcı bir şekilde dağıtılması oldu. Bu iki yıl boyunca tekelleşme süreci hız kazandı.

1970 önlemleri ve onun ardından gelen 12 Mart döneminin 1960'ların sonundaki döviz krizi karşısında sermaye birikimi sürecini yeniden yapılandırmaya yönelik bir girişimi içerdiği söylenebilir. Ne var ki bu erken ve başarısız girişimin, bu dönemde bütünlüklü bir alternatif politika oluşturamadığı çok açıktı. 1970 önlemleri başlangıçta Türkiye'nin döviz gelirlerinin artmasını sağlayabildi. Bu, kısmen, sınai ihracattaki artıştan kaynaklanıyordu. Bu artış ithal-ikameci sanayilerde değil, işlenmiş gıda ve tekstil gibi yerli tarımsal girdilere dayalı sanayilerde gerçekleşmişti. Bu sanayilerin ihracatta sağladıkları göreli başarıların ondan on yıl sonra uygulamaya konan ihracata yönelik stratejilerin tasarlanmasında özendirici bir etken oluşturduğu söylenebilir. Döviz gelirleri artışının diğer ve daha önemli olan kaynağı ise, aşırı-değerli döviz kuru politikasının terkedilmesi sonucunda, yurt dışından Türkiye'ye gönderilen işçi dövizlerindeki büyük artış oldu. IMF anlaşmasının imzalanması üzerine Türkiye'ye verilen dış kredilerdeki artışla birlikte, bu kaynaklar, İİS çizgisinin 1970'lerde de devamını olanaklı kılan bir katkı oluşturdu. Bir yandan ihracata dönük bir

çizgiye yönelmenin ilk adımları atılırken, bir yandan da 1971-1973 dönemi parlamentosu ithal-ikamesinin ara ve yatırım malları sektörlerini kapsayacak şekilde genişlemesini öngören Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı kabul ediyordu. Sonunda, Türkiye bu kararsızlık döneminden iki alternatifi de seçmeden çıktı. 1973 genel seçimleri ile olağan parlamenter yönetime geri dönüldü; ekonomi de eski doğrultusuna yeniden girdi. Bu doğrultudaki ekonomi başlangıçta döviz gelirlerindeki beklenmedik artıştan büyük ölçüde yararlandı, ama sonradan kaçınılmaz krizi ertelemekten başka işe yaramayan kısa-dönemli borçlara daha fazla bel bağlar bir duruma girdi. Geriye dönüp bakıldığında, 1970'lerin başlarında öngörülen dönüşümlerden her ikisine de Türkiye'nin gerek ekonomik gerekse siyasal bakımdan hazır olmadığı anlaşılmaktadır.

Ertelenen kriz 1970'lerin sonunda gözle görülür hale gelmişti. Ekonomik krize eşlik eden siyasal krizin ortasında, Türkiye çıkış yollarını tartışıyordu. Büyük sanayi burjuvasinin öngördüğü çözüm belliydi ve açıkça dile getiriliyordu. Zorunluluğu IMF, Dünya Bankası ve OECD tarafından da ileri sürülen bu çözüm, ekonomide tepeden tırnağa bir değişim yapılarak, İİS'nin terkedilip sanayi sektörünün önderliğinde ihracata dönük bir yapıya geçilmesiydi. Bu önerinin mantığı, İİS krizinin yukarıda değindiğimiz kökenlerine dayanır. Önerinin özü sanayi sektörünü kendi döviz gereksinmesini kazanabilecek bir duruma getirmektir; böylece, sınırlı iç pazar sorunu da aşılmış olacaktır. Ama bu, kolayca yapılacak bir iş olmayıp, ekonomide bir dizi ciddi operasyon gerektirir.

İhracata dönük stratejinin unsurları ve gerekli önlemleri şunlardır. İlk olarak, uzun bir istikrar dönemine gerek vardır. Bunun kısa dönemli amacı, ekonomideki toplam arz/talep dengesini yeniden kurmaktır. İİS'nin tıkanma noktasına geldiğinin işaretleri olan yüksek enflasyon oranı ve döviz darboğazı, aynı zamanda sermayenin üretken alanlardan üretken-olmayan alanlara kaçmasına neden olarak, krizi daha da ağırlaştırırlar. Dolayısıyla, üretken sermaye birikiminin yeniden canlanması, bu dengesizliğin ortadan kaldırılmasını gerektirir. İstikrar politikası uzun dönemde ise verimsiz sermaye birimlerinin elenmesi yoluyla sermaye birikim sürecinde bir yeniden yapılanmayı getirir. İstikrar programının önemli bir unsuru "gerçekçi" bir faiz haddinin yürürlüğe konmasıdır. "Verimsiz" sanayiler, iç pazara

dönük üretim yapan ve koruma duvarları sayesinde ayakta kalabilen sanayilerdir. Modelin ikinci unsurunun devreye girdiği nokta da burasıdır. İthalatın liberalleştirilmesi ile "gerçekçi" bir döviz kuru uygulaması, belirli sermayelerin elenmesine katkıda bulunmada birbirlerini destekleyen iki uygulamadır. İç pazarın uluslararası rekabete açılışı, kaynakların ithal-ikameci sanayilerden ihraç sanayilerine aktarılmasına yol açar. Gerçekçi bir döviz kuru da, ithal-ikameci sanayilerin yararlandığı ithal girdilerin maliyetini artırdığı ve ihraç sanayilerini ödüllendirdiği için, benzer bir etki yapar. Bu süreçte en çok zarar gören unsur, koruma duvarları ardında büyüyen bir ekonomi ortamında ithal-ikameci sanayilere bağlı olarak palazlanmış küçük sermayedir. Diğer bir deyişle, bu süreç bir bütün olarak "kapitalist rasyonalizasyon" ile tekelleşmenin yoğunlaşmasını içerir. İhraç sanayilerine rekabetçi bir yapı sağlanması için iki operasyon daha gereklidir: tarımda fiyatların ve gelirlerin düşürülmesi; sanayide ücretlerin düşürülmesi. Sanayi sermayesi birikimi yerli tarımsal girdiler kullanıp ihracata dönük olacağı için, bir bütün olarak tarım kesimi iç pazarın bir unsuru olarak önemini kaybeder ve sanayi için ucuz girdi kaynağı haline gelir. Ayni şekilde, sanayide ücretler, İİS sürecinde iç pazarın büyümesine katkıda bulunurken, ihracata-yönelik bir birikim sürecinde esas olarak bir maliyet unsuru haline gelirler. Kısacası, İİS'den ihracata dönük bir yapıya geçiş, kaynakların büyük sanayi sermayesi yararına transferini ve iç tüketim düzeyinin düşürülmesini gerektirir.

Bu nedenlerle, gelişme stratejisindeki değişme, ekonominin yeni bir sermaye birikimine yönelik olarak baştan aşağı yeniden yapılanması anlamına gelir. Bu yeniden yapılanma, hem yerli ekonominin çeşitli kesimleri arasında yeni bir ilişkiler ağının hem de dünya işbölümü ile yeni bir bütünleşme biçiminin kurulmasını gerektirir. Bütün bunlar, aynı zamanda, toplumdaki çeşitli sınıflar arasında yeni bir dizi ilişkiler kurulması, daha net olarak, 1960'ların "kalkınmacı" ittifaklarının dağılması anlamına da gelir. Bunun bir boyutu burjuvazi içi çatışmaların yoğunlaşması ise, diğer boyutu da burjuvazi ile halk kitleleri -- özellikle de işçi sınıfı -- arasındaki çatışmanın şiddetlenmesidir. İşçi sınıfının 1960'lar ve 1970'lerdeki kazanımları, sendikalaşma vb. örgütsel bir yapılaşma bağlamında edinilmiş olduğu için, yukarıda özetlenen dönüşüm bu yapıların dağıtılmasını öngörür. Daha genel bir anlatımla, bu dönüşümün sağlanması popülist bir

demokrasi koşullarında olanaksız olduğu gibi, üstelik, bu tür bir siyasal yapının toplumun çeşitli kesimlerinin taleplerinin ve seslerinin yükselmesine olanak tanıyan mirası da büyük bir yük haline gelir. Demokratik popülizmi ayakta tutan sürecin sınırlarına varıldığında, baskıcı ve otoriter bir rejimin kurulması zorunluluk kazanır.

24 Ocak 1980'de AP azınlık hükümeti, sanayi burjuvazisinin açık istemleri doğrultusunda ve IMF'yle yapılan bir "standby" anlaşması sonucunda, yukarıda ana hatlarıyla anlatılan ekonomik politikalar paketini uygulamaya koydu. Bu, 1978-79 döneminde CHP ağırlıklı koalisyon hükümetinin bu yöndeki yarı-gönüllü adımlarının varış noktasıydı. Silahlı kuvvetler, 12 Eylül 1980'de müdahale ettikten hemen sonra IMF anlaşmasına bağlı kalacağını ilan etti, devrilen AP hükümetinde ekonomi politikasını yürüten sivil teknokratı yetkili bir makama getirdi ve yeni gelişme stratejisinin gerektirdiği önlemleri hızla tamamlamaya koyuldu. Bu önlemler, parlamentonun önceki siyasal ortamda çıkaramadığı vergi yasalarını yürürlüğe koymaktan, grevlerin yasadışı ilan edilip ücretlerin belirlenmesinde merkezi bir mekanizmanın oluşturulamasına kadar uzanıyordu. Bu müdahalenin Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik gelişmesinde bir aşamanın sonuna ve bir yenisinin başlangıcına işaret ettiği en başından belliydi.

Sonuç

Türkiye'nin gelişme tarihiyle ilgili yukarıdaki değerlendirme, bu makalenin ana savlarına ulaşmamıza ve en başta gündeme getirilen soruları yanıtlamamıza olanak vermektedir. Yukarıda öne sürülen bir sav, gelişmenin farklı aşamalarının farklı hükümetlerce izlenen değişik ekonomi politikalarının sonucu olmadığı, tersine, iktidarda hangi hükümet bulunursa bulunsun, ekonomi politikalarını nesnel koşulların belirlediği idi. Gerçekten de aynı hükümetin görev süresi boyunca farklı politikalar izleyebileceği ve aynı politikaların farklı hükümetlerce de izlenebileceği görülmüştür. Ekonomi politikalarının ikili bir belirlenime bağlı olduğu öne sürülmüştü: iç sınıf yapısı ve uluslararası işbölümüyle bütünleşme tarzı. Bu bağı kuran anahtar değişken ise birikim biçimidir. Buna göre, her sermaye birikim

biçimi demin anılan ikili belirlenimin sonucudur ve devletin tasarlayıp uygulamaya koyduğu ekonomik politikalar paketi de bu birikim biçiminin gerekliliklerivle uyum içindedir. Türkiye'nin gelişme tarihinin birikim biçimleri kavramına dayalı bir dönemleştirmesinin siyasal aşamalarla çakışan aşamalar sergilemeyeceği de yukarıda öne sürülmüştü. Ama bu, aralarında bir bağ olmadığını söylediğimiz anlamına gelmez. Tam tersine, bu dönemleştirme, "ekonomik" değişme ile "siyasal" değişme arasındaki ilişkiyi daha iyi görmemizi sağlar. Bu genellemeleri görmenin en iyi yolu, kriz dönemlerini gözlemektir. Bu dönemler aynı zamanda aşamalar arası geçişlere denk düşer, çünkü ekonomi politikalarına ait tercihler kriz dönemlerinde yapılır. Bu noktada, bu savları desteklemek için, yukarıda aktardığımız bulgulara çabucak bir göz atmak yerinde olur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ekonomi politikası, o zaman egemen olan sınıfların talepleriyle uyum içindeydi. Sınaileşme politikasının uygulanmaya başlaması ise bir krizin, Büyük Bunalım'ın sonucunda oldu. Bu politika ne egemen sınıfların çıkarlarına aykırı düşüyor, ne de yeni bir sınıfın iktidara yükselmesini içeriyordu. Bu nedenle, savaş sonrası dönemde canlanan dünya ekonomisi koşullarında, aynı CHP hükümeti dünya pazarıyla yeniden bütünleşme politikasına geri dönmüştü. CHP hükümetinin başlattığı bu politikayı DP hükümeti de sürdürdü ve ilerletti. Bu politikanın bırakılıp ithal-ikameci sınaileşme çizgisine geçişe, 1950'lerin ortalarında yer alan yeni bir kriz neden oldu. Ticaret sermayesinin bazı kesimleri, yabancı sermaye ile işbirliği içinde sanayiciliğe dönüşerek bu geçişin gerçekleşmesinde baş rolü oynadı. Dolayısıyla, iç sınıf yapısında bir dönüşüm yer almış ve uluslararası işbölümüyle de yeni bir bütünleşme biçimi kurulmuş oldu. İktidardaki aynı DP hükümeti, gereklilikleri 1960 darbesinden sonra tamamlanacak olan yeni gelişme stratejisi doğrultusundaki ilk adımları attı. 1960'lı yılların İİS'ye dayalı hızlı büyüme deneyimi, DP'nin devamı olan AP hükümeti döneminde yaşandı. 1960'lı ve 1970'li yıllarda hem toplumun sınıf yapısında bir farklılaşma hem de bu yapı içinde sanayi sermayesinin egemenliğinde bir artış yaşandı. Sanayi burjuvazisinin iktidara yükselişi ilk başta geleneksel egemen sınıflarla bir ittifak içinde ilerlemişti. Bu aşama 1970'lerin sonlarındaki bir krizle sona erdi ve yeni bir aşamaya geçiş başladı. Yeni birikim biçiminin yerleşmesi ise sadece büyük sanayi burjuvazisinin hegemonyasına işaret etmekle kalma-

yacak, uluslararası işbölümü içinde yeni bir konum alınması anlamına da gelecekti. Bu yeni strateji doğrultusunda ilk adımı 1960'ların İİS politikasını yürütmüş olan AP hükümeti attı ve geçiş 12 Eylül 1980 darbesiyle tamamlandı.

O halde, aşamalar arasındaki geçişin, sürekliliği kriz tarafından tehdit edilen sermaye birikim sürecinin yeniden yapılanmasını barındırdığı açıktır. Bu tür krizler, hükümetleri, siyasal ve ideolojik yaklaşımlarına aykırı görünen politikalar benimsemeye zorlarlar. Ancak bu durum, sermaye birikiminin gerekliliklerivle ilgili olarak devletin konumu hakkında iki gözlemde bulunmamıza yol açar. Birincisi, ekonomi politikaları ve hükümetler ya da siyasal rejimlerin değişmesine karşın, devletin sermaye birikimi sürecine ilişkin rolünde bir süreklilik vardır. Nitekim, devletin rolündeki bu sürekliliktir ki şimdi değinilen değişmelere neden olur. İkincisi, siyasal rejimdeki değişmeler ekonomi politikalarındaki sürekliliği bozmaz. Yani, siyasal rejimlerde kopuşlar yaratan darbeler, önceki hükümetin yürürlüğe koyduğu ekonomi politikalarının kesintiye uğramasına neden olmazlar. Tam tersine, önceki hükümetin başlattığı geçişi tamamlayıp bu politikaların sürekliliğini sağlamanın yollarını oluştururlar.

Böylece bu makalenin temel sorusuna gelmiş oluyoruz: 1960 ve 1980 darbelerinin kökenleri ortak idiyse sonuçları neden farklı olmuştu? Farklı birikim biçimlerinin siyasal rejimlere ilişkin farklı sonuçlar doğurduğu yukarıda öne sürülmüştü. Ancak, özellikle belirtilmelidir ki, bu doğrudan bir ilişki değil, sınıf yapısı ve bu yapının içerdiği çatışmalar ve ittifaklar bütünüyle dolayımlanan bir ilişkidir. Üstelik, bu yolla sadece olası sonuç belirlenir. Fiili sonuç başka bir dolayıma, yani sınıf mücadelesine ve onun görünürdeki biçimi olan siyasal mücadeleye bağlıdır. Bu noktada yukarıdaki değerlendirmeye dayalı başka bir gözlemde bulunmak yerinde olur. Siyasal krizlerin ekonomik krizleri, siyasal rejim degişikliklerinin de ekonomi politikası değişikliklerini izlediğini daha önce görmüştük. Yine burada da sermaye birikim biçiminin anahtar değişken olduğu görülmektedir. Her birikim biçimi belirli bir sınıf ilişkileri bütününe denk düştüğünden, bu biçimler arasındaki geçişler aynı zamanda siyasal geçişlerdir. Diğer bir deyişle, "ekonomik" geçiş "birikim sürecinin yeniden yapılanması"nı içeriyorsa, "siyasal" geçiş de "iktidar-blokunun yeniden yapılanması"nı içerir.

Bu bağlamda, temsîli hükümetlerin siyasal ve ideolojik vaatleri dolayısıyla bu yeniden yapılanmayı gerçekleştirememeleri, darbe türündeki kopuşlara neden olur denebilir. Yani, ekonomik kriz ve onun dayattığı yeni yapıya geçiş sürecinin başlatılması, partilere dayalı hükümetlerde (askeri darbelerin kökten bir biçimde çözdüğü) bir "temsil krizi" doğurur. İşte bu nedenle, her seferinde ortak bir birleştirici ideolojinin farklı sonuçları meşrulaştırdığı öne sürülebilir. İşte yine bu nedenle, devletin sürekliliğinin hükümetlerin ve rejimlerin değişmesine bağlı olduğu söylenebilir.

12 Eylül öncesi dönemde popülist demokrasi toplumdaki temel çatışmaları gizleyen bir siyasal çerçeve sağlıyordu; fakat 1970'lerin sonuna gelindiğinde durgunlaşan ekonomi, popülist siyasetin önceliklerini kaldıramaz olmuştu. 1970'lerin ikinci yarısında ekonomik kriz derinleştikçe, yükselen talepler çatışmalara dönüştü. Bu dönemde sadece siyasal mücadele radikalleşmekle kalmadı, aynı zamanda birbirini hızla izleyen koalisyon hükümetleri partiler düzeyinde de bir parçalanmaya yol açtı. Bu durum temsil krizinin bir göstergesi idi. 1970'lerin sonunda siyasal mücadele bir açmaz içerisindeydi. İşte ordu bu iktidar boşluğuna "terörizmi silmek" ve "devletin ve ulusun birliğini" korumak gerekçeleriyle beklenmedik bir rahatlıkla girdi. Kemalizm'in birleştirici ideolojisi, otoriter bir tarzda, bir kez daha egemen olmuştu.

BÖLÜM 3

Sermaye Birikimi, Sınıflar ve Devletin Göreli Özerkliği

Giriş

Devletin göreli özerkliği kavramı ilk olarak Poulantzas (1973) tarafından geliştirilmişti. Kavramın amacı, kapitalist devletin, kapitalist üretim tarzında "ekonomik" ve "siyasal" kertelerin göreli ayrılıklarından doğan, yapısal bir özelliğini saptamak amacıyla geliştirilmişti. Sonradan yaygın bir kabul gören bu terim, yaygınlaşma sürecinde Poulantzas'ın yüklediği özgün anlamını kaybetti ve Marksist kuramdaki "araççı" olduğu öne sürülen devlet anlayışına karşı çıkmanın kolaycı bir yolu haline geldi. Örneğin Miliband'a (1977, s.74) göre, bu terim devletin egemen sınıfın "emrinde" değil, onun "adına" hareket ettiğini ifade ediyordu.

Kavramın bu şekilde dönüşüme uğraması iki tür sonuca yol açtı. Bir yandan, göreli özerklik, "kuramsal" bir kavramdan "ampirik" bir kavrama dönüştürüldü. Bu, aşağıda göreceğimiz gibi, kavramın ilk formülasyonundaki önemli bir boşluğa işaret eden bir soruya yol açtı: Göreli özerkliğin kapsamı ya da sınırları neydi? Aşağıda incelenen literatürdeki tartışmanın bir kısmı, devletin egemen sınıf(lar)dan özerkliğinin mekanizmasını ve bu özerkliğin sınırlarını saptamakla ilgiliydi.

Diğer yandan, terimin kullanılışı iki farklı yönde genişledi. İlk olarak, periferik ülkeleri de içine alır biçimde kullanılmaya başladı. Alavi'ye (1972) göre devletin göreli özerkliği artık kapitalist üretim tarzından (KÜT) kaynaklanan bir özgünlük değil, periferi toplumundaki egemen sınıflar arasında aracılık etme rolünün bir ürünüydü. Bu durumun, periferi toplumunda birden fazla egemen sınıfın var olmasından kaynaklandığı ileri sürülüyordu. İkincisi, Skocpol (1979, 1985) ve Block (1977, 1980) başta olmak üzere, bazı yazarlar, "göreli özerklikten öteye" gitmeyi önererek, devletin "potansiyel özerkliği"nden söz etmeye başladılar. Bu görüşe göre

"özerklik", egemen üretim tarzı ne olursa olsun bütün devletlerin taşıdığı bir özellikti ve bu yalnızca kapitalizmde görelilikle sınırlanmıştı. Bu kavramlaştırma, bir kurum olarak devletin egemen sınıf(lar)dan ayrılığını veri kabul ettiği ve bu iki varlık arasındaki ilişkinin ekonomik gerekliliklerin zorlamasıyla kurulduğunu ileri sürdüğü için, diğerlerinden farklıydı.

Bu makalede farklı "göreli özerklik" anlayışları gözden geçirilerek şu noktalar ileri sürülecektir: Birincisi, Poulantzas'cı formülasyon "liberal" devlet anlayışına oldukça yakındır; bu formülasyonun sonradan bir "potansiyel özerklik" düşüncesine doğru ilerlemiş olması, "ekonomik" ile "siyasal"ı birbirinden ayıran temel öncülünün mantıksal sonucudur. İkincisi, bu ayrımın yerine sermaye birikiminin "kamusal" ve "özel" uğrakları arasındaki ayrım konmalıdır. Benim önerim, devletin sermaye birikimi sürecine bakılarak çözümlenmesi gerektiği yolundadır. Bu noktayı geliştirmek için aşağıda öncelikle Marx ve Engels'in ilk sunuşlarından bazı örnekler aktaracağım.

Son olarak, göreli özerkliğin sınırlarıyla ilgili tartışmanın literatürde henüz doyurucu bir çözüme kavuşmamış olan gerçek bir soruna işaret ettiğini ileri süreceğim. Diğer bir deyişle, göreli özerklik fikri Marksist devlet kuramının "araççı" yorumuna sağlıklı bir tepki önermekle birlikte, işlerlik kazanmadıkça içi boş, havada kalan bir kavram özelliğini taşıyacaktır. Bu sorun, "ekonomik" ile "siyasal"ı kavramsal olarak birbirinden ayırmaktan kaynaklanır. Üstelik, bu ayırım, ikisini yeniden birbirine bağlayan mekanizmalar keşfetme zorunluluğunu da dayatır. Buna karşılık, bu yazıda devlet çözümlemesini sermaye birikimi sürecine dayandırmanın bu güçlüğü aştığı ileri sürülecektir. Yazının sonunda, göreli özerklik kavramına işlerlik kazandırmayı amaçlayan bir çözümleme çerçevesi önerilecektir.

Devlet ve Sınıf Egemenliği

Araççı devlet anlayışının Marx ve Engels'in (1848, s.11) şu ünlü ifadesinden çıktığı öne sürülür: "Modern devletin yürütme organı bütün burjuvazinin ortak işlerini yöneten bir komiteden başka bir şey değildir." Bu

saptamanın araççı bir görüşe yol açıp açmayacağı sorununu (bkz. Miliband, 1965) bir yana bırakarak, bu ifadenin öneminin başka bir yerde yattığını ileri süreceğim.

Liberal kuramda devlet toplumun üstünde ve dışında duran bir kurum olarak düşünülür. Bu kuramın "çoğulcu" versiyonunda, devlet, toplumu oluşturan bireylerin konsensüsüne dayanır ve dolayısıyla bu bireylerin genel işlerinin yürütülmesinde kullanılan yetkilerle donatılır. Bunun tam zıttı gibi görünen "seçkinci" versiyonunda ise, toplumun kendi işlerini kendinin düzenleyemeyeceği ve bu yüzden de yetkilerini devlete devrettiği varsayımına dayanılarak, aynı argüman yeniden üretilir. Yani her iki durumda da, iktidarı "ortak yarar" adına kullanan devlet lehine, toplum üyelerinin özbelirlenimli bireysel haklarından vazgeçtikleri düşünülür. Buna göre devlet, toplumun yararı için bütün toplum adına hareket eden **bağımsız** bir güç merkezidir.

Bunun tam zıttı olan Marksist görüşe göre, devlet toplumun dışında ve üstünde duran bağımsız bir kurum değil, kökleri sınıfsal yapıda olan iktidarı kullamanın aygıtıdır. Bu görüşün önemi, devlet ile toplum arasındaki ilişki konusundan çok, toplumun sınıfsal içeriği konusundan kaynaklanır. Aslında gerek liberal gerekse Marksist görüşlerin devletin rolünün "toplumsal düzen"in korunması olduğu konusunda anlaştıkları söylenebilir. Bu iki görüşün ayrıldığı nokta, toplumsal düzenin tanımıdır (krş. Giddens, 1981, s.208; Miliband, 1977, ss.66-67). Marksist görüşte toplum çelişik çıkarlara sahip sınıflardan oluştuğuna göre, devlet, ister bir tür "konsensüs"e isterse toplum adına işlere el koymuş "seçkinci" bir iktidar varsayımına dayansın, bu sınıflar karşısında tarafsız kalamaz. Bu nedenle, Marksist bakış açısıyla "toplumsal düzen" bir sınıf egemenliği düzeniyse, bu düzenin korunması da ister istemez sınıf egemenliğinin korunması ve yeniden üretilmesi anlamına gelir. Marx ve Engels'e göre, devletin **nesnel** rolü toplumdan **görünürdeki** ayrılığıyla gölgelenmemelidir.

Engels (1884, ss.228-231), devleti toplumdaki sınıf çatışmaları bağlamına oturtarak, şunları ileri sürer:

> Böyle bir toplum ancak ya bu sınıfların birbirleriyle sürekli açık çatışmalarında, ya da savaşan sınıfların görünüşte

> üstünde duran ve onların açık çatışmalarını bastıran üçüncü bir gücün egemenliğinde varolabilir... Dolayısıyla, devlet kesinlikle topluma dışarıdan dayatılan bir güç değildir... Devlet, sınıf uzlaşmazlığını denetim altında tutma gereksiniminden, ama aynı zamanda sınıflar arası çatışmanın tam da içinden kaynaklandığı için, normal olarak, en güçlü ve ekonomik açıdan egemen sınıfın devletidir...

Marx ve Engels, bundan başka, tarihsel materyalizmin ilkeleriyle ilgili ilk formülasyonlarından birinde (1974, s.80), burjuva toplumunda devletin görünürdeki ayrılığının kökenlerini özel mülkiyete kadar götürürler:

> Devlet, mülkiyetin topluluğun elinden alınıp özelleştirilmesiyle, sivil toplumun yanında ve dışında ayrı bir varlık haline gelmiştir; fakat devlet, burjuvazinin hem iç hem de dış amaçları için, mülkiyet ve çıkarlarını ortak olarak güvence altına almak için zorunlu olarak benimsediği bir örgütlenme biçiminden başka bir şey değildir.

Devletin egemen sınıftan "bağımsızlık" kazanmasının tipik örneği olarak kabul edilen Bonapartist devlet de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Çünkü Bonapartist devlet de aynı ölçüde egemen burjuvazinin hizmetindedir (krş. Miliband, 1965, s.285). Marx'ın sözleriyle (1852, s.245), "Bonapart, iktidarı kendi adına ele geçirmiş yürütücü otorite olarak, 'burjuva düzen'ini korumayı misyon edinir...onun (burjuvazinin) maddi gücünü yaratarak siyasal iktidarını da yeniden yaratır." Aynı şekilde, **Manifesto**'dan daha önce aktarılan cümle de bu bağlamda anlamına kavuşur. Oradaki saptama, burjuvazinin ekonomik egemenliğinin artık siyasal egemenlikle de tamamlandığına işaret edilmesi yoluyla devletin sınıfsal özününün vurgulanması olarak kabul edilebilir.

Bu nedenle, devlet ile egemen sınıf arasındaki bağın bir araçsallık ilişkisinden çok, sınıf egemenliğine dayalı bir toplumda devletin alacağı nesnel konumundan kaynaklandığı ileri sürülebilir. Ancak, devletin "göreli özerkliği" tartışması, Marksist kuramın kendisini liberal kuramdan ayıran, yani toplumun sınıfsal niteliğine ilişkin olan yönünde değil de, liberal kuramla ortak olan bir yönünde, yani devletin toplumdan ayrıldığı gözleminde odaklanmış gibi görünmektedir. Odak noktasındaki bu kayma, sınıf çelişkisi temel bir kavramsal çerçeve olarak alınmaya devam ettiği halde, paradoksal bir biçimde liberal kuramın unsurlarının Marksist çerçeveye

yeniden sokulmasına yol açmıştır.

Devletin ayrı olması liberal kuramda bir tür "toplumsal sözleşme"ye dayanırken, Marksist kuramda burjuva özel mülkiyetinin ortaya çıkışına dayanır (bkz. Kay ve Mott, 1982). Bu yüzden Marksist kurama göre devlet, burjuva toplumda sınıf egemenliğinin siyasal **biçimi**dir:

> Devlet, içinde egemen sınıf bireylerinin ortak çıkarlarını savundukları ve bir dönemin bütün sivil toplumunun bil-lurlaştığı biçim olduğundan, Devlet bütün ortak kurumla-rın şekillenmesinde aracı olur ve bu kurumlar siyasal bir biçimi kavuşur. Yasanın iradeye bağlı olduğu yanılsaması bundan dolayıdır...(Marx ve Engels, 1974, s.80).

Farklı "göreli özerklik" anlayışları, bu görünürdeki ayrımı olduğu gibi kabul edip, sonradan devleti egemen sınıf(lar)a bağlayan mekanizmaları keşfetmeye çalışırlar.

Kapitalist Devlet ve Göreli Özerklik

Poulantzas'ın kapitalist devlet kuramının çıkış noktası, üretim tarzları-nın ekonomik ve politik kerteleri arasında göreli bir ayrımı ortaya atan Althusserci Marksizm yorumudur. Althusser'in özgün formülasyonunda, bu ayrım yalnızca kapitalizme özgü değildir. Althusser'e göre (1965, s.97), Marksist toplumsal bütün, "belli bir tür **karmaşıklıktan** oluşur; bu karmaşık bütünlük, ayrı ve 'göreli özerk' olup son kertede ekonomik düzey ya da kertede saptanmak üzere özgül belirlenimlerine göre birbirleriyle eklemlenen düzeyler ya da kerteler olarak adlandırılabilecek unsurlardan oluşan **yapılaşmış bir bütünün** birliğidir".

Balibar (1965) bu argümanı kapitalist üretim tarzının özgüllüğüne işaret ederek geliştirir. Ona göre, kapitalizm öncesi üretim tarzlarında "artık-emeğe 'ekonomi dışı bir baskı' kurmadan el konamaz" (1965, s.223). Ama kapitalist tarzda, doğrudan üreticinin üretim araçlarından ayrılığı nedeniyle, artık-değerin çekilmesi için pazar mekanizması tek başına yeterlidir. Bunun nedeni, özgür ücretli emek ile sermayenin varlığı durumunda, üretim sürecinin aynı zamanda bir sömürü süreci olmasıdır. Balibar'a göre, kapitalizmin bu özgünlüğü, bütün tarzlarda belirleyici son kerte olan "eko-

nomik" kerteyi aynı zamanda egemen kerte haline getirir ve böylece diğer kertelerin -- yani "politik" ve "ideolojik" kertelerin -- göreli bir ayrılık sergilemesine olanak tanır. Balibar (1965, s.224) şunu da ekler: "Gerçekten de, bildiğimiz gibi, politikanın göreli özerkliği" burjuva çağına kadar "düşünce alanında tanınmıyordu"; "politikanın göreli özerkliği özgül bir 'burjuva' düşüncedir."

Marksizmin genellikle "yapısalcı Marksizm" diye bilinen bu yorumunun söz konusu "burjuva düşüncesi"nin tuzağına düşmüş olduğu anlaşılmaktadır; çünkü Poulantzas'ın projesi tam da kapitalizmdeki "politik" kertenin kuramsallaştırılmasını amaçlar. Poulantzas (1973, s.16), KÜT'de politik kertenin "yalıtılmış" olduğunu, böylece kuramsallaştırmanın olanaklı hale geldiğini ileri sürer. Bunun yanında, siyasal yapıların devletin kurumsallaşmış gücünden oluştuğunu ve buna bağlı olarak siyasal mücadelelerin devleti hedef aldıklarını ileri sürer. Böylece, politik kerteyi devletle özdeşleştiren bir "genel politika tanımı"na ulaşır (1973, ss.42-43). Yapısalcı yoruma göre kapitalizmde politik kerte göreli bir özerkliğe ulaştığına göre (s.127), sonuçta **kapitalist devlet** de "göreli özerkliğe" sahip olmalıdır. Poulantzas şu sonuca varır (s.143): "KÜT'ün kertelerinin özerklikleri, ki devletin bu 'saf' tarz içindeki yerini belirler, bu devletin ekonomik kerte karşısındaki özerkliği ile aynı anlama gelir."

Dolayısıyla KÜT'deki kertelerin göreli özerkliğiyle ilgili başlangıçtaki argüman, Poulantzas'ı kapitalist devletin göreli özerkliğiyle ilgili sonuca götürür. Fakat Poulantzas bir adım daha atarak, devletin "göreli özerkliği"ni kapitalist toplumdaki egemen sınıf(lar)dan özerklik olarak da anlar. Ona göre, siyasal gücün kullanılmasının merkezi olan (s.115) devletin işlevi, toplumsal formasyonun birlik ve bütünlüğünün korunmasıdır (ss.44-45). Kapitalist devlet bu işlevi özellikle sınıf mücadelesini kontrol altına alarak, yani egemen sınıfları siyasal olarak örgütleyip hükmedilenleri de örgütsüzleştirerek yerine getirir. Bunu yaparken "kendini halkın-ulusun birliği olarak sunar"; "böylece kapitalist devlet, işlevini, hem sınıfsal niteliğini egemenlik altındaki sınıflardan gizleyerek, hem de onları devlet kurumlarından özellikle dışlayarak yerine getirir" (ss.188-89). Ancak, Poulantzas'a göre bunu olanaklı kılan şey, kapitalist devletin ekonomik kerteden görece özerk olmasıdır. Devlet, egemenlik altında tutulan sınıflara, egemen sınıfların kısa dönemli ekonomik çıkarlarına aykırı düşebilecek belli eko-

nomik güvenceler vermek yoluyla politik işlevini gerçekleştirir (s.256).

Poulantzas buradan nihai sonucuna varır. Kapitalist devletin ayırdedici özelliğinin kendi özgül "birliği" ile egemen sınıflardan "göreli özerkliği" olduğunu ve bu iki özelliğin de birbirlerinin hem nedeni hem de sonucu olduğunu ileri sürer. Kapitalist devletin sahip olduğu ve bütün toplumsal formasyonu kapsayan içsel bütünlük, onun egemen sınıflardan göreli özerkliğini korumasına olanak tanır. Aynı şekilde, devletin politik bütünsellik işlevini yerine getirmek üzere birliğini korumasını sağlayan şey de işte bu özerkliktir (s.256). Göreli özerkliğin iki kaynağı -- politik olanın ekonomik olandan ayrılığı ve gerek egemen sınıfın kendi iç bölünmeleri gerekse de sınıf mücadelesi karşısında devletin birliği -- aynı olgunun iki yönü olarak birbirlerini pekiştirirler (Poulantzas, 1976, s.71). Poulantzas (1973, s.256) şöyle yazar: "Bu kullanımla, bu devlet anlayışını, devlette egemen sınıfın bir aracı ya da aletini gören basitçi ve kabalaştırılmış bir anlayıştan ayıran uçurumu açık olarak göstermeyi umuyorum."

Poulantzas'ın, devletin egemen sınıfın uzun dönemli politik çıkarlarına aynı sınıfın kısa dönemli ekonomik çıkarlarına aykırı düşebilecek eylemlerle hizmet ettiği yolundaki gözleminin, kendi başına araççı bir yorumu mutlaka dışlamadığı belirtilmelidir. Çünkü egemen sınıf, uzun dönemli politik egemenliğini güvençe altına almak için pekala bilerek ödün verebilir. Oysa Poulantzas'ın argümanında sorunun bu yönü ek bir varsayımla yok sayılır. Temel varsayım, egemen sınıfın (burjuvazinin) sınıf bilincine sahip olmadığı, egemen sınıfın ufkunun kısa dönemli ekonomik çıkarlarıyla sınırlı kaldığı şeklindedir. Bu da egemen sınıfın ekonomik ve politik çıkarları arasındaki ayrımdan kaynaklanır. Başka bir deyişle, bu formülasyonda, burjuvazi ekonomik düzeyde bağımsız bir varlığa sahiptir ama burjuvazinin politik varlığını ve mücadelesini örgütleme işi devlete düşer (Petras ve Gundle, 1982, s.172).

Bu formülasyon bir dizi soruna yol açar. Birincisi, böyle bir varsayım, özgül bir siyasal örgüt olması nedeniyle devleti bağımsız bir güç merkezi olarak gören bir anlayışa kolayca yol açabilir. Bunun, göreli özerklik çerçevesini bile çok sınırlı bulan yazarların görüşlerinden biri olduğu aşağıda görülecektir. Poulantzas'ın devlet aygıtına bağımsız bir güç kaynağı rolü yüklemekten kaçındığı açıktır. Poulantzas, devlet kurumlarının "sınıf ikti-

darından ayrı, **kendine özgü bir iktidarı** olduğu" düşüncesini kesinlikle reddeder (1973, s.115). Miliband'a (1973, ss.87-89) göre ise bu, Poulantzas adına bir çelişkidir. Miliband'ın kendi argümanı, aşağıda göreceğimiz gibi, sınıf iktidarı ile devlet iktidarını açıkça ayırmaktan yanadır. Bu ayrım, daha başından ekonomik ile politik arasında yapılan kavramsal ayrımın mantıksal bir sonucu gibi gözükmektedir.

İkincisi, bu formülasyonda "devlet değerlenme sürecinin dışında tutulur ve bunun sonucunda sermaye birikiminin gereksinimleri ile devlet politikası arasında doğrudan bir bağ kurulmaz" (Petras ve Gundle, 1982, s.172). Sermaye birikimi sürecine değinilmeyişi, Poulantzas'ın formülasyonundaki daha temel bir problemin belirtisidir: Poulantzas, üretim ilişkilerinin "toplumsal sınıflar arasındaki egemenlik ilişkileri olduğu"nu anlayamaz (Clarke, 1977, s.16).

Son olarak, sınıfların ekonomik düzlemde, devletin de politik düzlemde varolduğu düşünülürse, sınıf mücadelesi ile devlet arasındaki ilişkiyi açıklamak olanaksız hale gelir. Poulantzas sınıf mücadelesinin önemini vurgulamak için çaba harcadığı halde, çözümlemesine ancak iş işten geçtikten sonra sokar gibidir. Bu durum, Poulantzas'ın çözümlemesinde bir "ikiliğe" neden olur: "bir toplumsal formasyon içindeki her unsur çözümlemede iki kere, biri 'yapının etkisi', diğeri de 'pratiğin etkisi' olarak sunulur" (Petras ve Gundle, 1982, s.166).

Poulantzas son çalışmalarında (1978) sınıf mücadelesini de devletin kavramlaştırılmasına katmayı dener. Ancak bunu, ekonomik olan ile politik olan arasındaki ayrımı öngören kavramsal çerçeveyi terketmeden yapar. Böylece sınıf mücadelesi politik mücadeleyle özdeşleşir; politik alan da devletle özdeş tutulduğu için, devlet sınıf mücadelesinin somutlandığı ve kurumsallaştığı yer haline gelir (1978, ss.124-25). Poulantzas'ın bu yorumu, şimdi görüleceği gibi, totolojik bir göreli özerklik anlayışına varır.

Poulantzas bu son çalışmasında, göreli özerkliğinin kaynağı olarak devletin birliğiyle ilgili ilk söylediklerinden de vazgeçer. Devlet, artık, birlik içindeki bir yapısal varlıktan çok, sınıf mücadelesinin yoğunlaşmış biçimi olarak tanımlanır: "Devlet, çelişkili bir ilişkinin maddi yoğunluğu

olarak, sınıf çelişkilerini uzaktan çözerek iktidar bloğunun birliğini kesinlikle dışardan örgütlemez. Tam tersine... sadece bu çelişkilerin Devlet'in maddiliği içindeki etkileri, Devlet'in örgütsel rolünü yerine getirme olanağı tanır" (1978, s.133). Yani devletin özerkliği şu temelde kavramlaştırılır: "Dolayısıyla devletin özerkliği iktidar bloğunun fraksiyonlarına karşıtlıkla tanımlanmaz: [özerklik] Devlet'in bu fraksiyonlar dışında kalma yeteneğinin bir işlevi değil, Devlet içinde olup bitenlerin bir sonucudur. Devletin özerkliği, somutta, Devlet içindeki özgül konumları yoluyla ve bunun yarattığı çelişkilerin etkisiyle, çeşitli sınıf ve fraksiyonların Devlet politikasına sokmayı başardıkları farklı ve çelişkili önlemlerde kendini gösterir" (s.135). O halde, devletin göreli özerkliği, devlet içinde temsil edilen çıkarların çeşitliliğinin bir ürünüdür. Devletin herhangi bir sınıf ya da fraksiyondan görece özerk olmasını sağlayan şey, devlet içindeki bölünmelerdir. Ancak bu, çözümlemeden çok, tanımlamadan çıkan bir sonuçtur. Devlet bir kez sınıf çelişkilerinin yoğunlaşmış hali diye tanımlanınca, burjuvazi içindeki bölünmelerin aynen devlete de yansıyacağı varsayılır. Ayrıca, egemenlik altında tutulan sınıflar da devletin temel yapısı içine katılınca, çoğulcu bir anlayışın yolu açılmış olur (özellikle bkz. 1978, ss.140-42).

Sınıf İktidarı, Devlet İktidarı ve Potansiyel Özerklik

Ekonomik olanla politik olan arasındaki kavramsal ayrılık, sonunda devlete bağımsızlık yükleyen bir görüşe yol açar. Nitekim, "özerklik" sorunsalı içinde hareket eden yazarlar, Poulantzas'ı esas itibariyle sınıf-indirgemeci olmakla suçlarlar. Bu eleştirinin temelde iki versiyonu vardır. Birisi, "potansiyel özerklik"ten yana olan Skocpol'ün argümanı (1979, 1985); diğeri, göreli özerklik çerçevesini bırakarak sınıf iktidarı ile devlet iktidarı arasında bir "ortaklık" modeline atlayan Block'un (1977, 1980) ve Miliband'ın (1983) argümanlarıdır.

Skocpol (1979) devletin özerkliği hakkındaki görüşlerini toplumsal devrimlerin incelenmesi bağlamında geliştirir. Devrimler konusundaki Marksist görüşün sınıflara amaçlı eylemler yüklediğini ve bu nedenle iradeci bir sapma içerdiğini ileri sürer. Marksist görüşte sınıflar, devrimleri

örgütleyen ve gerçekleştiren öz-bilinçli güçler olarak kabul edilir. Oysa, Skocpol'e göre, devrimler amaçlı eylemlerle **yapılmazlar**, nesnel kriz koşullarının sonucunda **gerçekleşirler**. Bu yüzden devrimlerin sonuçları da devrimci süreçte yer alanların iradi eylemlerine başvurarak anlaşılamaz (1979, ss.15-18). Yine Skocpol'e göre, devrimlerin amaçlı-iradi olgular olarak algılanması, verili düzeni destekleyen bir "konsensüs" inancına uygundur. Çünkü böyle bir yorumda, toplumsal düzenden hoşnutsuzluk noktasında devrim gerçekleşecektir. Oysa, Skocpol'e göre, devletler çıplak güç ve baskıyla da ayakta kalabilmektedirler (s.16).

Skocpol'ün devletle ilgili görüşleri bu gözlem ve saptamalara dayalıdır. Ona göre, devrimler bağlamında siyasal yapılar ve mücadeleler, sınıf güçlerine ve çatışmalarına indirgenemezler. Bu durum devlet için de geçerlidir. Skocpol, Marksistlerin siyasal mücadeleleri her zaman sınıf mücadelesinin gölge-fenomen biçimleri olarak gördüklerini ve aynı şekilde devlet iktidarını da sınıf egemenliğine indirgediklerini söyler (ss.25-26). Oysa devlet "özerk bir yapı -- kendine özgü bir mantığı ve çıkarları bulunan bir yapı" ve dolayısıyla "kendisi için bir örgüt" olarak görülmelidir (s.27). Bu nedenle Skocpol, sadece **egemen sınıflardan** görece özerk bir devletten değil, **bir bütün olarak toplumdan** "potansiyel olarak özerk" bir devletten söz eder. Bu potansiyel durumun gerçekliğe nasıl dönüştüğü ise durumun özgüllüğüne bağlıdır (ss.29-30).

Skocpol'ün Marksizmdeki "iradecilik" ve "sınıf indirgemeciliği" olarak adlandırdığı şeye yönelik eleştirisinin, daha temelde, sınıflar çerçevesinde düşünmeyi reddedişinden kaynaklandığını gözlemlenebilir. Ne var ki Skocpol'ün argümanı bu noktada sorunlarla karşılaşır. Sınıflara yüklemeyi reddettiği "iradecilik", bir "örgütlenme" olarak devlete yüklenir. Bu bakış, Skocpol'ün çoğulcu görüşü de reddetmesini saymazsak, liberal devlet yaklaşımını andırmaktadır. Aslında devlete özerklik yükleyen savının temelinde, devletin egemenliğini çıplak baskıyla sürdürebileceği yolundaki gözleminin yattığı anlaşılmaktadır (ss.31-32). Bu ilginç bir paradoks yaratmaktadır; çünkü Marksist kuramda "göreli özerklik" arayışının bir kökeni, devletin yalnızca egemen sınıfın baskı aracı olmadığının, egemenlik altındaki sınıflar arasında da ideolojik meşruiyet aradığının farkına varılmasıydı (Petras ve Gundle, 1982). Oysa Skocpol'ün kuramında tam

tersi bir durum görülmektedir. Skocpol'ün argümanına göre, "zor" kullanımı devletin özerkliğinin kanıtı olmaktadır: Çünkü zor kullanımı, devletin mutlaka toplumdaki konsensüse dayanmadığını gösterir.

Ne var ki, hem liberal konsensüs kuramı hem de Marksist egemenlik kuramını reddedildiğinde (Skocpol, 1979, ss.25 vd), devletin rolünün ne olduğunu, devlet aygıtını oluşturan personelin kimler olduğunu, hangi kökenden geldiklerini, amaçlarının ve tasarılarının ne olduğunu açıklamak olanaksız hale gelir. İlginçtir ki, Skocpol sınıf egemenliği kavramını (devlet iktidarından ayrı ve onunla rekabet içinde olsa bile) kendi çerçevesine dahil ettiği zaman, "göreli özerklik" formülasyonuna çok yaklaşır. Skocpol, "devlet kuruluşlarının ekonominin ve toplumun kaynaklarına el koymada zorunlu olarak egemen sınıf(lar)la bir ölçüde rekabete girdiği"ni ve bu kaynakları "devletin kendi çıkarlarını oluşturan, en basitinden fiziksel düzenin ve politik barışın sürdürülmesi" yolunda kullandığını öne sürer (s.30). Skocpol, devletin, bu çıkarları korumak için, egemenlik altındaki sınıfların (yine egemen sınıfların zararına olabilecek) kimi istemlerine ödün verebileceğini söyler. Ancak, dikkat edileceği gibi, devletin temel görevinin (Skocpol'ün de kabul ettiği üzere) düzenin korunması olduğu kabul edilirse, bu konular bizi yine "göreli özerklik" sorunsalına geri götürecektir.

Skocpol sonraki çalışmasında (1985), bu savlarını, özünde herhangi bir değişiklik ya da katkı yapmadan, bir "paradigma" katına çıkarır. Skocpol'ün gözünde "devletin özerkliği" düşüncesi, toplum-merkezli sosyolojiden devlet-merkezli sosyolojiye paradigmatik bir geçişi ifade eder.

Block'un ve Miliband'ın argümanlarının çıkış noktası biraz farklıdır. Onların Poulantzas'ın formülasyonuna yönelik temel eleştirileri, Poulantzas'ın göreli özerkliğin mekanizmaları ile sınırlarına açıklık getirmemesidir. Bunun ise sonuçta indirgemeciliğe vardığı düşünülmektedir. Block'un (1980) kuramsal projesi, bir yandan devlete özerklik yüklerken bir yandan da sınıfsal bağlantıların önemini vurgulamayı içerir. Böylece, Block'un amacı, "üretim ilişkilerinin belirleyici rolü"nü kabul etmekten vazgeçmeden, "politik olanın özgüllüğü"nü ortaya koymaktır (1980, s.228).

Block (ss.227-29), göreli özerklik çerçevesinin çok sınırlayıcı olduğunu, çünkü son tahlilde sınıf indirgemeciliğine vardığını ileri sürer. Bu kavramsal çerçevede, özerk devletin eylemlerinin sınıf çıkarları bakımından ne tür sınırlar taşıdığının pek belli olmadığını belirtir. Devletin eylemlerinin doğru yola oturtulmasının egemen sınıfın müdahalesi ile mi olduğu, yoksa bir takım yapısal sınırlar ve mekanizmaların mı bulunduğu açık değildir. Block'a göre, "alternatif bir formülasyonun çıkış noktası, devlet iktidarının **kendine özgü** olup sınıf iktidarına indirgenemeyeceğinin kabul edilmesidir" (s.229). Block, devlet iktidarının özünün şiddet araçları üzerindeki tekel olduğunu ileri sürer. Devlet aygıtının yöneticileri bu güce dayanarak diledikleri gibi zor kullanabilirler. "Bu formülasyon, devletin yönetici kadrolarının toplu olarak güçlerini, prestijlerini ve servetlerini en üst düzeye çıkarma kaygısı içinde, kendi çıkarlarınıençoklaştıran insanlar olduklarını varsayar". Devletin yöneticileri, güçleri ve öz çıkarları gözönüne alındığında, mülk sahibi sınıflar karşısında potansiyel bir tehdit oluştururlar. "Yine de burjuvazi ya da diğer mülk sahibi sınıflar devlet olmadan varlıklarını sürdüremeyecekleri için, bu sınıfların devletin yönetici kadrolarıyla bir **modus vivendi** (geçici uzlaşma) yolu aramaktan başka seçim şansları pek yoktur" (s.230). Block'a göre, kapitalizmin özgüllüğü odur ki bu **"modus vivendi"** kapitalistlerin lehine işler.

Bu saptamalar, Block'un önceki çalışmalarındaki görüşlerinin bir devamı niteliğindedir. O çalışmalarında Block (1977), devlet yöneticilerinin kendi çıkarları peşinde koşarken iş dünyasının güvenini bozacak girişimlerde bulunmaktan kaçındığını öne sürmekteydi. Burada da, Block (1980), devlet yöneticilerinin gücünü verili olarak alır ve bunun kökenlerini belirtmez. Egemen sınıfın bu nihai güçle ittifak yolunu aradığını ileri sürer. İşte "üretim ilişkilerinin belirleyici rolü" bu ittifaktan kaynaklanır. Block'a göre bu durum, aşağıda anlatılan nedenlerle, özellikle kapitalizm içinde büyük önem kazanır.

Birincisi, devletin hem içteki hem dıştaki gücü, ekonominin -- daha açıkçası, sermaye birikimi sürecinin -- gücüne bağlıdır. İkincisi, kapitalist sınıfın serveti, rüşvet gibi mekanizmalar aracılığıyla devlet yöneticileri üzerinde denetim kurmasına olanak sağlar. Üçüncüsü, kapitalizmdeki üretim anarşisi peşpeşe krizler yaratır ki, devlet kendi egemenliğini korumak

için ekonomiyi düzenlemek zorunda kalır – ama bu da kapitalizmin ve kapitalistlerin uzun dönemli çıkarlarına hizmet etmek anlamına gelir. Dolayısıyla Block'a göre, devletin yöneticilerinin öz çıkarlarının kapitalist sınıfın çıkarlarıyla yakınlaşması, kapitalizmin özgüllüğünden kaynaklanır. Devleti "burjuvazinin yürütme komitesi" olarak gören klasik Marksist formülü destekleyen etkenin de bu özgüllük olduğunu ileri sürer (1980, s.241, n.10). Bununla birlikte, yine de kısa dönemde uyuşmazlıklar ve çelişkiler olabilir. Ayrıca, "kapitalist bağlamın değiştiği, devlet yöneticilerine kapitalistlerle olan ilişkilerinde daha fazla eylem özgürlüğü tanıyan" savaş ya da bunalım gibi istisnai koşullar da ortaya çıkabilir (s.232). Bunun bir tarihsel örneği, kapitalistlerin devlete olan bağımlılıklarının azalmak bir yana, iyice arttığı Nazi Almanya'sı dönemidir (ss.233-34).

Miliband'a göre de (1973, ss.87-88; 1977, s.73) Poulantzas'ın kuramında aynı sorun vardır: Göreli özerkliğin mekanizmalarının ve "yapısal sınırları"nın açıklanamaması, indirgemeci determinizme yol açar. Miliband (1983) alternatif bir çerçeve olarak, devlet ile sınıf arasında bir "ortaklık" modeli ortaya atar. Ona göre, sınıf belirlenimli bir devlet kuramına bağlı kalmak, "devlet eylemine yol açan diğer önemli etkileri, yani devletin kendi içinden gelen ve karar alma sürecinden sorumlu insanların başlattığı girişimleri, çözümleme dışı bırakmak" anlamına gelir (1983, s.62).

Miliband, devlet aygıtlarında görev alanları yönlendiren iki temel dürtüden söz eder. Bunlardan birisi, kendi öz çıkarlarıdır -- güç, itibar ve servet arayışları. Miliband'a göre, bu dürtü ve bu dürtünün kendi başına yol açabileceği şeyler (örneğin savaşlar) hesaba katılmazsa, bir tür "ekonomik indirgemecilik" kaçınılmaz hale gelir. Diğer dürtü, devlet yöneticilerinin sahip olduğu "ulusal çıkar" anlayışıdır. Onların kendi ulusal çıkar anlayışları kapitalistlerin çıkarlarıyla pekala çelişkide olabilir. Ama Miliband (1983, ss.62-64), Block'unkine benzer bir argümanla, kapitalizm bağlamında, devlet ile kapitalist sınıf arasındaki ilişkilerin temelde kapitalist sınıfın çıkarlarını destekleyici yönde olduğu sonucuna varır.

Miliband buradan hareketle şu saptamayı yapar: "İleri kapitalist toplumlarda egemen sınıf ile devlet arasındaki ilişki üzerine doğru ve gerçekçi bir 'model', birbirlerine çok sayıda iplikle bağlı, ama yine de kendi özel ilgi

alanları olan, **iki farklı, ayrı güç arasındaki ortaklık** modelidir" (s.65). Miliband'a göre, bu model hem ekonomik, hem de politik indirgemecilikten uzak durur. 'Politik olanın özgüllüğüne yer bırakır; ama kapitalist bir bağlamda devletin eylemlerinin sınırını da belirtir. Miliband bu yönüyle kendi formülasyonunun, devleti toplumdaki bütün sınıflar ve çıkarlara karşı duran bir "kendisi için devlet" biçiminde kavramlaştıran Skocpol'ün görüşüne de aykırı olduğunu belirtir (ss.65-67).

Aslında, ironik bir şekilde, Miliband'ın modeli daha çok araççı bir yoruma yatkındır; çünkü o modelde devlet toplumdaki herhangi bir sınıfla (bunun mutlaka egemen sınıf olması da gerekmez) ortaklığa girebilir (ss.67-68). Ancak, Skocpol'ün önerdiği versiyonda da, alternatif "ortaklık" versiyonlarında da benzer bir sorun vardır. Toplumsal sınıflara değinildiği zaman, nesnel olarak üretim ilişkileri temelinde tanımlanan kategorilerden söz edilir. Böylece onlara nesnel çıkarlar ve hangi sınıfın egemen olduğuna bağlı olarak "toplumsal projeler" atfedilebilir. Oysa "devlet yöneticileri" sözkonusu olduğunda, bu olanaksızdır. Bu durumda devlet aygıtında görev alanların özgül niteliklerine bakmak gerekir. Üstelik, hep aynı yöneticiler görevde kalmadıklarına göre, zamanın her noktasında bunun farklı olması beklenebilir.

Öte yandan, devlet yöneticilerinin ortak çıkarları arasında sayılan, güç, servet, vb. şeyler, ancak varolan düzenin sınırları içinde tanımlanabilir. Varolan düzen içerisinde devlet yöneticilerinin iktidar mücadeleleri kendileri ile egemen sınıf(lar) arasında değil, kendi **aralarında**, yani varolan düzen adına devleti yönetmeye soyunan alternatif **kadrolar** arasında yer alır. Varolan düzen de, bir "sınıf düzeni" olduğuna göre, egemen sınıf (lar)ın yararına işler. Aksi takdirde, herşeyden önce devlet yöneticilerinin nasıl "güç" (üstelik, bağımsız güç) ve şiddet araçları üzerinde tekel kazandığını açıklamak olanaksız olur. Yöneticilerin "iktidar"da birbirlerinin yerini aldıkları dikkate alınırsa, bu olanaksızlık daha da belirginleşir.

Dolayısıyla, bir kurum olarak "devlet" ile itibar, servet, vb. peşinde koşan bireyler olarak "devlet yöneticileri" arasında bir ayrım yapmak gerekli görünmektedir. Şiddet araçları üzerindeki tekel ancak bir örgütlenme olarak devlete yüklenebilir, zamanın herhangi bir noktasında devleti idare eden kişilere değil.

Periferik Devlet ve Göreli Özerklik

Yukarıdaki saptamalar, Alavi'nin (1972) "periferik toplumlar" bağlamında kullandığı devletin özerkliği kavramı için de geçerlidir. Alavi'nin argümanında periferik devletin "göreli özerkliği"nin iki ayrı nedeni vardır ve bunların ikisi de periferi -- ya da, daha özgül bir deyişle, "sömürge-sonrası" -- durumunun özgünlüğünden kaynaklanır.

Alavi, özellikle Pakistan'a ve Bangladeş'e değinerek, bu toplumlarda burjuva devriminin sömürge yönetimi sırasında tamamlandığını ileri sürer. Bu görüşe göre, burjuva devrimi, sömürge devleti aracılığıyla bütün yerli sınıflara kendi egemenliğini dayatan metropol burjuvazisi tarafından gerçekleştirilmişti. Bağımsızlık kazanıldığında yerli burjuvazi siyasal egemenlik sağlayamayacak kadar zayıftı. Sonuç olarak, devlet üç egemen sınıf (yerli burjuvazi, metropol burjuvazisi ve toprak sahibi sınıflar) arasında "aracılık" yapar bir konuma girdi (1972, ss.60-62). Alavi'ye göre, birbirleriyle rekabet eden bu üç sınıfın çıkarları aslında çelişkili değildir. Yerli burjuvazi artık anti-feodal sayılamaz, çünkü burjuva devrimi tamamlanmış ve kapitalist gelişmeye olanak tanıyan bir bağımsız ulusal-devlet kurulmuştur. Artık anti-emperyalist de değildir, çünkü sömürge sonrası dönemde yerli sermaye ile metropol sermayesi birbirlerine bağımlı hale gelmişlerdir ve bu bağımlılıkları hergün artmaktadır (ss.73-75). Dolayısıyla devlet bu sınıfların çıkarları arasında aracılık edebilir. Devletin "görece özerk" olmasının birinci nedeni budur: "Sömürge sonrası toplumdaki devlet tek bir sınıfın aracı değildir. Bu devlet göreçe özerktir ve mülk sahibi üç sınıfın yarışan çıkarları arasında aracılık eder" (s.62).

Sömürge-sonrası devlet ikinci bir anlamda daha görece özerktir. Alavi'ye göre (1972), metropol burjuvazisi, **bütün** yerli sınıfları egemenliği altına alabilmek için, sömürge yönetimi sırasında sömürgenin iç yapısına oranla "aşırı gelişkin" bir devlet aygıtı kurar. "Dolayısıyla sömürge devleti", sömürge-sonrası döneme miras kalan "güçlü bir bürokratik-askeri aygıtla donatılmıştır". Ancak bu aygıt bağımsızlık anında "doğrudan metropol denetiminden kurtulduğundan" ve yerli egemen sınıfların herhangi biri tarafından da denetim altına alınamadığından, aygıtın kendisi göreli özerklik kazanır (s.61). Dolayısıyla, göreli özerkliğin ikinci anlamı devlet aygıtına

içkin olan güçten doğar ve varlığını üç sınıf arasındaki aracılık rolüyle sürdürür.

Alavi'nin "bürokratik-askeri oligarşi" olarak tanımladığı bu "güçlü" aygıt, kendi özerkliğini sürdürüp yeniden üretecek şekilde çalışır. İktidardaki konumu sayesinde ekonomik artığın büyük bir bölümüne ulaşabilir ve bu artığı bürokratik olarak yönetilen alanlarda kullanarak devletin özerkliğini artırır (s.62). Siyasal olarak da, devlet, temsili parti sisteminden kaynaklanabilecek kendi iktidar konumuna yönelik her türlü tehdidi önlemeye çalışır. Sömürge-sonrası toplumlarda doğrudan askeri yönetimlerin kurulmasına olan eğilim buradan kaynaklanır. Ayrıca, Alavi'ye göre, metropol burjuvazisi, sömürge-sonrası devletin bu özerkliğinden yararlanarak, yerel sınıf yapısına "dışarıdan" bir egemen sınıf olarak katılma olanağı bulur. Sonuç olarak:

> Sömürge-sonrası toplumlarda bürokratik-askeri oligarşinin rolü yalnızca **göreli** olarak özerktir; çünkü bu rol bir sınıf toplumu bağlamı dışında değil, içinde belirlenir ve birbirleriyle yarış içinde olan mülk sahibi toplumsal sınıfların üçünü de birleştiren özel mülkiyet kurumuna dayalı toplumsal düzenin korunmasını içerir. Bununla birlikte, bürokratik-askeri oligarşinin rolü görece **özerktir**, çünkü bağımsızlık anında metropol burjuvazisinin denetleyici eli bir kez ortadan kalktığında, tek başına hiçbir sınıf devlete kumanda edecek durumda olamaz. (Alavi, 1972, s.72).

Egemen sınıf(lar) ile devlet arasındaki ilişki konusundaki tartışma açısından, Alavi'nin aslında "araççı" bir görüşü savunduğu bellidir. Çünkü, Alavi'nin tekrar tekrar belirttiği gibi, tek bir sınıf egemenlik sağlayamadığı içindir ki devlet tek bir sınıfın aracı durumunda değildir. Paradoksal olarak, Alavi'yi devlete "göreli özerklik" yüklemeye götüren de bu araççı bakıştır. Alavi'ye göre, devletin bu yolla kazandığı göreli özerklik, devlet aygıtının kendisi için bir güç kaynağı haline gelir.

Bu argümanın daha da geliştirilmesi için, sömürge-sonrası devletin "aşırı gelişkin" yapısına değinilir. Ne var ki, bunun çok yararlı bir kavram olduğu söylenemez. Herşeyden önce, devlet aygıtının büyüklüğünü bütün yerli sınıfların egemenlik altına alınması ile açıklamak, metropol burjuva-

zisiyle **içeride**, yerel düzeyde yapılan işbirliğinin gözardı edilmesi anlamına gelir. İkincisi, egemenlik altındaki sınıfların sayısı ile devlet aygıtının büyüklüğü arasında neden bir ilişki olması gerektiği açık değildir. Bu yüzden, üçüncüsü, devlet her toplumda merkezi bir yer aldığı için, devlet aygıtının büyüklüğü o toplumun sınıf yapısı hakkında, hatta, devlet aygıtını idare edenlerin sınıfsal niteliği hakkında herhangi bir kanıt sağlamaz. Son olarak, "aşırı gelişkin" bir devlet olduğu yolundaki gözleminin kendisi de temelsiz olabilir. Leys (1976, ss.41-42), Alavi'nin aşırı gelişkin devlet görüşüne yönelik eleştirisinde, bunun yanıltıcı bir kavram olduğunu ileri sürer. Periferik toplumdaki devletin, herhangi bir tanımla, yerine getirdiği rol için gerekenden daha büyük olduğu kesin olarak söylenemeyeceği gibi, periferik devletin ileri kapitalist toplumdaki devletten daha büyük olduğu da kesin olarak söylenemez.

Leys'in (1976) Alavi'ye yönelttiği ikinci önemli eleştiri, Alavi'nin önce devlet aygıtına belli bir bağımsızlık atfedip daha sonra onu toplumdaki sınıf yapısıyla ilişkilendirmesi konusundadır. Leys'e göre Alavi "işi tersine çevirmektedir: miras alınan devletin 'aşırı gelişkin' olduğu söylenmektedir, o halde bu devlet sömürge-sonrası toplumlarda istisnai bir öneme sahiptir, o halde bu aşırı gelişkin devletin bürokrasisinin sınıf karakteri en kritik konu olmalıdır" (s.43). Oysa, Leys'e göre, "sorulması gereken ilk soru, belli bir toplumsal formasyonda hangi sınıfın egemen olduğudur; bu egemenliğin devlet tarafından yürürlüğe konması gerektiğine göre, devletin sınıfsal karakterini belirleyen ilişki budur" (s.44). Yani, devlet aygıtını idare edenlere bir kez bağımsız ekonomik/politik özlemler ve güç atfedilince, devleti sınıfsal yapı ile ilişkilendirmeye çalışmanın anlamı kalmaz.

Alavi (1982) daha sonraki çalışmasında temel argümanlarını yine sürdürür, ama ek olarak bir "yapısal zorunluluk" kavramı önerir. Block'un ve Miliband'ın girişimlerine benzer bir şekilde, bu kavram hem "işlevselci Marksizmin özündeki belirlenimci mantığa" hem de "araççı devlet anlayışının daha kaba versiyonları"na karşı çıkmayı amaçlar (1982, s.295). Alavi'ye göre (ss.293-94), bu kavram "göründüğü kadar 'belirlenimci' değildir...[çünkü]...devletin işleyişinde sermayenin gereksinimleri ve istemlerinden ne ölçüde özgür olunduğunu ve ne kadar sapılabildiğini anlamamızı sağlar." Aynı zamanda bu kavram, devlete tam bir özgürlük de atfet-

mez; çünkü "devletin eylemlerindeki göreli özerklik...'yapısal zorunluluğun' sınırları ve kısıtlamaları içinde...[kalır]" (s.295).

Bu kavram, belirsiz kalan "göreli özerklik" düşüncesine bir içerik kazandırmayı amaçlamaktadır. Ancak bu amacın başarıya ulaşması için, **zorunlulukların** neler olduğunun ve **yapı** ile nasıl ilişkilendirildiklerinin ortaya konması gerekir. Alavi'ye göre en temel kısıtlama, "kapitalist mülkiyete dayalı olan kapitalist toplumsal üretim ilişkilerinin ve onun sınıf yapısının sürekliliğidir" (s.295). Ancak, bu formül gene de çok genel kalmaktadır. Aslında, Alavi'nin "yapısal zorunluluk" kavramının ayrıntılı bir tanımını henüz bitmemiş bir proje olarak düşündüğü, makalesinin sonuç paragrafındaki şu sözüyle açıklık kazanmaktadır: "Yapısal zorunluluktan doğan ve periferik kapitalizmin toplum düzeninin temelleriyle ilgili olan belli temel koşulları ayırt edebiliriz" (s.306).

Devlet ve Sermaye Birikimi

Kanımca, devletin özerkliği kavramının yukarıda irdelenen farklı türlerinin başlıca ortak sorunu, hepsinin ekonomik olan ile politik olan arasında analitik bir ayrım öncülünden yola çıkmalarıdır. Bu ayrım, devletin sınıf egemenliği ilişkilerinden ayrı bir güce sahip, bağımsız bir varlık olarak düşünülmesine neden olur. Oysa, kapitalizmde ekonomik olan ile politik olanın ayrılığı yalnızca görünüşte kalır.

Wood'un (1981) ileri sürdüğü gibi, burjuva ekonomi politiğinde "ekonomi"nin bir soyutlama sonucu keşfedilmesi, kapitalizmi toplumsal ve siyasal içeriğinden sıyırmak gibi bir ideolojik işlev görür (ayrıca bkz. Clarke, 1977; Petras ve Gundle, 1982, s.172). Oysa Marx'ın projesi özünde siyasal bir projeydi. Marx, **sermaye birikiminin** özünü sergileyerek, onun toplumsal bir ilişki, yani sermaye ile emek arasında bir egemenlik ilişkisi olduğunu göstermişti. Bu ilişki bağlamında, üretim ve birikim süreci "toplumun bir bütün olarak siyasal yapılanması ile koşullanır...[dolayısıyla]...Marx'ın argümanının, kapitalist üretimin nihai gizinin **siyaset**'te yattığını ifade ettiği söylenebilir" (Wood, 1981, s.68).

Wood devam ederek, burjuvazinin ekonomik olanı politik olandan yalıtlamasının Marksizmin sonraki versiyonlarında da -- özellikle, altyapı/üstyapı ikiliği kuramı ve kertelerin ayrılığı kuramlarında -- yeniden üretildiğini belirtir. Oysa Marx'a göre, "bir üretim sistemi kendi özgül toplumsal belirlenimlerinden -- yani, belirli toplumsal ilişkiler, mülkiyet ve egemenlik tarzları, hukuksal ve siyasal biçimler -- oluşur". Diğer bir deyişle, "üretim altyapısının kendisi toplumsal, hukuksal ve siyasal biçimler alır" (s.69).

Aslında bir adım daha atıp şu da ileri sürülebilir: Kapitalizmi "kerteler" temelinde çözümlemek olanaklı olsa idi, kapitalizmde ideolojik kertenin en az kapitalizm-öncesi tarzlarda olduğu ölçüde başat olduğunu kabul etmek gerekirdi. Bunun en güzel kanıtı, ekonomik olan ile politik olanın birbirlerinden ayrı oldukları görüntüsüdür. Marx'ın artık-değer kuramı aynı zamanda bir ideoloji kuramıdır: meta fetişizmi (krş. Dobb, 1970). Artık-değer kuramı, pazarda metalar arası özgür ve eşit mübadele olarak görünen şeyin aslında bir sömürü süreci olduğunu ortaya koyar. Bu buluş, "kendi kendine işleyen" mekanizma (yani, pazar mekanizması) olarak görünen şeyin aslında bütün bir politik ve ideolojik egemenlik yapısını gizlediğini gösterir. Bu da demektir ki, Marx ve Engels'in tekrar tekrar işaret ettikleri gibi, devletin görünürdeki bağımsızlığı ve tarafsızlığı bir yanılsamadan ibarettir.

O halde, sistemin bütünü dikkate alındığında, üretim ve sömürü süreçlerinin çakıştığı görülür. Bunun nedeni, sistemin kaynağını oluşturan, doğrudan üreticinin üretim araçlarından kopması olgusudur. Üretici ile üretim araçları böylece metaya dönüşerek, üretim sürecini gerçekleştirmek üzere pazarda yeniden birleşirler. Üretim sürecine içkin sömürüyü gizleyen şey, bunların pazarda metalar olarak yeniden birleşmeleridir. Fakat tam da bu, üreticinin üretim araçlarından kopmasının ekonomik, politik ve ideolojik egemenliği (birbirinden ayırmak şöyle durşun) tek bir süreçte **birleştirdiğini** gösterir. Çünkü kapitalizmin özünde, bir "şey" değil de bir "ilişki" (bir toplumsal egemenlik ilişkisi) olan sermayenin kesintisiz birikimi vardır. Üretim ile sömürünün çakışması yalnızca bu egemenlik ilişkisini öngörmez, aynı zamanda bu ilişkiyi sermaye birikimi süreci içinde yeniden üretir. Bu nedenle sistemin bir bütün olarak yeniden üretilmesi sermaye birikiminin yeniden üretilmesine bağlıdır(krş. Clarke, 1977, s.10).

Bu formülasyon "göreli özerklik" kavramına yer tanır -- ama farklı bir anlayışla. Wood (1981, ss.81-82), Marx ve Engels'in kendi çözümlemelerine koşut bir çözümlemeyle (bkz. Marx ve Engels, 1974, s.53, s.80; ayrıca bkz. Hobsbawm, 1982, ss.227-29) sermaye biçimini alan "özel mülkiyet"in, "kapitalist sömürünün uğraklarının -- el koyma ile zorlama -- 'özel' el koyucu bir sınıf ile zor kullanımında uzmanlaşmış 'kamusal' bir kurum, yani devlet, arasında paylaştırıldığı bir işbölümü" yarattığını ileri sürer. Yine bu da, varolma koşulları "kamusal alanda" korunduğu ve yeniden üretildiği sürece "özel alanda" sürdürülen sermaye birikim süreci içinde üretim ve sömürünün çakışmasından kaynaklanır. Wood'a göre (1981, s.89) kapitalizmde "devlet, el koyucu sınıfı, dolaysız siyasal güçten ve üretim ve el koyma ile doğrudan ilintili olmayan görevlerden ayırarak, o sınıfı adeta kamusal ve toplumsal işlevlerden arındırılmış özel bir sömürücü güç ile bırakır."

Diğer bir deyişle, devletin "göreli özerkliği"nin kaynağında, "politik" olanın "ekonomik" olandan ayrılığı değil, "kamusal" olanın "özel" olandan ayrılığı vardır. Devletin doğrudan üretim sürecinden "soyutlanması", "politik" olanın "ekonomik" olandan göreli bir ayrılığı olarak değil, sermaye birikiminin "kamusal" ve "özel" uğrakları biçiminde ayrılması olarak anlaşılmalıdır.

Bu bakış açısı "göreli özerklik" sorunsalı içinde tartışılıp duran konuya, yani burjuvazinin dolayımsız çıkarları ile devlet eylemlerinin çakışmaması konusuna da ışık tutar. Devlete sermaye birikiminin **genel** koşullarını sürdürme ve yenileme, kapitalistlere de üretimin örgütlenmesi rolünü veren işbölümü, devletin eylemleri ile bireysel kapitalistlerin ya da sermayenin belirli fraksiyonlarının çıkarları ya da hatta bütün burjuvazinin kısa dönemli çıkarlarının neden mutlaka çakışması gerekmediğini açıklar. Ama aynı zamanda, sözkonusu sapmanın **sınırlarını** da açıklar. Çünkü, sermaye birikiminin kamusal ve özel yönleri iki ayrı süreci içerdiği halde, biri olmadan diğeri olamaz.

Sınıf mücadelesinin önemi de bu bağlam içinde yorumlanabilir. Devletin varlığı sınıf çatışmasından kaynaklandığına göre, sınıf mücadelesi devletin "göreli özerkliği"nin bir belirleyicisi haline gelir. Diğer bir deyişle,

sermaye birikimi sürecinin gereksinimleri, devlette, sınıf mücadelesinin sonuçları dolayımıyla değişikliğe uğramış bir biçimde açığa çıkar. Bu yüzden devletin ana rolü onun "bağımsız" eyleminin sınırlarını belirlerken, sözkonusu dolayım da devlet eylemlerinin egemen sınıfın çıkarlarıyla neden çakışmayabileceğini açıklar. İşte "politik olanın özgüllüğü" denen şey bu dolayım sürecinde yer alır. Çünkü, Marx ve Engels'in sözleriyle (1974, s.53), "devlet içindeki bütün mücadeleler...değişik sınıfların birbirleriyle yürüttükleri gerçek mücadelelerinin yanılsamalı biçiminden başka bir şey değildir."

"Devlet yöneticileri"nin rolünün burada ortaya çıktığına inanıyorum. Devlet yöneticileriyle ilgili daha önce gözden geçirilen kuramlar "politik olanın özgüllüğü" denen şeye ışık tutar niteliktedir. Üstelik, yöneticilere bağımsız bir güç yüklenmediği takdirde, böylece ortaya çıkan açıklık, sınıf egemenliğine dayalı devlet kuramıyla da gayet uyumludur. Özel bir eylem olan sermaye birikimi ile kamusal bir eylem olan toplumsal düzeni yürütme arasındaki işbölümü, devlet yöneticilerinin bireysel güdüleri ve iktidar mücadelelerinin önem taşıdığı bir alan yaratır. Ancak, uğruna mücadele ettikleri "iktidar" konumu, eninde sonunda, varolan düzenin hizmetindeki bir konumdur. Siyasal mücadelenin temel konusu "kamusal alan"ın nasıl yürütüleceği konusudur, çünkü toplumdaki çeşitli sınıfların çatışan istemleri bu konuda ortaya çıkar. Devlet yöneticilerinin alternatif kadroları arasındaki mücadele, düzene hizmet için alternatif programlar arasındaki bir yarışmadan oluşur. Bunların belirlenmesi ise, sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki mücadelelere bağlıdır.

Böylece bu çerçeve, sınıf egemenliğinin yeniden üretimiyle ilgili olarak devletin esas rolünün sınırlarını tanımlar, ama ayrıca bu rolün yerine getirilmesinin özgül yollarını çözümlememizi de sağlar. Aşağıda görüleceği gibi, somut durumların çözümlenmesinde işe yaraması için, soyut "göreli özerklik" kavramına işlerlik kazandırmamıza olanak tanır.

Sermaye Birikimi ve Göreli Özerklik

Soyut "göreli özerklik" kavramı, **kendi başına**, işlevsel **kılınmadıkça** somut çözümlemelerde aydınlatıcı olamaz. Çünkü bu kavram, hemen içi

boş ve totolojik bir tanıma dönüşebilir (krş. Petras ve Gundle, 1982, ss.174-75). Gözlemlenen somut duruma bağlı olarak, devletin **özerkliği** ya da bu özerkliğin **göreliliği** vurgulanabilir. Yukarıda, özerkliğin vurgulanışının kolayca liberal anlayışlara uygun düşebileceği de görülmüştü.

"Yapısal kısıtlamalar" ya da "yapısal zorunluluk" gibi bir kavramın, göreli özerkliğin "boş" çerçevesine içerik katma konusunda yararlı bir düşünce olduğu kabul edilebilir. Ama bunun için yapısal zorunluluğun anlamlı bir tanımının ve açıklamasının yapılması gerekir. Aşağıda böyle bir çabayı içeren alternatif bir çerçeve önerilecektir. Ama ilk olarak "sınıf mücadelesi" kavramı üzerine birkaç gözleme gerek vardır.

Sınıf mücadelesi kavramı da somut durum çözümlemelerinde aynı derecede içi boş açıklamalara neden olabilir. Sınıf mücadelesi, devletin eylemlerine etkileri bakımından, göreli özerkliğin bütünsel bir yanını oluşturur; çünkü devlet politikası her zaman egemen sınıf(lar)ın dolayımsız çıkarlarıyla belirlenmez. Bu alandaki çakışmamazlık, hatta ideolojik mistifikasyon ve devletin bizatihi varlığı, sınıf mücadelesinin önemine tanıklık eder. Ancak bu genel olgu, devletin eylemlerinin çözümlenmesinde elverişli bir kılavuz işlevi görmez. "Sınıf mücadelesi" bir açıklayıcı değişken olarak kullanıldığında, devletin her eylemi bu değişkenin sonucudur diye kestirip atılabilir. Kendi başına bu değişken, devletin egemenlik altında tutulan sınıfların istemlerine ne ölçüde boyun eğeceğini tanımlayamaz. Bu durumda da devletin özgül eylemleri, tanım gereği, egemen sınıf (lar)ın çıkarlarından herhangi bir derecede uzak olabilir. Dolayısıyla, yararlı olması isteniyorsa "sınıf mücadelesi" kavramına da işlerlik kazandırılması gerekir.

Sınıf mücadelesi, somutlandığında "siyasal mücadele" biçimine bürünen, soyut bir kavramdır. Bu nedenle, siyasal mücadele "saf" sınıf mücadelesini dolayımsız olarak yansıtmaz. Onun yerine, iki tür mücadelenin bileşiminden oluşur: biri, varolan düzenin hizmetinde "devlet iktidarı"na ulaşmaya çalışan ve farklı programlara sahip alternatif kadrolar arasındaki mücadele, diğeri, toplumdaki sınıfların ve sınıf fraksiyonlarının çatışan istemleri arasındaki mücadele. Birincinin içerik kazanması ikinciden alınan unsurlar sayesinde gerçekleştiğinden, bu iki mücadele kısmen örtüşür.

Bu gözlemlere dayanarak, elinizdeki makalenin savı şöyle ifade edilebilir: devlet eylemlerinin sınırlarını tanımlayan "yapısal kısıtlamalar" aynı zamanda (siyasal mücadele biçimindeki) sınıf mücadelesinin olanaklarını belirleyen çerçeveyi de tanımlar. Somut mücadele ise devlet eylemleri bakımından ortaya çıkan doğrudan sonucu belirler. Dolayısıyla, "yapısal zorunluluk" bir kez tanımlanınca, "politik olanın özgüllüğü" bu çerçeve içine yerleştirilebilir.

Ayrı bir çalışmada (bkz. yukarıda Bölüm 2) azgelişmiş bir kapitalist formasyonda (Türkiye) sermaye birikimi biçimleri ile devlet-toplum ilişkileri arasındaki bağların tarihsel bir açıdan incelenmesi bağlamında önerdiğim çözümleme çerçevesinin özünü bu saptama oluşturur. Orada, Türkiye'nin gelişme aşamalarını "sermaye birikimi biçimi" kavramını kullanarak özetlerken, şu gözlemlerde bulundum. Devletin rolü bütün farklı gelişme aşamalarında aynıdır: sermaye birikimine dayalı sistemin yeniden üretilmesi. Devletin rolü, ikisi de sermaye birikiminin değişen zorunluluklarıyla ilişkilendirilebilecek olan, gerek ekonomi politikaları gerekse siyasal rejimler yoluyla, her aşamada merkezi önemdedir. Sermaye birikimi biçimi, iç sınıf yapısı ile uluslararası işbölümüne katılma tarzı tarafından belirlenir. Her aşamada devlet, egemen birikim biçiminin gerekliliklerini yansıtan politikalar izleyerek, sınıf egemenliğinin yeniden üretilmesine nesnel olarak hizmet eder. Yani, devlet ile egemen sınıf(lar) arasındaki ilişki, dönemin birikim biçimi ve onun gereklilikleri aracılığıyla kurulan **nesnel** bir ilişkidir. İktidardaki hükümet kim olursa olsun bu gereklilikler yerine getirilir ve böylece devletin sermaye birikimi sürecine ilişkin rolünün sürekliliği sergilenmiş olur. Aslında, devletin sürekliliği yalnızca ekonomi politikalarının değil, aynı zamanda hükümetlerin, hatta siyasal rejimlerin değişikliklere uğramasına dayanır. Gerçekten de bu değişiklikler, sermaye birikimi sürecindeki değişmelerle belirlenir görünmektedir.

Yani, bir dizi özgül zorunlulukla tanımlanan "birikim biçimi" kavramı, devlet ile toplumdaki sınıf ilişkilerinin bütünlüğü arasındaki bağı saptamamıza yardımcı olur. Genel bir "toplumsal düzen" ya da "üretim tarzı" kavramından daha somut bir kavram olarak, devletin eylemlerine yönelik zorunlulukları daha açık biçimde tanımlamamızı da sağlar.

Yukarıdaki saptamalar kriz ve geçiş dönemlerinin çözümlenmesinde

özellikle belirginleşir. Belli bir birikim biçiminin belirlediği bir gelişme aşaması, birikim sürecinin sürekliliğine tehdit oluşturan bir krizle noktalanır. Kriz, yeni bir birikim biçimine geçişin unsurlarını da taşır. Böylece kriz, sermaye birikimi sürecinin yeniden yapılanmasını içerir. Ancak her birikim biçimi bir dizi özgül sınıf ilişkisiyle de tanımlandığı için, sermaye birikiminin yeniden yapılanması "iktidar bloğunun" yeniden yapılanmasını da gerektirir. Böylece, sermaye birikiminin sürekliliğine tehdit oluşturan ve iş başındaki hükümete geçiş unsurlarını zorla dayatan "ekonomik" kriz, bir "siyasal" krize de yol açar. Bu, geçiş zorunluluğu ile kendi siyasal ve ideolojik vaatleri arasında kalan hükümet açısından bir "temsil krizi" biçimini alır. İş başındaki hükümetin "iktidar bloğu"nun yeniden yapılanmasını sağlayamaması, yalnızca hükümet değişikliğini değil, ayrıca çoğu durumda siyasal rejim değişikliğini de kapsayan radikal bir kopuşla sonuçlanır. Bu değişiklikler yoluyla, devletin sürekliliği sağlanır.

Dolayısıyla, devletin sınıflardan göreli özerkliği en açık biçimiyle bu kriz ve geçiş dönemlerinde gözlemlenebilir. Devletin sermaye birikimi açısından rolünün sürekliliği, onun belirli sınıflardan göreli özerkliğini belirler. Bu durum, sınıf ilişkilerinin yeniden yapılanması o dönemlerde gerçekleştiği için, geçiş dönemlerinde özellikle daha açık hale gelir.

Bütün bunlar "göreli özerkliğin" sınırlarını da gösterir. Birincisi, daha önce belirtildiği gibi, devlet sermaye birikimini yeniden üretmek yoluyla sınıf egemenliğine nesnel olarak hizmet eder. İkincisi, özgül bir birikim biçiminin gereklilikleri devlet eylemleri üzerindeki zorunlulukları belirler. Diğer bir deyişle, devletin sınıflardan göreli özerkliğinin belirleyicileri -- yani, sermaye birikiminin her gelişme aşamasındaki gereklilikleri -- aynı zamanda devletin eylemlerine yönelik zorunluluklardır.

Böylece ilk saptamamızı yeniden ifade edebiliriz: Devletin rolü bir bütün olarak sistemin korunması ve yeniden üretilmesi ise, bu rolün belirleyicisi sermaye birikiminin sürekliliğidir. Devletin egemenlik ilişkilerinin korunması ve yeniden üretilmesindeki rolü, onun egemen sınıf(lar)la ya da fraksiyonlarıyla dolaylı ya da dolaysız bağlarında değil, sermaye birikimiyle olan ilişkisi ışığında görülmelidir. Devletin bu temel rolünü yerine getiriş tarzı, "politik olanın özgüllüğü" denen şeyi oluşturur ve somut tarihsel belirlenimlere bağlıdır.

BÖLÜM 4

Sermaye Birikimi ve Devlet

Giriş

Önceki iki bölümde, azgelişmiş bir kapitalist toplumda (AKT) devlet ile sınıfsal yapı arasındaki bağı, o yapının temel oluşturduğu sermaye birikimi süreci aracılığıyla gösteren bir çözümleme çerçevesi önerdim. Burada, daha genelde kapitalist devlet ve kapitalist devletin sınıflar ve sermaye birikimi ile ilişkilerinin kuramlaştırılması bağlamındaki çeşitli konular bakımından, o çerçevenin uzantılarını izlemeyi deneyeceğim.

Bir AKT, ileri bir kapitalist toplumdan başlıca iki özellikle ayırdedilebilir: (a) AKT, kapitalist üretim tarzının (KÜT) egemenliğinde, birden çok üretim tarzı ve biçimini barındırır; (b) dünya ekonomisiyle başat olmayan bir konumda bütünleşir. Böylece bir AKT'de, sermaye birikimi sistemin temel dinamiğini oluştursa da, farklı gelişme aşamaları hem son derece farklı sınıf kümelenmelerini hem de dünya işbölümüne farklı katılım biçimlerini içerir. Farklı gelişme aşamalarını kuramlaştırmada yararlı bir kavram, toplumdaki sınıf çatışmaları ve ittifakları ile devlet arasındaki bağı kurmayı amaçlayan "sermaye birikimi biçimi" kavramıdır. "Birikim biçimi", toplumun temelini oluşturan iç sınıf yapısı ile uluslararası işbölümüne belli bir katılım biçimini kapsar. Ara bir soyutlama düzeyinde yer alan bu kavram, aynı zamanda, en soyut düzeydeki "genel sermaye birikimi"ni en somut düzeydeki siyasal mücadele ve devlet içindeki siyasal güçler dağılımına bağlar.

Sermaye Birikimi Biçimleri: Tarihsel-Kuramsal Dönemleme

Farklı biçimlerinin saptanması, sermaye birikiminin gelişmesinin tarihsel aşamaları arasında ayrım yapma olanağını doğurur. Bu tür çözümlemeler içinde özellikle esin kaynağı olan bir örnek, Aglietta'nın, "birikim

rejimleri" kavramını kullanarak ABD'nin kapitalist büyümesini inceleyen çalışmasıdır (Aglietta, 1976; tarihsel-kuramsal bir dönemlemenin önemi konusunda, bkz. Jessop, 1983a, ss.95-7). Aglietta'nın "birikim rejimi" ile burada kullanılan "birikim biçimi" kavramı arasında bir takım bariz benzerlikler bulunduğu gibi, bazı önemli farklar da vardır. Aglietta'nın çözümlemesinin konusu, ileri bir kapitalist toplum ile kapitalist üretim tarzının bu toplum içinde aldığı tarihsel biçimlerdir. Aglietta'nın iki farklı biçimi ayırmakta kullandığı yol gösterici kavram, iş organizasyonu tarzı ve işçi sınıfının tüketim tarzı gibi iki uğrağı olan, ücret-ilişkisidir. Buna dayalı olarak, tarihsel aşamaların Taylorizm, Fordizm ve neo-Fordizm diye saptanmaları, ücret-ilişkisinin iki uğrağı arasındaki ilişkilerin çözümlenmesi yoluyla geliştirilir.

"Birikim biçimi" kavramı ise, kapitalist üretim tarzının egemenliğinde çeşitli üretim tarzları ve biçimleri barındıran bir AKT'deki tarihsel birikim biçimlerini anlatır. Bu kavram, saf bir KÜT'ün belli iki sınıfı arasındaki ilişkilerden çok, AKT'deki sınıf ilişkilerinin karmaşıklığını ifade eder. "Birikim biçimi"nin teknik ve yapısal özellikleri vardır. Teknik özellikler, sermayenin kaynakları ile ürünlerin yönlendirildiği pazarlar temelinde, ekonominin sektörleri arasındaki iç ilişkilere ilişkindir. Bunlar, tarım, ticaret (iç ve dış), sanayi ve alt-sektörleri (ithal-ikameci, ihracata yönelik, taşaron, dış bağlantılı vs.) arasındaki karşılıklı ilişkileri kapsar. "Birikim biçimi"nin yapısal özelliği ise son çözümlemede hangi özgül sınıfların (ve/veya fraksiyonların) artığa el koyduğu ve onu nasıl kullandığı konusudur.

Gelişme Aşamaları ve Siyasal Rejimler

O'Donnell'ın (1973, 1978, 1979) bürokratik-otoriter devlet kuramına göre, gelişme sürecinin belli başlı üç aşaması (ihraç ekonomisi, ithal ikamecilik ve ithal ikamecilik sonrası) üç siyasal aşamaya (oligarşik, popülist ve bürokratik-otoriter devletler) denk düşer. Latin Amerika ülkelerinin görece ileri sınaileşme aşamalarında ortaya çıkan askeri rejimlerin kökenlerini açıklamayı amaçlayan bu kuramın (bkz. ayrıca Boron, 1981), belli kayıtlarla, Türkiye'de 12 Eylül 1980 rejiminin ortaya çıkışını anlamaya yararlı olacağı söylenebilir (bkz. yukarıda Bölüm 2).

Ancak, bu kuramdaki temel sorun, siyasal çözümlemelerin sınaileşme sürecinde karşılaşılan **teknik** güçlüklerle ilişkilendirilmesidir. Nitekim literatürde bu kuram etrafında yer alan tartışmalar, sözkonusu (ithal ikamesinin "tükenmesi" ile sermayenin "derinleşmesi" ve "çok-uluslulaşması" nın getirdiği sorunlar ve bürokratik-otoriter rejimlerin "rasyonalite"si, vb.) güçlüklerin gerçekten siyasal sonuçlar taşıyıp taşımadığı, hatta var olup olmadığı konuları etrafında yoğunlaşmıştır. Bu eleştirilerin ortak noktası, O'Donnell'ın indirgemecilik yaptığıdır (bkz. Collier, 1979; Canak, 1984).

Belki Canak'a (1984) katılarak, O'Donnell'ın kuramının dendiği kadar basit olmadığı, unsurlarını tek tek ayıklayarak inceleyen eleştirmenlerin gözden kaçırdığı bir karmaşıklık taşıdığı ileri sürülebilir. Yine de, genel bakış açısı buna olanak tanımakla birlikte, O'Donnell'ın bu karmaşıklıktan tutarlı bir bütün çıkaramadığı görülmektedır. Bir yanda sınıf ilişkileri diğer yanda da devletin rolü konusunda uzantılar taşıyan "birikim biçimleri" kavramı, O'Donnell'ın perspektifini bu doğrultuda geliştirmeyi denemektedir. O'Donnell'ın kuramının sınırları, son çözümlemede, modernleşme paradigması içinde kalmasından ve buna bağlı olarak "liberal" bir devlet anlayışı benimsemesinden kaynaklanır görünmektedir.

Sermaye birikimi biçimleri ile siyasal güçler dağılımının biçimleri arasındaki ilişki konusunda, sınıf ilişkilerinin çözümlenmesi **yoluyla** sonuçlar çıkarmak olanaklıdır. Bu, azgelişmiş ülkeler için olduğu kadar ileri kapitalist ülkeler için de geçerlidir. Örneğin Aglietta'nın düzenleme kuramı bu işi görebilir. Fordizm kavramı ve bunun içerdiği özgül ücret- ilişkisinin, batı dünyasının savaş-sonrası dönemdeki "Keynes'ci" demokrasilerini anlamaya temel oluşturduğu açıktır. Gerçekten de bizzat Fordizm kavramı, bütün bir toplumsal, siyasal ve ideolojik yapılar ve ilişkiler dizisini ifade eder (bkz. Hirsch, 1983). Aynı şekilde, Keynes'ci devletin günümüzde yaygın olarak gerilemesi Fordizmin krizine bağlanabilir.

Ne var ki, bu açıklamalar için de bir çok kayıt düşülmesi gerekir. Birincisi, Aglietta'nın kuramında özellikle eksik olan bir nokta, devletin rolü konusudur. İkincisi, özellikle kapitalist büyümenin farklı aşamaları arasındaki dönüşümlerin çözümlenmesinde "siyasal mücadeleler"e hiç değinilmemektedir. Bu da çözümlemede belli bir "sermaye mantığı" sapmasına

yol açar. Son olarak, Aglietta'nın kuramı AKT örneğine doğrudan uygulanabilir gibi görünmez. Gerçekten de, şimdi görüleceği gibi, bu doğrultudaki bir girişimin önü güçlüklerle doludur.

Periferik Fordizm mi?

Lipietz'e göre (1982, 1984a, 1984b), merkezi kapitalist ülkelerde Fordizmin krizi, yüksek kar oranı arayışının dünya ölçeğine yayılmasına ve buna bağlı olarak Taylorizmin, sonra da Fordizmin periferi bölgelerine aktarılmasına yol açmıştır. Taylorizm başlangıçta periferi ülkelerini ihracat platformlarına çevirmek amacıyla gündeme getirilmişti. Ama, Lipietz'e göre, bu iki nedenle başarıya ulaşmadı. Birincisi, periferinin ihracattaki üstünlüğü, baskıyla sağlanan çok düşük ücretlerin aşırı sömürüsüne dayanıyordu. Dolayısıyla bu, toplumsal bakımdan son derece istikrarsızdı. İkincisi, Taylorist sınaileşme periferideki iç pazarın genişlemesini kapsamayıp yalnızca ihracata yönelik olduğundan, merkezde korumacı bir tepkiyle sonuçlandı. Bu nedenlerle yerini "periferik Fordizm"e terketti. Lipietz'e göre, "periferik Fordizm" genişleyen bir iç pazar gerektirdiği için merkezdeki Fordizme benzer, ama ondan iki noktada farklıdır. Birincisi, periferide üretim sürecinin yalnızca niteliksiz kısmı gerçekleştirilir; geri kalan kısmı ise merkezde tamamlanır. İkincisi, genişleyen iç pazar işçi sınıfının ücretlerinin yükselmesiyle değil, kentli orta sınıfın gelirlerinin yükselmesiyle oluşur. Diğer bir deyişle, Lipietz'e göre "periferik Fordizm", merkeze bağımlı olduğu için ve işçi sınıfı Fordist ücret-ilişkisi şemasına tam olarak katılmadığı için, merkezdeki Fordizmden farklıdır.

Ancak bu durumda bu formülasyon amacını yitirmektedir, çünkü Fordizm kavramı tam da periferide bulunmadığı söylenen bu iki ayırdedici özelliğe dayanır. Fordizm "kendini merkez alan" bir birikimi ifade eder; oysa "periferik Fordizm"in bağımlı olduğu söylenmektedir. İkincisi ve daha önemlisi, kendi-merkezlilik işçi sınıfının Fordist ücret-ilişkisi şemasına katılmasının bir sonucudur. "Periferik Fordizm"de ise bu durum geçerli değildir. O halde, ikinci ilkeye dayanarak "periferik Taylorizm" ile "periferik Fordizm" arasında ayrım yapma olanağı yoktur. Son olarak şunu belirtmek gerekir ki Aglietta'nın formülasyonunda farklı birikim rejimleri

faklı tarihsel aşamaları tanımlayan kavramlardır. Lipietz'in formülasyonunda ise bunlar özgül AKT'lerle özdeşleştirilebilecek alternatif sınaileşme modellerine benzerler.

Bütün bu sorunlar Lipietz'in Fordizm kavramını aynı anda bir yandan (a) dünya ekonomisinde ve özellikle de periferide olup bitenlerin bir belirleyicisi olarak kabul edilen, merkezi kapitalizmin tarihsel bir aşaması anlamında ve diğer yandan da (b) özgül sınaileşme modellerini tanımlayıp çözümlemek üzere özgül AKT'lerin deneyimlerini anlatmak amacıyla kullanmasından kaynaklanıyor görünmektedir (örn. bkz. Lipietz, 1984a, s.75). Bu durumda farklı birikim rejimleri tarihsel aşamalar olmaktan çıkarlar ve AKT'lerin deneyimleri ileri kapitalist toplumlar için tasarlanmış kategorilere sokulmaya çalışılır. Oysa, daha önce de belirttiğimiz gibi, bir AKT'nin özgüllüğü üretim biçimleri ve tarzlarındaki karmaşıklıktan ileri gelir ve gelişiminin tarihsel aşamaları yalnızca ücret-ilişkisine bakarak çözümlenemez.

Burada ortaya atılan "birikim biçimi" kavramının daha esnek bir çerçeve sağladığı ileri sürülebilir. Bu kavram, Aglietta'nın özgün projesini AKT'ler bağlamında (ama aynı kavramları kullanmadan) yeniden üretmeyi denemektedir. Yani bir birikim biçimi (a) belli bir iç sınıf yapısını ve (b) uluslararası işbölümüne belli bir katılım biçimini anlatır. Dolayısıyla, AKT'nin tarihsel gelişme aşamalarını, toplumsal yapısının karmaşıklığını dikkate alarak saptamayı amaçlar. Ayrıca, AKT'yi dünya ekonomisi bağlamında ele alır.

Azgelişmiş Kapitalist Toplumlarda Devlet

Böylece AKT'deki devletin kapitalist bir devlet olup olmadığı tartışmasına geliyoruz. "Kapitalist devlet" nosyonu, Poulantzas'ın (1973) geliştirdiği biçimiyle, kapitalist üretim tarzının ayırdedici özelliklerine dayanır. Ne var ki azgelişmiş toplumsal formasyonun birden çok üretim tarzı barındırdığı gözönüne alınırsa, "kapitalist devlet" deyiminin kullanılması sorunlu hale gelir.

Buna karşılık, devletin niteliğinin sınıfsal yapıya ya da daha özelde toplumsal formasyonda egemen olan sınıf(lar)ın kimliğine bakarak açıklanması, çözümlemeyi "araççı" bir çerçeveye sokabilir. Nitekim, periferik toplumsal formasyonda egemen sınıfların çokluğu nedeniyle ona "göreli özerklik" yükleyen "periferik devlet" kuramlarının sorunu budur. Bu kuramlarda periferik devletin göreli özerkliğinin, egemen sınıfların çıkarları arasında "aracılık" yapmasından kaynaklandığı ileri sürülür (Alavi, 1972, 1982; Ziemann ve Lanzendörfer, 1977). Kurama göre, periferik toplumsal formasyonda hiç bir sınıf devleti tek başına kendi aracı olarak kullanamayacağından, devlet göreli bir bağımsızlık kazanır. Bu kuram, devleti hem bağımsız bir kurum hem de sınıfsal bir araç olarak algılamanın paradoksal bir bileşimine dayanır (bkz. yukarıda, Bölüm 3).

Son olarak, azgelişmiş toplumsal formasyondaki devlet, Poulantzas'ın daha sonraki bir çalışmasında (1976) yaptığı gibi, "bağımlı devlet" olarak kavramlaştırılabilir. Burada Poulantzas üretim tarzı üzerinde ya da incelenen toplumsal formasyonun sınıfsal yapısı üzerinde değil de, o formasyonun "emperyalist zincir" içindeki yeri üzerinde durur. Buna göre emperyalist zincirdeki bütün devletlerin "kapitalist" olduğu varsayılır ve belirli bir devletin aynı zamanda "bağımlı" olup olmadığı zincirdeki yeri tarafından belirlenir. Bu durumda devletin "bağımlı" olmasının ona belirli işlevler, yani "emperyalizmin bugünkü aşamasında üstüne düşen işlevler" yüklediği varsayılır (Poulantzas, 1976, s.21). Bu haliyle bu formülasyon AKT devletini uluslararası sermayenin bir aracı olarak gören "bağımlılık kuramının" devlet anlayışına çok benzemektedir (bu anlayışın bir eleştirisi için, bkz. Carnoy, 1984, Bölüm 7).

Elinizdeki makalede önerilen kavramsal çerçeve, sorunu farklı bir perspektife oturtur. Burada devletin rolü, sermaye birikimi sürecini sürdürme ve yeniden üretmenin gereklilikleri temelinde kavranır. Azgelişmiş bir toplumsal formasyonda bu gereklilikler, iç sınıf yapısıyla ve uluslararası işbölümüne katılım biçimiyle birlikte değişirler. Daha somut bir düzeyde, çeşitli üretim biçimleri ve tarzları ile bunlara denk düşen sınıf ilişkilerinin varlığı, çeşitli "siyasal" ve "ideolojik" ilişkiler doğurabilir. Bu nedenle, bu ilişkilerin sermaye birikiminin nihai dinamiğiyle eklemlenme tarzları o daha somut düzeydeki çözümlemeye konu olmalıdır. (Jessop'a göre "devlet

iktidarı, verili bir durumda sermaye birikiminin gerekli koşullarını yarattığı, koruduğu ya da yenilediği ölçüde kapitalist [sayılmalıdır]" 1982, s.222).

Bu perspektif, AKT'deki devletin rolünün kavramlaştırılmasını aşağıdaki kısıtlamalardan kurtarır: (a) Poulantzas'ın ya da "çıkarsamacı" okulun yöntemleriyle, KÜT'ün özelliklerinden türetilmesi; (b) araççı bir yöntemle egemen sınıfların bileşiminden türetilmesi: (c) "bağımlılık" okulunun yöntemleriyle, ülkenin emperyalist zincirdeki konumundan çıkarılması. Burada, AKT'nin dünya ekonomisindeki başat olmayan konumu, "metropol burjuvazisi"nin ülke içi sınıf bileşimindeki varlığı ile açıklanır. Bu saptama, sadece **ulusu** homojen bir birim olarak gördüğü için değil, aynı zamanda ülkelerin **birbirlerine bağımlı** olduğu bir dünya ekonomisinde AKT'nin özgüllüğünü ayırdedemediği için yetersiz kalan "bağımlılık" nosyonundan farklıdır. Bu saptamaya göre metropol burjuvazisi bütün topluma dışarıdan egemen olmaktan çok, yerel egemen sınıflarla ittifak içinde, iktidar-bloğuna ek bir unsur olarak katılır. Bu ittifakın yapısı tarihsel olarak değiştiğinden, formasyon içinde belirli sermayeler arasında yer alan çatışmalar "ulusal" ya da "komprador" burjuvazi gibi kategorik kavramlar kullanarak anlaşılamaz. Buna karşılık birikim biçimleri kavramı, bu her an değişebilen çatışmalar ve ittifaklar ile bunların devletin eylemleri üzerindeki etkilerini saptamada oldukça yararlı bir araçtır.

Birikim Biçimleri ve Devlet

"Birikim biçimleri" kavramının kullanılması aşağıdaki gözlemlere yol açmıştır (bkz. yukarıda, Bölüm 2). Devletin rolü özünde bütün farklı gelişme aşamalarında aynıdır: sermaye birikimine dayalı sistemin yeniden üretilmesi. Devlet, her aşamada, egemen birikim biçiminin gerekliliklerini yansıtan politikalar izleyerek sınıf egemenliğinin yeniden üretilmesine nesnel olarak hizmet eder. Yani, devlet ile egemen sınıf(lar) arasındaki ilişki, egemen birikim biçimi ve bunun gereklilikleri aracılığıyla kurulan nesnel bir ilişkidir. Üstelik, bu gereklilikler, iktidarda hangi hükümet olursa olsun, hatta hangi siyasal rejim yürürlükte olursa olsun yerine getirilir. Gerçekte, görünen odur ki, gerek ekonomi politikalarındaki değişmeler

gerekse de hükümet ya da rejim değişiklikleri, sermaye birikiminin bir aşamadan diğerine değişen gerekliliklerivle belirlemektedir. Bu durum özellikle aşamalar arasındaki kriz ve geçiş dönemlerinde belirgin hale gelir.

Özgül bir birikim biçimiyle belirlenen bir aşama, sermaye birikimi sürecinin sürekliliğine tehdit oluşturan bir krizle noktalanır. Fakat bu kriz, sermaye birikiminin yeniden yapılanması yoluyla yeni bir biçime geçişin unsurlarını da içerir. Her bir birikim biçimi belli bir sınıf ilişkileri bütünüyle belirlendiği için, sermaye birikiminin yeniden yapılanması zorunlu olarak "iktidar-bloğu"nun yeniden yapılanmasını da gerektirir. Dolayısıyla, birikimin sürmesine tehdit oluşturan ve işbaşındaki hükümete yeni bir yapıya geçişin unsurlarını dayatan "ekonomik kriz", aynı zamanda "siyasal" bir krize neden olur. Bu, geçiş zorunluluğu ile mevcut siyasal ve ideolojik taahhütleri arasında kapana kısılan hükümet için bir "temsil krizi" niteliğindedir. İşbaşındaki hükümetin iktidar bloğunun yeniden yapılanmasını gerçekleştiremeyişi, yalnızca bir hükümet değişikliği değil, ayrıca bazı durumlarda bir siyasal rejim değişikliği biçimini alan radikal bir kopuşla sonuçlanır. Bu değişiklikleri ortaya çıkaran şey devletin **sürekliliğidir.**

Devlet Kuramı: Bir Toplumsal İlişki Olarak Sermaye Birikimi

Bu kuramsal çerçeve "ekonomik", "politik" ve "ideolojik" kerteler arasındaki yapısalcı ayrımı reddeder. Bu ayrım, kapitalist üretim tarzında doğrudan üreticinin üretim araçlarından ayrı olmasının her bir kerteyi diğerlerinden göreli özerk kıldığı fikrine dayandırılır. Oysa bu durum sadece görünüşte geçerlidir. Üreticinin üretim araçlarından ayrı olması aslında ayrı olarak görünen kerteleri **birleştirir**; çünkü kapitalist üretim tarzında üretim ve sömürünün çakışması egemenlik ilişkilerini gizler. Sermaye birikimi, aynı anda hem sömürü, hem sınıf egemenliği, hem de ideolojik mistifikasyon içeren bir **toplumsal ilişkidir** (krş. Clarke, 1977; Wood, 1981).

Durum bu ise kapitalizmde neden toplumun dışında ve üstündeymiş

gibi **görünen** bir devletin bulunması gerektiği sorusunun yanıtı ise, sermaye birikiminin "kamusal" ve "özel" uğrakları arasındaki ayrımda yatar. Devlet, kapitalist sınıfın özel alanda gerçekleştirdiği sermaye birikiminin genel koşullarını sağlamak üzere kamusal alanda yer alır (bkz. Marx ve Engels, 1974, s.53, s.80; ayrıca bkz. Wood, 1981). Bu nedenle, devletin egemenlik ilişkilerinin korunması ve yeniden üretilmesindeki rolüne, egemen sınıf(lar) ya da fraksiyonlarıyla olan doğrudan ya da dolaylı bağlarından çok, sermaye birikimiyle olan ilişkisi ışığında bakılmalıdır.

Yüksek bir soyutlama düzeyinde varılan bu sonucun, devletin "göreli özerkliği", "politik olanın özgüllüğü" ve "politik indirgemeciliğe" karşı "ekonomik indirgemecilik" gibi genel devlet kuramı sorunlarıyla ilgili pek çok uzantısı bulunmaktadır. Ancak bunları izlemek için, karmaşık gerçekliğin çözümlenmesinde soyutlama düzeyleri arasında yapılacak ayrıma dayanmamız gerekir.

Sınıflar ve Devlet

Devlet ile egemen sınıf(lar) arasındaki bağın sermaye birikimi aracılığıyla kurulan nesnel bir bağ olması, gözlenip saptanamayacağı anlamına gelmez. Devletin hangi özgül sınıf(lar) ve/veya fraksiyon(lar)a hizmet ettiği sorusunu yanıtlamak için, daha alt bir soyutlama düzeyine inmek zorunludur. Yüksek bir soyutlama düzeyinde, devletin bir bütün olarak sistemi koruması ve yeniden üretmesindeki rolünün sınırları, toplumsal bir ilişki olarak sermaye birikimi fikriyle belirlenir. O halde, ara bir soyutlama düzeyi, sermaye birikiminin aldığı özgül biçimi tanımlayan "birikim biçimi" kavramını içerecektir. Bu kavram sermaye birikiminin farklı gelişme aşamalarındaki özgül sınıf kümelenmelerini saptamamızı sağlar. Son olarak, somut siyasal mücadelelerin çözümlenebileceği, üçüncü ve en alt bir soyutlama düzeyi daha vardır (Uno, 1980, benzer bir üç ayrı çözümleme düzeyi anlayışına sahiptir -- bu konuda bkz. Sekine, 1975, ss.853-5 ve Albritton, 1984, ss.158-60; ayrıca bkz. Gordon, 1980, ss.24-25).

Bu ayrımları aklımızda tutarak, ilkin devlet ile egemen sınıf(lar) arasındaki ilişkiye değinen "göreli özerklik" sorununa bakabiliriz. Soru böyle

ifade edildiğinde, iki mantıksal (ama aşırı uçlu) seçeneğin bulunduğu görülmektedir: (a) Devlet egemen sınıf(lar)ın "aracı"dır; (b) devlet egemen sınıf(lar)dan bağımsızdır. "Göreli özerklik" formülasyonu bu ikilemi çözmeyi amaçlayan, ama muğlak kalan bir kavramdır.

Poulantzas'ın özgün formülasyonunda, kapitalist devletin göreli özerkliğinin kökenleri (a) kapitalist üretim tarzında politik kertenin ekonomik kerteden görece özerk olmasında ve (b) egemen sınıflar ve onların fraksiyonları arasında yer alan ve devletin bütünlüklü bir iktidar bloğuna dönüştürdüğü bölünme ve çıkar çatışmalarında yatar (krş. Jessop, 1982, ss.154-5; 1985, ss.68-70). Devlet, kendi birliği içinde, toplumsal formasyonda bütünlüğü sağlayan faktör olarak hareket eder. Kapitalist devletin bu özgül birliği, onun neden egemen sınıf(lar)ın doğrudan ve kısa dönemli çıkarlarına hizmet etmek zorunda olmadığını, ama yine de siyasal olarak egemenlik ilişkilerini nasıl yeniden ürettiğini açıklar (Poulantzas, 1973).

Bu çözümü doyurucu bulmayan Block (1980) şu soruyu ortaya atar: "Görece özerk" kapitalist devletin özerkliğinin derecesi ve sınırları nedir? Block, yararlı olması isteniyorsa, göreli özerklik formülasyonunun ya egemen sınıf(lar)ın hangi noktadan sonra tepki gösterip "devleti yeniden hizaya sokacağını" ya da hangi "somut yapısal mekanizmaların" devletin eylemlerini sınırlayacağını saptaması gerektiğini belirtir (s.228).

Elinizdeki makalede önerilen yaklaşım, konuyu farklı bir şekilde ele alır. Buna göre, kapitalist devletin kökeni sermaye birikimi sürecinin "kamusal" ve "özel" uğraklarının birbirlerinden ayrılması ise, bu devlet belirli sınıflar ya da sınıf fraksiyonlarından çok birikim süreciyle ilişkileri temelinde incelenmelidir. İncelemenin odak noktasının bu şekilde değiştirilmesi yoluyla, devletin egemen sınıf(lar)ın ve/veya onların fraksiyonlarının bir aracı mı yoksa onlardan bağımsız mı olduğu ikilemi aşılabilir. Bu yaklaşımda devlet bağımsız değildir: deyim yerindeyse, kendini sermaye birikimine adamış durumdadır. Aynı nedenle de herhangi özgül bir sınıfın ya da sınıf fraksiyonunun doğrudan aracı da değildir.

Bu çözüm "göreli özerklik" fikrine işlerlik kazandırır. Yani sermaye birikiminin gereklilikleri, bir yandan devletin sınıflardan göreli özerkliğini

belirlerken, aynı zamanda bu özerkliğin sınırlarını da belirler. Bu durum, sınıf ilişkilerinin yeniden yapılanması gündeme geldiği için kriz ve geçiş konjonktürlerinde özellikle belirginleşir. Ara bir soyutlama düzeyinde devletin rolünü tekil sınıf projelerine bağlamak olanaklıdır. "Temsili" bir yönetim sözkonusu ise, bu bağlar devletin siyasal ve ideolojik taahhütlerinde gözlenebilir. Sermaye birikimi sürecinin yeniden yapılanması zorunluluğu karşısında siyasal krizi doğuran şey, bu taahhütler dizisidir. İktidar bloğunun yeniden yapılanmasını gerektiren geçişin gerçekleştirilmesi, daha soyut düzeyde devletin sermaye birikiminin sürdürülmesi bağlamında bir süreklilik taşıması sayesinde olur. Bu geçişin aynı zamanda hükümet ya da rejim değişikliği gerektirip gerektirmediği, siyasal krizin niteliğine ve yürürlükteki hükümet ya da rejimin yeniden yapılanmayı gerçekleştirip gerçekleştirememe yeteneğine bağlıdır. Bu soru yalnızca en alt soyutlama düzeyinde, yani somut siyasal mücadelelerin ele alındığı düzeyde yanıtlanabilir. Bununla birlikte, kendi sınıf temeline karşı cevap vermek durumunda olan bir "temsili" hükümet sözkonusu olduğunda, birikim krizi çok büyük olasılıkla hükümet ya da rejim değişikliğiyle sonuçlanan bir "siyasal" kriz doğuracaktır.

Bu çözüm, "göreli özerkliğin" sınırlarını saptamak amacıyla Block'un ortaya attığı gereklilikleri de karşılar. En soyut düzeyde, devletin eylemlerinin "yapısal sınırı" sermaye birikiminin sürekliliğidir. Ara düzeyde ise, zorunlu olarak yeniden yapılanma yönünde ilerleyen devlet eylemleri, egemen sınıf(lar)ın hükümet politikalarına karşı gösterdiği (ve "temsil krizi" doğmasına yol açan) tepki ile sınırlanır.

Burada "politik olanın özgüllüğü" fikri en somut çözümleme düzeyinde ortaya çıkar. Bu fikrin burada ortaya çıkış şekli literatürdeki ilk ortaya atılış biçiminden farklıdır ve daha doğru olarak "siyasal mücadelelerin özgüllüğü" deyimi ile ifade edilmelidir. Bu fikrin ilk biçimi, kapitalist üretim tarzının farklı kertelere ayrılmasına dayanır (hepsi aynı düzeyde işleyen ve birbirlerinden görece özerk olup eklemlenme biçimleri son çözümlemede ekonomik kerte tarafından belirlenen, ekonomik, politik ve ideolojik kerteler: buna göre, politik olanın özgüllüğü, politik kertenin göreli özerkliğini ifade etmenin bir başka yoludur -- krş. Laclau, 1977). Burada ise siyasal mücadeleler en alt soyutlama düzeyinde belirir. Böylece ser-

maye birikiminin her özgül "birikim biçimi"nde şekillenen gereklilikleri, siyasal mücadelenin içinde gerçekleştiği çerçeveyi (ve dolayısıyla onun sınırlarını) belirler. Devletin rejim, hükümet, çeşitli ideolojik unsurların eklemlenmesi, vb. temelindeki fiili siyasal yapılanması, somut siyasal mücadelelerle dolayımlanır ve bu yüzden doğrudan doğruya bu mücadeleler tarafından belirlenir.

Farklı soyutlama düzeylerinin bu kavramlaştırılmasının, en yüksek düzeyden en düşük düzeye doğru ilerleyen bir belirlenim ilişkisini de ifade ettiği açık olmalıdır. Yani "sermaye birikimi"nin genel düzeydeki gereklilikleri, onun farklı konjonktürlerde alacağı özgül biçimleri belirler. "Yeniden yapılanma" fikrinin anlam kazandığı yer burasıdır. O halde sözkonusu özgül biçimler, üretim tarzından daha somut bir kavram olarak "birikim biçimi" deyimiyle ifade edilip bir dizi özgül koşul ve gereksinime dayalı olarak tanımlanabilir. Bu yolla, devlet eylemleri üzerindeki zorunluluklar, "sistem"in yeniden üretilmesi ya da "üretim tarzı" gibi genel bir kavramın el verdiğinden daha açık bir biçimde ortaya çıkarılabilir. Yine bu yolla sermaye birikiminin gereklilikleri ile her gelişme aşamasına özgü siyasal güçler dağılımı arasındaki ilişki çözümlenebilir. Ancak, bu ilişkiler iki tür dolayımdan geçer. Birincisi, birikim biçimi devleti toplumdaki sınıf ilişkilerine bağlayan kavramsal bir araç olduğu için, bize siyasal güçlerin dağılımı konusundaki bilgiyi yalnızca sınıf ilişkileri konusunda sağladığı bilgi yoluyla verir. İkincisi, her somut siyasal kümelenme, sınıf mücadelesinin görünüşteki biçimi olan (ve dolayısıyla onunla aynı şey olmayan) somut siyasal mücadelelerin sonucu olarak belirir. Böylece birikim biçiminin gereklilikleri, somut siyasal mücadelelerin içinde yer aldığı çerçeveyi tanımlar ve belirler. Sermaye birikiminin korunması ve yeniden üretilmesi rolü de devlet eylemlerinin zorunluluklarını (ya da sınırlarını) belirler.

Ekonomik ve Politik İndirgemecilik

Şimdi, siyasal mücadelelerin geçtiği yer olan en somut düzey ile ara düzey arasındaki ilişki üstünde durabiliriz. Son çözümlemede "siyasal" mücadele sınıf mücadelesiyle koşullanır. Marx ve Engels'in sözleriyle (1974, s.53), "devlet içindeki bütün mücadeleler...değişik sınıfların birbirleriyle

yürüttükleri gerçek mücadelelerinin yanılsamalı biçiminden başka bir şey değildir". Ancak bu, onların çözümleme dışı bırakılmaları gerektiği anlamına gelmez. Çünkü siyasal mücadeleler doğrudan doğruya "saf" sınıf mücadelelerini yansıtmazlar. Jessop'un (1982, s.222) sözleriyle: "Devlet, saf kapitalist üretim tarzı değil, toplumsal formasyon temelinde yer alır ve sınıf ilişkileri kadar sınıf-dışı ilişkileri de barındırır." Bunu görememek "ekonomik" ya da "sınıf indirgemeciliği"ne yol açar.

İndirgemeciliğin ekonomik türünde, "politik üstyapı" "ekonomik temel"in doğrudan yansıması sayılır. Böylece, üstyapıda gerçekleşenler, temelde gerçekleşenlerin "gölge-fenomen" biçimi olarak kabul edilir. Bu yaklaşım bütünselliği kavradığı iddiasında olduğu halde, aslında karmaşıklığı yok saydığı için bunu başarmaktan uzaktır. "Politik pratiğe" hiç yer tanımadığından, son çözümlemede döngüsel akıl yürütme hatasına düşer: karmaşık yapı belirlenmedikçe farklı "gölge-fenomenleri" birbirinden ayıracak bir yol kalmaz. Aynı durum "sınıf indirgemeciliği" için de geçerlidir. Bu indirgemecilik türünde sınıf çıkarlarına doğrudan bağlanamayan siyasal mücadelelerin "sahte bilinç" denilen bir çarpıtmaya uğradıkları düşünülür. Ama burada da karmaşık yapının belirlenememesi son çözümlemede döngüsel bir akıl yürütmeye yol açar: somut siyasal mücadele alanında ya da devlet eylemlerinde ortaya çıkan her gelişme, niteliği ne olursa olsun, sınıf mücadelesinin sonucudur diye kestirip atılabilir.

Oysa, somut siyasal mücadele "saf" (yani soyut düzeyde beliren) sınıf mücadelesini doğrudan yansıtmadığı için, temel sınıf ilişkilerinin yüzeyde görünen siyasal biçim ve ilişkilere dönüşmesine aracılık eden faktörlere açıklık kazandırmak gerekir. Dolayısıyla, bu dolayımın anlaşılması için "politik olanın özgüllüğü"nü tanımak zorunluluğu vardır. Ancak bu demek değildir ki "politik olanın özgüllügü" bağımsız bir kuramlaştırma nesnesidir (yani, "politik" kertenin kendine özgü bağımsız bir yaşamı vardır). Marx'ın (1859, s.20) sözleriyle, "ne hukuksal ilişkiler ne de politik biçimler...kendi başlarına kavranabilirler...tam tersine, [her ikisi de] yaşamın maddi koşullarından kaynaklanırlar." Yüzeyde görünen biçim ve ilişkilerin nihai belirleyicilerini kavramak için sınıflar ve üretim tarzları temelindeki soyut kuramlaştırma kaçınılmazdır.

Bunu gözden kaçırmak, örnekleri Skocpol vd.'nin çalışmalarında görülen, tam zıt yönde bir indirgemeciliğe yol açar. Devletin "potansiyel özerkliği"ni kavramlaştırma (Skocpol, 1979) ya da göreli özerklik kavramının ötesine geçme (Block, 1980) bağlamında, bu yazarlar "politik" olana ayrı ve bağımsız bir yer atfederler. Ne var ki bu yolla yaratılan alanın sınırları içinde kuramlaştırma çabası yine bütünselliğin görülememesine ve dolayısıyla bir önceki indirgemecilik gibi, ama onun tersi yönde, bir hataya yol açar. Bu herhalde en açık biçimiyle Skocpol'ün (1980) **New Deal**'ı ele alışında görülebilir: Skocpol, "neo-Marksist" devlet yaklaşımlarını çürütmeye çalışarak, siyasal kuruluşlar ve politikacıların girişimlerini bağımsız belirleyiciler olarak ele almak gerektiğini ileri sürer. Oysa **New Deal**'ın bütünselliğini yalnızca siyasal kurumlar üzerinde durup, varolan somut durumun esas belirleyici verilerini (yani sözkonusu siyasal mücadelelerin sınıf çelişkileriyle yüklü ve üstelik ciddi kriz geçiren bir kapitalist toplumsal formasyonda yer aldığını) görmezlikten gelerek kavramak olanaksızdır. Bu esas belirleyiciler olmadan çözümlemeye konu olan siyasal mücadelelerin varlığının bile sözkonusu olmayacağı açıktır. Bu örtük "veriler"in açıklığa kavuşturulması, **New Deal**'ı, örneğin Nazi deneyimiyle karşılaştırabilmek için de gereklidir. Bu iki deneyim arasındaki benzerliklerin nihai belirleyicilerini gözden geçirdikten sonradır ki, "politik olanın özgüllüğü" düzeyinde ikisi arasındaki farklar araştırılabilir. Bu bağlamda rahatlıkla denebilir ki, Aglietta'nın düzenleme kuramında Fordizm'e geçiş konusunda geliştirilen çözümlemenin sağladığı çerçevenin içini, deyim yerindeyse, Skocpol'ün **New Deal**'ın kuruluşu sırasında yer alan siyasal mücadeleler konusundaki saptamaları ile doldurmak olanaklıdır. Buna karşılık, içinde yer aldıkları bağlama değinmeden sadece bu siyasal mücadeleleri kendi başına incelemek, kapitalizmdeki yapısal değişiklikleri görüntü düzeyine **indirgemek** anlamına gelir. Bu yöntem Skocpol'ün projesinin özünü oluşturur (bkz. Skocpol, 1985).

Eksiksiz bir çözümleme için gerçekliğin iki yönünün de değerlendirilmesinin zorunlu olduğu kabul edilse bile, ayrı düzeyler tek bir düzeymiş gibi ele alındığında yine ortaya indirgemecilik çıkar. Block'un (1977, 1980) ve Miliband'ın (1983) yaptıkları indirgemecilik biçimi budur. Bu yazarlar, devletin göreli özerkliğinin sınırlarını çizmek amacıyla, görünüşte "ekonomik" ve "politik" indirgemecilikten kaçınmayı amaçlarlar (örn., bkz.

Miliband, 1983, s.66). Devletin rolünü çözümlerken hem sermaye birikiminin (ve dolayısıyla kapitalist sınıfın çıkarlarının) hem de "devlet yöneticileri"nin bağımsız çıkarlarının önemini dikkate almak için, kapitalist sınıf ile devlet yöneticileri arasında bir "ortaklık" modeli geliştirirler. Ne var ki, bu yolla kapitalist sınıfı (soyut bir kavram) "devlet yöneticileri"yle (somut bireyler) aynı zemine oturturlar. Bu durum, "işadamları" (yine, somut bireyler) ile kapitalist sınıfı birbirlerine karıştırmalarında da açıkça görülür: bu iki deyimi birbirlerinin yerine kullanırlar. Böylece bu yöntem, üretim tarzının soyut düzeyiyle devletin ayrıntılarının somut düzeyini birleştirir.

O halde farklı soyutlama düzeylerinde elde edilen kavramlara farklı belirleyicilik dereceleri atfedilmelidir. Kapitalist üretim tarzının bir özelliği olarak genel sermaye birikimi sürecinin özel ve kamusal alanlar arasında kendine özgü bir şekilde bölünmüş olması, kapitalist "sınıf" ile kapitalist "devlet"i aynı soyutlama düzeyine koymamızı sağlar. Çünkü, kapitalist "sınıf" sermaye birikimi işlevini "özel olarak" yerine getirirken, kapitalist "devlet" bu işlevin gerekliliklerini "kamusal alanda" karşılar. Bu soyutlama düzeyinde, devletin (hem tikel sermayeler, hem de bir bütün olarak kapitalist sınıf karşısındaki) "göreli özerkliği"nin kökleri, kapitalist üretim tarzına özgü bu ayrımda yatar. Eğer bu durum devletin sermaye birikiminin sürekliliğini koruma görevinin bir sonucu ise, ortaya başka bir soru çıkar: sermaye birikiminin gereklilikleri ile devletin rolü arasındaki ilişki nedir ve bu ilişki nasıl çözümlenmelidir? Bu sorunun yanıtlanması için daha alt soyutlama düzeylerine inmek gerekir. Sermaye birikiminin özgül gerekliliklerini belirlemek üzere ara bir soyutlama düzeyine inerek, birikimin aşamaları ya da "biçimleri" kavramını türetmek gerektiği yukarıda öne sürülmüştü. Bu kavram, belli bir birikim biçimi etrafında oluşmuş özgül sınıf çıkarlarını ve ilişkilerini saptamamıza yardımcı olur. Son olarak, bu çıkarlara hangi biçimde hizmet edildiğini, genel işlevi yerine getirme usullerinin neler olduğunu, işin içine hangi kurumlarla bireylerin girdiğini çözümlemek için, bu sorunların siyasal mücadeleyle çözüldüğü en somut düzeye geçmek gerekir. Diğer bir deyişle, kurumlar, bireyler ve onların siyasal ve ideolojik unsurları ifade biçimleri bu düzeyde önem taşır. Bu önem küçümsenecek birşey değildir; aksi takdirde bütünüyle "politik pratiğin" reddedilmesi gerekir.

Bu yaklaşım "belirlenimcilik"ten değil, "indirgemecilik"ten kaçınmaya çalışmaktadır; çünkü belirlenimcilikten kaçınmak, bilimsel araştırmanın biricik amacı olan belirlenim ilişkilerini arayıp ortaya çıkarma zorunluluğunu reddetmek anlamına gelecektir.

Sınıfa Karşı Sermaye mi?

Bir uçta Marksist belirlenimciliğin kaba indirgemeci bir versiyonu, diğer uçta da maddeci belirlenimciliği reddeden liberal (ya da yarı-liberal) kuram varsa, literatürde görünüşte bu uçların her ikisinden de sakınmaya çalışan ama yine de bunların bir biçimine yakalanmaktan kurtulamayan başka yaklaşımların olduğu da söylenebilir. "Çıkarsamacı" devlet kuramı birinci kategoriye, Poulantzascı kuram ikinciye girer. Bu iki kategori, Jessop'u (1982) izleyerek, "sermaye-kuramsal" ve "sınıf-kuramsal" yaklaşımlar diye de adlandırılabilir.

Poulantzascı proje, Marksist indirgemeciliğin altyapı- üstyapı ikiliğinin reddedilmesine dayanır. Onun yerine, kapitalist üretim tarzını tanımlayan birinden ayrı ve görece özerk üç kerteyi koyar. Bu yolla "politik" kerte, üzerinde "bölgesel bir kuram"ın inşa edilebileceği ayrı bir çözümleme alanı haline gelir (Poulantzas, 1973).

Bu yaklaşımdaki yanlış yalnızca kapitalist üretim tarzının kertelere ayrılmasında değil, aynı zamanda iki kertenin eşit bir zemine yani aynı soyutlama düzeyine yerleştirilmesi ve böylece herhangi bir belirlenim ilişkisinin reddedilmesindedir. Her ne kadar "son kertede" bir belirlenim "ekonomik" kerteye yüklense de, bu, devletin çözümlenmesinde önemli bir rol oynamaktan çok, genel bir ilke düzeyinde kalır (Jessop, 1982, ss.131-2). Bu nedenle Poulantzas'ın kuramında eksikliği özellikle hissedilen şey, devletin eylemlerinin belirleyicileri arasında sermaye birikiminin gerekliliklerı konusuna açıkca değinilmemesidir (bkz. Jessop, 1977, s.357).

Poulantzas'a yönelik bu eleştiri, aynı zamanda "çıkarsama" kuramının da çıkış noktasıdır (Holloway ve Picciotto, 1978b). Bu kuram hem altyapı/üstyapı ikiliğini hem de ayrı kerteler fikrini reddeder ve devletin işlev-

lerini kapitalist üretim tarzının temel ilişkisi sayılan "sermaye-ilişkisi" nden türetmeyi önerir. Bu yolla hem "ekonomik" hem de "politik indirgemecilik"ten kaçınmayı amaçlar. "Çıkarsama" kuramına göre, sermaye-ilişkisi toplumsal ilişkilerin her iki (yani hem ekonomik hem politik) biçimini birden barındırır. Bu biçimler, kapitalist üretim tarzının kendine özgü yapısında, sadece **görüntüde** ayrı kerteler gibi durdukları için aslında her ikisi de sermaye-ilişkisinden türetilebilirler. Bu anlamda kuram, "ekonomik" değil, "maddeci" bir devlet kuramı olduğu iddiasındadır (Fay, 1978; Holloway ve Picciotto, 1978a; Carnoy, 1984, Bölüm 5).

Ancak, bu noktaya kadar anlamlı olan kuram, bu noktada durur ve daha ileri gitmez. Yani, politik olanın "özgüllüğü"nün belirdiği, daha alt soyutlama düzeylerine girmeye çalışmaz. Aslında buna kuramın analitik çerçevesi elvermez, çünkü devletin işlevleri sermaye birikiminin birtakım sözde "genel" yasalarından türetilir. Böylece, "politik" olanın özerkliğini tanımama projesi, tümüyle sermaye birikiminin genel yasaları üzerinde durarak (şimdi görüleceği gibi) gerek sınıf mücadelesine gerekse de siyasal mücadelelere verilecek önemi yadsımaya varır.

Bu kurama göre, devletin rolü ve işlevleri kapitalist birikimin "esas eğilimi" olan kar oranının düşme eğiliminden türetilmelidir (Holloway ve Picciotto, 1978a; Carnoy, 1984, s.141). Hirsch'in sözleriyle (1974, s.97), "bu yasa, devletin işlevlerinin çözümlenmesi için kavramsal çıkış noktası olmalıdır." Ancak, devletin işlevlerinin bu esas ve baskın eğilimden türetileceği kabul edilirse, o zaman sermaye birikiminin tarihsel gelişimi içindeki biçimleri arasında ayrım yapmak olanaksız (ya da gereksiz) hale gelir. Bu noktada çıkarsama kuramı ile Aglietta'nın düzenleme kuramı karşılaştırılabilir. Aglietta'nın devlet konusunda açık bir kuramı bulunmamasına karşın, yaklaşım tarzı çıkarsamacı okulunkine çok yakındır (bkz. Aglietta, 1976, ss.26-29, ss.381-83; ayrıca bkz. Driver, 1981, s.152). Aynı şekilde, Aglietta'nın "ücret-ilişkisi" de çıkarsama okulunun "sermaye-ilişkisi"ni andırır. Bunlara karşın Aglietta'nın kuramında önemli bir fark vardır. Aglietta'nın çözümlemesinde "sınıf mücadelesi" açık ve önemli bir unsur olarak belirir ve çözümlemenin ara soyutlama düzeyine geçmesine (yani aşamaların kavramlaştırılmasına) olanak tanır: kuramda, aşamalar arasındaki geçişin kaynağı sınıf mücadelesidir. Aglietta'nın sınıf mücade-

lesi kavramının işyeri mücadeleleriyle sınırlı olduğu ve siyasal mücadeleleri kapsamadığı söylenebilir. Buna karşılık, çıkarsama kuramı ne en somut ne de ara soyutlama düzeylerine girer. Çıkarsamacılar, sınıf mücadelesi kavramının önemini vurgulayarak sermaye birikimi sürecinin içinde somutlandığına işaret ettikleri halde (örn., bkz. Hirsch, 1974, ss.99-100; Holloway ve Picciotto, 1978a, ss.10-14), doğruluğu su götürmez olan bu nokta genel bir doğru olarak kalır ve hiçbir işlerliğe kavuşturulmaz.

Bu söylenenler Hirsch'in (1983) kendi çözümlemesini Aglietta'nın kuramsal çerçevesiyle birleştirmeyi amaçlayan bir girişiminde oldukça açıklık kazanır. Hirsch (1983, ss.75-76) şu saptamayla yola çıkar: "Bu kuramsal yaklaşımın [çıkarsamacılığın] eksiği, kapitalist bir toplumun genel, yapısal özellikleri dışında neredeyse hiçbir şeye bakmamasıdır. Bu yüzden bu toplumun bazı temel tarihsel dönüşümlerini açıklayamaz." Hirsch daha sonra, Aglietta ve arkadaşlarının kapitalizmin dönemleştirilmesi konusundaki katkılarının devlet çözümlemesi açısından yararlı olduğunu ileri sürer (ss.76-77). Bu saptama, çıkarsama kuramının özgün versiyonunda varolmayan bir fikrin, kapitalizmin "aşamalar"ı fikrinin, çözümlemeye katılması anlamına gelir. Ne var ki Hirsch, Aglietta gibi, Fordizmi kapitalizmin ayrı bir aşaması saydığı halde, yine de Fordizmi kar oranının düşme eğiliminin sonucu olarak görmekte ısrar eder (ss.77-80). Bu bağlamda, "'refah devleti'nin sadece sınıf mücadelesinin bir sonucu olmayıp aynı zamanda Fordist toplumsallaşma biçiminin yapısal bir ögesi olduğu"nu belirtir (s.78). Hirsch'e göre, Fordizm kar oranının düşme eğilimini etkisizleştirmeye yarayan uzun dönemli bir eğilimdir. Yani, "sermayenin realizasyonunun sağlanması için toplumun kapitalistleştirilmesi gereksinimi, birikimin tarihsel sürecinde içkin olarak bulunur" (s.79).

Dolayısıyla denebilir ki bu kuram devleti saf kapitalist üretim tarzının soyut bir düzeyde ele alınmasından türettiği için, somut toplumsal formasyonlarda devletin rolünü ve işlevlerini kavrayamaz (Fay, 1978, ss.143-45; Jessop, 1982, ss.136-37). Projenin kendisi, ara ve alt soyutlama düzeylerine geçişi engeller. Bu nedenle "Almanya'daki tartışmalarda [çıkarsama literatüründe], göze batar bir şekilde, Devlet'in ideolojik ve baskıcı işlevlerine hiç değinilmemesi" rastlantı olmasa gerektir (Carnoy, 1984, s.149; ayrıca bkz. Hirsch, 1974, ss.83-84, s.97). Çıkarsama kuramı son çözümlemede

"indirgemeciliğin" sofistike bir biçimi olarak belirmektedir (Jessop, 1977, ss.363-64).

Elinizdeki makalede önerilen çözümleme çerçevesi, "sermaye- kuramsal" ve "sınıf-kuramsal" yaklaşımlar arasındaki ikilemi aşağıdaki şekilde çözmeyi denemektedir. Kapitalist üretim tarzının özel ve kamusal alanlara ayrılması devletin sermaye birikimi karşısındaki rolünü en soyut düzeyde gösterir. Gelişme aşamalarını birikim biçimleriyle tanımlamak, devletin özgül sınıfsal kümelenmeler karşısındaki rolüne ara bir soyutlama düzeyinde işaret eder. Sınıf mücadelesi bu her iki düzeyde de vardır; çünkü (a) sermaye birikiminin kendisi bir sınıfsal çelişki ve egemenlik ilişkisidir, (b) bir birikim biçimi belirli bir sınıfın (ya da sınıflar dizisinin) projesini ortaya koyar. Son olarak, (c) belli bir birikim biçiminin sınırları içerisinde sözkonusu olabilecek alternatif "politik" projeler arasındaki seçim (devletin biçimi, rejim, ideolojik unsurların özgül eklemlenmesi, vb.) en somut "siyasal mücadele" düzeyinin konusudur. Bu düzeyde, sınıf mücadelesi, dönüştürülmüş (somutlaştırılmış) bir kavram olarak çözümlemeye girer.

Bu kuramsal çerçeve, Jessop'un son yazılarında (Jessop, 1983a, 1983b, 1985) yukarıda değinilen "sermaye mi/sınıf mı?" ikilemini çözme amacıyla geliştirdiği "stratejik-kuramsal" yaklaşımla belli benzerlikler taşıdığı gibi bazı farklar da sergiler. Dolayısıyla, son olarak, Jessop'un bu alternatif projesinin bir değerlendirmesine girebiliriz.

Strateji ve Hegemonya

Jessop'a göre, sermaye-kuramsal ve sınıf-kuramsal yaklaşımlar arasındaki "aslı olmayan" ikilemi aşmak için "strateji" kavramını kullanmamız gerekir, çünkü bu kavram soyut yapısal belirlenim ile sınıf mücadelesinin somut biçimleri arasındaki dolayımı sağlar. Strateji, verili bir yapı içinde geçerli olabilecek alternatiflerin oluşturulmasına denir (Jessop, 1983a, s.91, ss.97-8; 1985, ss.341-4). Bu bağlamda Jessop "birikim stratejisi" kavramını ortaya atar. Sermaye birikiminin önceden belirlenmiş bir biçimi olmadığı için, tikel sermayelerin çıkarlarının farklı birikim biçimlerinde farklı olacağını ileri sürer. Yani bir "birikim stratejisi", sermayenin çeşitli

fraksiyonlarının çıkarlarını farklı şekillerde etkileyen özgül bir ekonomik büyüme modelini ifade eder. Böyle bir stratejinin, başarılı olmak için, sermayenin çeşitli fraksiyonlarını bir fraksiyonun hegemonyasında birleştirmesi ve hepsinin doğrudan çıkarlarını ilerletmesi gerekir. Strateji kavramı, ortada bir tercih bulunduğunu ve dolayısıyla başka, rakip stratejilerin de varolduğunu ifade eder. Bir birikim stratejisinin, geçerlilik taşıyabilmek için, sanayi sermayesinin sürekli değerlenmesiyle bağdaşır bir nitelikte olması gerekir (Jessop, 1983a, ss.91-3; 1983b, ss.149-50; 1985, ss.348-9).

Birikim stratejisi, denklemin yalnızca bir yanını oluşturur. Jessop bunu tamamlamak için bir de "hegemonik proje" kavramını ortaya atar: "Hegemonya, 'sınıf-bağlantılı' (ama mutlaka sınıf-bilinçli olmayan) farklı güçlerin belli bir sınıfın (ya da sınıf fraksiyonunun) 'politik, entellektüel ve ahlaki önderliği' altında konumlanması ve örgütlenmesini gerektirir...böyle bir önderliğin kullanılmasının anahtarı, tekil çıkarlar ile genel çıkar arasındaki çelişkiler sorununu çözebilecek özgül bir **'hegemonik proje'**nin geliştirilmesidir" (Jessop, 1983a, s.100). Tıpkı birikim stratejileri gibi, tipik olarak birden çok, rakip hegemonik projeler vardır (Jessop, 1983a, ss.100-1; 1983b, ss.154-5; 1985, s.344, s.350).

Jessop (1985, s.344) bu kavramların, birincisi sermayenin alternatif mantıklarını ikincisi de sınıf mücadelelerinin alanını çözümlemede yararlı olduğu için, birbirlerini tamamladıklarını savunur. Ancak Jessop'a göre (1983b, s.162, n.26) "ekonomik" bir yorumdan kaçınmak için, kavramlar ayrı tutulmalıdırlar. Bu ayrımın temeli "sermaye" ile "devlet" arasındaki ayrımdır. Sermaye nasıl biçim-belirlenimli bir toplumsal ilişkiyse, devlet de aynı şekilde biçim-belirlenimli bir toplumsal ilişkidir (Jessop, 1983a, s.89, s.98; 1983b, s.154; 1985, ss.336-9). İşte sermayenin biçimi "birikim stratejileri" temelinde, devletin biçimi de "hegemonik projeler" temelinde çözümlenmelidir.

Aslında, sözkonusu kavramların bu tarzda ayrılması temel bir belirlenimsizliğe yol açar. Jessop'un argümanı, bir birikim stratejisi ile hegemonik projenin ancak birbirlerini tamamladıkları takdirde başarılı olacağını ileri sürer. Fakat, argümana göre, kendilerine birer hegemonik proje uygun düşen birden çok birikim stratejisi var olabilir. Hepsi de aynı ölçüde uygulanabilir olan bu olasılıklardan hangisinin başarılı olacağı, kuramda açık

değildir. Ya da eldeki birikim stratejileri ile hegemonik projelerin hiçbiri çakışmayabilir. Nitekim bu olasılığa Jessop da değinir (1983a, ss.100-1; 1983b, ss.155-6) ama doyurucu bir çözüm getirmez. Böylece Jessop, belirli bir birikim stratejisinin başarısının ideolojik açıdan "hegemonik-olmayan" bir projeye dayanabileceği bir durumu, yani tipik bir sonuç olan otoriter-baskıcı çözümü adeta yok sayar.

Modelin belirlenimsizliğinin kuramdaki iki sorundan ileri geldiği söylenebilir; bu sorunların her ikisi de Jessop'un "sınıf-kuramsal" / "sermaye-kuramsal" ikilemini aşma çabasından kaynaklanır. Jessop'un ilk önermesi, ekonomik ve politik alanları ayırıp, onları paralel kerteler olarak değerlendirmektir. Bu yöntemin sakıncaları yukarıda belirtilmişti. Jessop'un ikinci önermesi ise bu ayrı alanları çözümlerken "strateji" kavramını kullanmaktır. Ancak, bu kavram iradeci/idealist bir eğilimi barındırır. Clarke'ın da (1983, s.131) belirttiği gibi, sözkonusu stratejileri ve projeleri kimin hangi şekilde oluşturup uygulamaya koyduğu belirsizdir. Oysa Jessop, stratejilerin şekillenmesinde sermayenin tikel fraksiyonlarına önemli ölçüde bilinçli bir tasarım gücü atfeder (örn., bkz. Jessop, 1983a, s.92). Buradan ortaya iki olasılık çıkar: Ya bir birikim stratejisini bilinçli olarak tasarlayan fraksiyon aynı zamanda ona uygun bir hegemonik proje de tasarlar (bu yorum belirlenimsizlik sorununu çözebilir, ama Jessop'un kaçınmaya çalıştığından daha "indirgemeci" bir çözüm oluşturur); ya da bu iki alan arasında eşzamanlı ve karşılıklı uyuşan birer çözümün, bir şekilde, belki rastlantı eseri olarak, belireceği varsayılmalıdır.

Aslına bakılırsa, yine Clarke'ın ileri sürdüğü gibi, "birikim stratejileri" bakımından olasılıklar aslında oldukça sınırlıdır, çünkü birikim stratejisinde bir değişiklik tipik olarak sermaye birikimi sürecinin "yeniden yapılanması"nı zorunlu kılan bir kriz durumunda ortaya çıkar. Tabii ki bu da ister istemez "hegemonik proje"de bir değişikliği gerektirir. Bu durumda "sermayenin 'hegemonik fraksiyonu', benimsenen birikim stratejisi sayesinde çıkarlarına hizmet edilen fraksiyondur" (Clarke, 1983, s.132). O halde "yeniden yapılanma" nosyonu politik ve ideolojik yeniden yapılanmayı da kapsar. Devletin özgül biçimi (yani, yeniden yapılanma sonucunda ortaya çıkan hegemonik proje) ancak sermaye birikimi kavramından daha alt bir soyutlama düzeyinde çözülebilecek bir konudur (Clarke, 1983, ss.132-3).

Elinizdeki makalede önerilen yaklaşım, Jessop'un yaklaşımından tam da bu iki noktada farklıdır. Birincisi, "birikim biçimi"ndeki değişiklik krize ve onun sonucunda gündeme gelen yeniden yapılanmaya bağlanır. Kriz ve izleyen yeniden yapılanma, ortaya çıkan birikim biçiminin niteliğini ve onunla birlikte beliren sınıflar arası ilişkiler ve çatışmalar düzenini önceden belirler. Bu çerçeve içinde, rakip birkaç **"siyasal"** proje olabilir; bunların çözümü somut siyasal mücadelelere bağlıdır. Belli bir birikim biçimi özgül bir devlet biçimine olanak tanıyabilir ya da tanımayabilir. Dolayısıyla birikim biçimi, sözkonusu olası devlet biçimleri etrafında süren siyasal mücadelelerin sınırlarını ve çerçevesini belirler. İkinci nokta da, sözkonusu çözümün daha somut bir düzeyde belirdiğidir. Yani, somut siyasal ve ideolojik yapılar, yeni "birikim stratejisi"nde örtük biçimde varolan "hegemonik proje"nin hangi somut yolla (ve biçimde) gerçekleştiğini belirlerler.

BÖLÜM 5

Azgelişmiş Kapitalist Toplumlarda Devlet ve Demokrasi

Kapitalist Devlet ve Demokrasi

Liberal kuramda devlet, toplumun dışında ve üstünde duran bir kurum olarak düşünülür. Marksist kuramda ise devlet bağımsız bir kurum değil, toplumun sınıfsal yapısından kaynaklanan iktidarın kullanılmasına yarayan bir aygıttır. Bu iki görüş arasındaki zıtlık, devlet/toplum ilişkileri konusundan çok, toplumdaki sınıfsal ilişkiler konusundaki farktan ileri gelir. Liberal görüş ile Marksist görüş devletin rolünün **toplumsal düzenin** korunması olduğu konusunda anlaşırlar. Bu iki görüşün ayrıldığı nokta, toplumsal düzenin tanımında yatar. Marksist görüşe göre toplum çelişik çıkarlara sahip sınıflardan oluştuğu için, devlet, ister (liberal kuramın kavramlarıyla) bir tür "konsensüs"e isterse "seçkinci" bir yönetime dayansın, bu sınıflar karşısında tarafsız kalamaz. Dolayısıyla, Marksist bakış açısından, **toplumsal düzen** bir sınıf egemenliği düzeniyse, bu düzenin korunması da ister istemez sınıf egemenliğinin korunması ve yeniden üretilmesi anlamına gelir. Marx ve Engels'e göre, devletin bu **nesnel** rolü, toplumdan **görünürdeki** ayrılığıyla gölgelenmemelidir.

Devletin toplumdan ayrılması liberal kuramda bir **toplumsal sözleşme** kavramına bağlanırken, Marksist kuramda burjuva özel mülkiyetinin ortaya çıkışına dayandırılır. Marx ve Engels, tarihsel maddeciliğin ilkeleriyle ilgili ilk formülasyonlarından birinde (1974, p.80), burjuva toplumunda devletin görünürdeki ayrılığının kökenlerini özel mülkiyet ile ilişkilendirirler:

> Devlet, özel mülkiyetin topluluğun elinden alınıp serbest kılınmasıyla, sivil toplumun yanında ve dışında ayrı bir varlık haline gelmiştir; ancak Devlet, burjuvazinin, hem iç hem de dış amaçlarını gözetmek, birbirlerinin mülkiyetlerini ve çıkarlarını güvence altına almak için zorunlu olarak benimsediği bir örgütlenme biçiminden başka bir şey değildir.

Bu formülasyon **araççı** bir yoruma yol açmamalıdır. Araççı bir kapitalist devlet anlayışından sakınmak için, devlet ile kapitalist sınıf arasındaki yukarıda değinilen **nesnel** ilişkinin açıkça belirlenmesi gerekir. Devletin sivil toplumdan (dolayısıyla da sınıflardan) ayrılığının ne rastlantısal bir olay ne de burjuvazinin bilinçli bir tasarımı olmayıp kapitalist üretim tarzının yapısal bir özelliği olduğunun sergilenmesi gerekir.

Kapitalist üretim tarzı ilkel birikimi, yani, doğrudan üreticinin üretim araçlarından kopmasını öngörür. Bu, üreticinin özel mülkiyet kurumu aracılığıyla mülksüzleştirilmesi anlamına gelir. İnsanlarla nesneler arasında tarafsız bir "hak" gibi görünen özel mülkiyet, aslında insanlar arasında toplumsal bir güç ilişkisidir. Üretim araçları üzerinde özel mülkiyet, mülkiyet sahibi olmayanların kendi geçim araçlarına ulaşamamasına neden olur. Böylece, üretim araçlarına sahip olmayanların tek seçeneği, mülk sahipleriyle bir sözleşme ilişkisine girmektir. Mülksüzler emek güçlerini piyasa mekanizmasıyla belirlenen bir fiyat üzerinden mülk sahiplerine satarlar. Bu sözleşme, üreticinin ücret karşılığı olarak belli bir süre için mülk sahibi yararına çalışması koşulunu getirir. Üreticinin emek gücünün değeri ile mülk sahibi adına çalışırken harcadığı emeğin değeri arasındaki fark, **sömürüyü** oluşturur. Yani insanlar arasında yer alan ilk baştaki güç ilişkisi, sonuçta sömürü ilişkisine dönüşür.

Ancak, bu ilişkilerin her ikisi de göze doğrudan görünmez. Ücret sözleşmesindeki eşit değerlerin mübadelesi, sömürü ilişkisini gizler. Ücret sözleşmesi, başlangıçta iki tarafın da üzerinde anlaştığı bir meta alım satımını içerir. Üretim araçları sermaye biçimini alarak üreticiden kopmuş olduğu için, hem emek (işçi) hem de sermaye (kapitalist) birbirlerine gereksinim duyarlar. Ancak eşit değerlerin böyle adil ve iki tarafa da yarar getiren bir tarzda değiş tokuş edilmesi bir kez tamamlanınca, emek gücünün değeri ile emek sürecinde yaratılan değerin arasındaki fark ortaya çıkar. Aynı şekilde, önceden de değinildiği gibi, özel mülkiyet insanlarla nesneler arasında tarafsız bir ilişki olarak görünür. Herkes mülk edinme ve bunu canının istediği biçimde tasarruf etme hakkına aynı ölçüde sahiptir. Ne var ki, kapitalist sınıf yapısının temelini oluşturan şey işte tam da bu masum görünüşlü haktır.

Kapitalist devletin özü buradadır. Kapitalist devlet, özel mülkiyet ile sözleşme özgürlüğünün yaptırımından sorumlu kurumdur (Kay ve Mott, 1982). Kuramsal olarak bu iki koşul kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkması için yeterlidir; ama bu iki koşulun da merkezi bir iktidar kurumu tarafından yürürlüğe konması gerekir. Diğer bir deyişle, devletin kapitalizmdeki rolü üretim sürecini doğrudan örgütlemek değil, o sürecin özel ellerde kapitalist yöntemle örgütlenmesinin koşullarını dışarıdan yaratarak yaptırımını sağlamaktır. Bu nedenle, kapitalist sınıf ile kapitalist devlet arasında vazgeçilmez bir birliktelik vardır. Biri diğerine ikincil bir düzeyde bağlı değildir; aynı şekilde, biri diğerinin aracı da değildir. Devlet, kapitalizmin bu iki koşulunu koruması nedeniyle, **nesnel** olarak bir **sınıf** devleti niteliği kazanmış olur.

Kapitalizmde devlet ile "kendi kendini düzenleyen bir pazar mekanizması" görünümünü alan sivil toplum arasındaki ayrışmayı açıklayan şey budur. (Bkz. Polanyi, 1944, s.44: "Kendi kendini düzenleyen bir pazar mekanizması, toplumun kurumsal olarak ekonomik ve siyasal alanlar biçiminde ayrışmasını talep eder." Kapitalizmde devletin sivil toplumdan ayrılması konusunda, bkz. Dyson, 1980; ayrıca bkz. Pelczynski, 1984). Diğer bir deyişle, kapitalizmde görünüşte toplumun dışında ve üstünde duran bir devlete neden gerek olduğu sorusunun yanıtı, sermaye birikiminin "kamusal" ve "özel" uğrakları arasındaki ayrımda yatar. Devlet, kapitalist sınıfın özel alanda gerçekleştirdiği sermaye birikiminin genel koşullarını sağlamak üzere, kamusal alanda yer alır (Wood, 1981, ss.81-82). Kapitalist devletin insanlar karşısında ilke olarak tarafsız olduğu da belirtilmelidir. Kapitalist devlet, ilke olarak, bazı insanların özel mülkiyetini ve sözleşme özgürlüğünü başkalarınınkine karşı korumaz: bu iki ilkeyi kişilerin kim olduğunu dikkate almadan korur. Kişilerin sınıfsal konumlarının belirlenmesi, özel alanda, yani sivil toplumda, pazar mekanizmasının kişisel-olmayan işleyişi aracılığıyla gerçekleşir.

O halde kapitalist devlet herkesin devleti olarak görünür ve dolayısıyla da toplumdaki değişik sınıfların istemlerine, kapitalist düzenin temel parametrelerini değiştirmemek koşuluyla, duyarlılık gösterebilir. Bu nokta bizi demokrasi konusuna getirir. Demokrasi, kapitalizmde çatışma içinde olan başlıca iki sınıf arasındaki tarihsel mücadele ile ilgili bir konudur.

Demokrasi kısaca özgür, genel ve eşit oy mekanizmasıyla halkın temsilinin sağlandığı bir siyasal sistem olarak tanımlanırsa, demokrasinin tarihsel bakımdan oldukça yeni bir olgu olduğu ve kapitalizmin dolaysız bir ürünü olmadığı kolaylıkla görülebilir (Therborn, 1977). Buna karşılık, kapitalizmin demokrasiye **olanak** tanıdığı da açıktır. Diğer bir deyişle, bazılarının korkularına bazılarının da umutlarına karşın, kapitalizm ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda demokratikleşme karşısında kendi varlığını sürdürebilmiştir (Hobsbawm, 1975, ss.25-26). Bunun nedeninin açıklanması gerekir.

Liberal kurama göre, "serbest pazar sistemi"ne (yani kapitalizme) içkin **ekonomik özgürlükler** aynı zamanda **siyasal özgürlüklerin** de güvencesidir. Dahası, bu kuramda, ekonomik özgürlükler siyasal özgürlüklere ulaşmanın koşulu olarak görülür. Ne var ki, liberal kuramın terminolojisi bir yana bırakılırsa, pazardaki "özgürlük" ile **demokrasi** birbirlerinden tümüyle farklı olgulardır. Pazardaki özgürlük, insanların sahip oldukları üretim aracı ya da emek gücünü serbestçe elden çıkarma hakkından oluşur. Bu hakkın varolabilmesi için, tasarrufa konu olan şeylerin meta biçimini almış olması gerekir. Diğer bir deyişle, liberal görüş, metalaşmanın metaların serbest dolaşımını sağladığını öne süren bir totolojiden ibarettir. Bu görüş, metaların serbet dolaşımını sağlayan siyasal sistemi, bir siyasal özgürlükler sistemi olarak değerlendirir. Böylece, bu tanımlamaya göre, kapitalizm ile özgürlük eş anlamlı hale gelir.

Oysa demokrasinin gerçek tarihi bunun tam tersini gösterir: "Burjuva demokrasisi demokratik yönetim artı sermaye egemenliği demek olsa da, bu bileşimin demokratik unsuru burjuvaziye karşı kazanılmış ve savunulmuştur" (Therborn, 1977, s.35). Nitekim, kapitalizm yerini sağlamlaştırır sağlamlaştırmaz, "toplum kendini korumak için harekete geçti: fabrika yasaları ve toplumsal düzenlemeler ile bir siyasal ve sınai işçi sınıfı hareketi ortaya çıktı" (Polanyi, 1944, s.83). Bu toplumsal düzenlemeler ile sendikalar ve benzeri işçi sınıfı örgütlerinin amacı, pazar mekanizmasının özellikle emek gücü pazarındaki serbest işleyişinin zararlı etkilerine müdahale etmekti. Demokratik dürtü, özünde sosyalist nitelikliydi: "Sosyalizm, özünde, sanayi uygarlığına içkin olan bir eğilim, yani kendi kendini düzenleyen pazarı bilinçli olarak aşarak onu demokratik bir topluma tabi

kılma eğilimidir" (Polanyi, 1944, s.234). Siyasal mücadelenin hedefi elbette ulus-devletti (Carr, 1945, bu durumu "ulusun toplumsallaşması, sosyalizmin de ulusallaşması" diye adlandırır). Devlet bir yandan serbest piyasa mekanizmasının işleyişini düzenleme altına alırken, bir yandan da onun temel ilkelerini korumayı sürdürme sorumluluğunu taşıyordu. Kapitalist devlet, görünürde çelişkili olan bu görevin üstesinden gelmeyi aşağıda anlatıldığı şekilde başardı.

Pazar mekanizmasının kişisel-olmayan ilkeleri egemen olunca, ayrıcalık ve statü/asalet kategorilerinin ortadan kalktığını, dolayısıyla da sınıfların standart ve evrensel kuralların işlediği bir rekabet ortamında şekillendiğini daha önce belirtmiştik. Rekabet ortamına katılanlar bu yolla birbirlerinden koparlar. Nasıl ki eşya mübadele değeri aracılığıyla birleşen fakat kendi başlarına elden çıkarılabilir metalara dönüşmüşse, insanlar da yurttaşlık sıfatıyla birleşen fakat kendi başlarına evrensel özellikler taşıyan eşdeğerli bireylere dönüşürler. Toplumsal ilişkiler piyasa aracılığıyla dolayımlanırken, devlet de soyutlaşarak kopar ve siyaset kendine özgü ayrı bir alan kazanır. Nihai anlamda özel mülkiyetin özgürce kullanılmasına dayanan **sivil toplumun** ilkeleri devlet tarafından güvence altına alındığı sürece, sivil toplum özerk bir işleyişe kavuşur. Mülk sahibi olma hakkı, ayrımsız, her yurttaşın kullandığı soyut bir haktır. Bu yüzden oyunun kuralları adil bir görünüm taşır, devlet de bütün yurttaşların devleti gibi görünür. Devlet ile sivil toplum farklı ve paralel alanlar olarak birbirlerinden ayrılınca, sivil toplumda "ekonomik" ilişkiler için geçerli olan kurallar, devlette "siyasal" ilişkiler için de uygulanabilir. Sivil toplumda varolan bireyselleşmiş, evrensel ve eşdeğerli özneler, siyasal yaşama da bireyselleşmiş, evrensel ve eşit yurttaşlar olarak katılabilirler. Liberal demokrasinin her kişiye bir oy ilkesi bu mantığa uygundur. (Liberal demokrasinin varsayımlarının en zekice eleştirisi için bkz. Macpherson, 1964 ve 1973. Metindeki çözümleme ayrıca Kay ve Mott, 1982'den yararlanmaktadır).

Marksizmin bazı versiyonlarında ikincil görülerek bir kenara atılan ideoloji ve politika gibi faktörler, aslında toplumsal düzenin yeniden üretilmesinde temel bir rol oynarlar. Gerçekten de, kapitalizmi "kerteler" ya da "altyapı-üstyapı" ikiliklerine dayanarak çözümlemek olanaklı olsaydı, kapitalizmde üstyapıların (ya da ideolojik ve politik kertelerin) başka üretim tarzlarında olduğu kadar egemen olduğu sonucuna varmamız gerekirdi.

Çünkü Marx'ın sömürü (artı-değer) kuramı aynı zamanda bir ideoloji kuramıdır (krş. Dobb, 1970). Artı değer kuramı, pazarda metaların özgür ve eşit mübadelesi olarak görünen şeyin aslında insanlar arası bir sömürü ilişkisi olduğunu gösterir. Aynı şekilde, kapitalizm ancak devletin mutlak özel mülkiyeti koruması halinde var olabileceğinden, devleti ikincil bir politik üstyapı, özel mülkiyeti de ikincil bir hukuksal kategori olarak ele almak, kapitalizmi açıklanamaz kılar. Yani, bunlar birbirlerinden ayrılabilir alanlar değildir. Sermaye birikimi, aynı anda hem bir sömürü ilişkisi, hem sınıf egemenliği ve hem de ideolojik mistifikasyon olan bir **toplumsal ilişkidir.**

Buna göre, Marksist kuram açısından kapitalizm bir egemenlik sistemidir ve bütün egemenlik sistemleri gibi iktidarın kullanılması iki tür ilişkiyi gerektirir: baskı ve rıza. Dolayısıyla kapitalist devlet sermayenin egemenliğini şu iki temel mekanizmaya başvurarak gerçekleştirir: baskı (ya da potansiyel baskı tehdidi) ve ideolojik meşruiyet. Bu iki mekanizma birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır ve kapitalizmde bunları birleştirme yeteneğini taşıyan biricik kurum devlettir. Weber'in (1946, s.78) klasik tanımıyla, "devlet, belirli bir toprak parçasında **meşru fiziksel güç kullanma tekelini** elinde tutmayı başaran bir insan topluluğudur." Devlet, meşruiyeti herkes tarafından kabul gördüğü içindir ki, şiddet araçlarını başarıyla tekeline alabilir; devletin şiddet araçları üzerindeki tekelidir ki, ona ideolojik meşruiyet sağlama gücü verir. Sermaye birikimi kendi içinde sömürü ve egemenlik yanı sıra ideolojik mistifikasyon da barındırdığına göre, kapitalist devlet, herkesin devleti olarak görünebilecek ve kapitalist düzenin temel parametreleri zorlanmadığı sürece toplumdaki çeşitli sınıfların istemlerini karşılayabilecek özel bir konuma sahip demektir.

Ne var ki devlet sadece ideolojik meşruiyet yoluyla düzenin sürekliliğini sağlayamayabilir. Böyle bir aksaklık tipik olarak sınıf güçleri dengesinde bir değişiklik sonucunda ortaya çıkar. Diğer bir deyişle, sermaye birikiminin temel ilkeleri değişmeden göreli sınıf güçleri değişebilir. Demokrasi mücadelesi tipik olarak bu temel ilkelerin sınırları içerisinde kavranır ve yürütülür. Bu yüzden kapitalizm içindeki sınıf mücadeleleri, bir üretim tarzı olarak kapitalizmin temel ilkelerinden daha alt bir soyutlama düzeyinde incelenmelidir. Bu nokta, azgelişmiş kapitalist toplumdaki devleti anlamak açısından da önemlidir.

Azgelişmiş Kapitalist Toplumlarda Demokrasi ve Diktatörlük

Azgelişmiş kapitalist toplumlar (AKT) ileri kapitalist toplumlardan başlıca iki özellik ile ayırdedilebilir: AKT'ler kapitalist tarzın egemenliğinde çeşitli üretim biçim ve tarzlarını barındırırlar ve dünya ekonomisiyle başat olmayan bir konumda bütünleşirler. Demek ki bir AKT'de sermaye birikimi sistemin temel dinamiğini oluşturduğu halde, farklı gelişme aşamaları uluslararası işbölümüne katılma biçiminde ve sınıf kümelenmelerinin oluşumunda köklü farklılıklar içerirler. Bu durum, AKT'deki devletin niteliği konusunda bir soru işaretine yol açar; çünkü gerek geleneksel Marksist "burjuva devleti" kavramı gerekse de neo-Marksist "kapitalist devlet" kavramı AKT örneğinde yetersiz kalırlar.

Geleneksel Marksist "burjuva devleti" kavramı, devletin niteliğini iktidardaki sınıfa dayalı olarak tanımladığı için, araççı bir kavramdır. İleri bir kapitalist ülkedeki devlet tartışmasız biçimde bir burjuva devleti sayılır, çünkü böyle bir ülkede çok doğal olarak burjuvazinin egemen sınıf olduğu varsayılır. Gelgelelim burjuvazinin (özellikle, yerli burjuvazinin) mutlaka egemen sayılamayacağı bir AKT örneğinde, aynı mantık geçerli olamaz. Bu durumda devletin "göreli özerklik" taşıdığı varsayılır. Hamza Alavi, "periferik devlet" üzerine çalışmalarında (1972, 1982), periferik toplumda egemen sınıfların (yerli burjuvazi, metropol burjuvazisi ve toprak sahibi sınıf) çokluğundan dolayı devletin bunlar arasında bir **aracı** rolü üstlendiğini ve böylece **göreli özerklik** kazandığını ileri sürer. Bu formülasyon paradoksal bir kavramlar bileşimine dayanır: bağımsız bir kurum olarak devlet ve sınıfsal bir araç olarak devlet. Yani, bu formülasyona göre, periferik toplumda hiçbir sınıf devleti tek başına kendi aracı olarak kullanamadığı için devlet göreli bağımsızlık kazanır.

Öte yandan, Nicos Poulantzas'ın (1973) geliştirdiği neo-Marksist "kapitalist devlet" kavramı özellikle araççı olmamayı amaçlayan, devletin niteliğini iktidardaki sınıfa dayalı olarak değil de kapitalist bir üretim tarzında varolması olgusuna dayalı olarak tanımlayan bir kavramdır. Ancak, birden çok üretim tarzını barındıran AKT'deki devletin bu kavrama göre nasıl tanımlanacağı, açık değildir. Poulantzas daha sonraki bir çalışmasında (1976), belli bir toplumsal formasyonunun üretim tarzı ya da sınıf yapısına

değil de onun "emperyalist zincir"deki yerine bakarak, AKT devletini "bağımlı devlet" olarak kavramlaştırır. Buna göre, devletin "bağımlı" niteliği yüzünden ona "emperyalizmin bugünkü aşamasında üstüne düşen işlevler" (Poulantzas, 1976, s.21) yükleneceği varsayılır. Bu formülasyon, AKT devletini uluslararası sermayenin bir aracı olarak gören **bağımlı** devlet anlayışına çok yakındır (bu anlayışın bir eleştirisi için bkz. Carnoy, 1984, bölüm 7).

Bu her iki kavrama da alternatif oluşturacak bir yaklaşım, devletin **kurumsal** yapısına sermaye birikim süreciyle ilişkili olarak bakmaktır. Buna bir örnek, Bob Jessop'un (1982, s.221) vardığı şu sonuçtur: "devlet iktidarı, verili bir durumda, sermaye birikiminin gerekli koşullarını yarattığı, koruduğu ya da yenilediği ölçüde kapitalisttir." AKT'deki devletin bu anlamda **kapitalist devlete** dönüşmesi, yerli burjuvazinin ülke içinde iktidara gelmesi sonucu değil, kapitalist dünya ekonomisi ile bütünleşme sonucu gerçekleşmiştir. Bu bütünleşmenin siyasal plandaki uzantısı, yerel iktidar kurumlarının yerini kapitalist devletin kurumlarının alması olmuştur. Hamza Alavi (1972, s.61) bunu **sömürge tipi burjuva devrimi** olarak niteler:

> Sömürgedeki burjuva devrimi, bu bir burjuva devletinin ve ona bağlı hukuksal ve kurumsal çerçevenin kurulması anlamına geldiği ölçüde, metropol burjuvazisi tarafından sömürgeci yönetimin kurulması sırasında gerçekleşen bir olaydır.

Bu, periferik devleti açıklama konusunda daha önce anılan araççı yaklaşımdan daha yararlı bir kavramdır.

Devleti sermaye birikimi süreciyle ilişkili olarak kurumsal yapı bağlamında açıklamak, AKT devletinin kavramlaştırılmasında araççı, yapısalcı ve bağımlılık yaklaşımların çıkardığı güçlükleri önler. Burada, AKT'nin dünya ekonomisindeki ikincil konumu, ülke içi sınıf bileşiminde "metropol burjuvazisi"nin varlığı ile açıklanır. Bu yaklaşım, yalnızca ulusu türdeş bir birim olarak kabul ettiği için değil, ülkelerin birbirine bağımlı olduğu bir dünya ekonomisinde AKT'nin ne tür bir özgüllüğe sahip olduğunu açıklamakta başarısız olduğu için de yetersiz kalan **bağımlılık** nosyonundan

farklıdır. Bağımlılık kuramının akla getirdiğinin tersine, metropol burjuvazisi bütün topluma dışarıdan egemen olmaktan çok, iktidar-bloku içinde yerel egemen sınıflar ittifakının ek bir unsuru olarak yer alır. Bu ittifakın niteliği zamanla değiştiği için, toplum içindeki tekil sermayeler arasında yer alan çatışmalar, "ulusal" ya da "komprador" burjuvazi gibi kategorik kavramlarla yorumlanamaz.

Bunların hepsi demokrasinin koşulları konusuyla ilintilidir. Eğer, önceden ileri sürdüğümüz gibi, kapitalizmde demokrasi burjuvazinin ideolojik hegemonyasının kurulmasına bağlıysa, AKT'de demokrasinin yerleşmesinin, oradaki sınıf yapısının karmaşıklığı ve egemen sınıflar ile sınıf fraksiyonları arasındaki sayısız bölünmeler yüzünden daha zor olduğu söylenebilir (krş. Therborn, 1979). Yine de açıktır ki, çok sayıda güçlüğe ve bunalıma karşın, demokrasiye ulaşmak tümüyle olanaksız olmamıştır. Bunun açıklanması gerekir.

Liberal kuramın "gelişmekte olan" ülkelere bakışını yansıtan modernleşme kuramı, Üçüncü Dünya'nın gelişme çizgisinin Batı deneyiminin bir kopyası olduğunu belirtir. Bu, siyasal düzeni de içermek üzere, çeşitli unsurlarca tanımlanan bir gelişim doğrultusu olarak düşünülür. Kurama göre "ekonomik özgürlükler" "politik özgürlükler"i doğurduğundan, gelişme yolculuğunun tamamlanması demokrasilerin doğuşuyla sonuçlanacaktır. Böylece, gelişme ve modernleşmenin artan bir demokratikleşme sürecini kapsaması gerektiği düşünülür. Bu argüman Marksizm içindeki bazı düşünce akımları tarafından da benimsenmiştir (belirgin bir örnek olarak, bkz. Warren, 1980)

Bu argümana cepheden bir saldırı, Bürokratik Otoriter (BO) Devlet kuramıyla büyük dikkat toplayan Guillermo O'Donnell'dan (1973) gelmiştir. Bu kuram modernleşme kuramının savlarını doğrudan ele alır ve tam tersi sonuca ulaşır: modernleşme ve sınaileşmenin görece ileri aşamaları demokrasilerin çöküşüne yol açmıştır. Bu noktada bir parantez açarak, aşağıda değerlendirilen literatürün büyük bir bölümünün esas olarak Latin Amerika deneyiminin incelenmesine dayandığı belirtilmelidir. O'Donnell'ın kendi kuramı da birkaç Latin Amerika ülkesine (özellikle Arjantin, Brezilya ve Şili'ye) dayanmaktadır ve kıtanın geri kalan kısmına genellenip

genellenemeyeceği bile tartışmalıdır. Aşağıda görüleceği gibi, kimileri bu noktayı kuramın bir zayıflığı olarak ileri sürmüştür. Buna karşılık, O'Donnell'ın kuramındaki temel noktaların kendi incelediklerine benzer başka ülkeler içinde geçerli olduğu ileri sürülebilir. Başka çalışmalarımda bu kuramın belli değişikliklerle Türkiye'deki son askeri rejimin ortaya çıkışına da uygulanabileceğini ileri sürdüm. Bu değişiklikler, tarihsel gelişme deneyimlerinde benzerlikler olmayışından çok, bir kısmını aşağıda tartıştığım kavramsal sorunlardan kaynaklanır. O'Donnell, kuşkusuz, kuramının Yunanistan'dan Filipinler'e kadar genellenebilir olmasını amaçlıyordu (bkz. 1973, s.93). Buna gelen yanıtlar, örneğin Yunanistan için olumlu iken (bkz. Mouzelis, 1983) Filipinler için eleştirel olmuştur (Adriano, 1984). Ne olursa olsun, bu makalenin geri kalan bölümlerinde tartışılan konulardan yola çıkarak yapılacak genellemelerde ihtiyatlı davranılmalı ve "yarı periferi" denebilecek bölgeler dışındaki ülkeler dışta tutulmalıdır.

O'Donnell demokrasinin çöküşünü ikili bir krizin sonucu olarak görür: (a) ithal-ikameci sınaileşme sürecinin "kolay" aşamasının sona erişinden kaynaklanan bir ekonomik kriz; (b) siyasal bakımdan hareketlenen kentli halk kesiminin yarattığı "tehdit düzeyi"nin artmasından kaynaklanan siyasal bir kriz. Bu iki kriz birbiriyle yakından ilintilidir:

> Yatay sınai büyümenin "tükenmesi" sonucunda zorlanan ekonomik ortamda, halk kesimlerinin tüketim ve iktidar istemleri, başka kesimlerin gözünde yerine getirilmesi çok güç istemler görünümündeydi. Ancak, artık bu istemler, popülizm döneminde kazanılan daha sağlam ve daha geniş örgütsel temellerden hareketle formüle ediliyor ve toplumsal çekişmeler karşısında çok dayanıksız olan sivil hükümetlere karşı yöneltiliyordu (O'Donnell, 1973, s.70).

Böyle bir durumda, demokrasi askeri bir darbeyle kesintiye uğrar ve ekonomiyi "normalleştirmek" ile siyasal tehdidi "etkisizleştirmek" gibi ikili bir amaç güden BO devlet kurulurdu.BO devlet, ekonomik açıdan uzun dönemli istikrarı sağlamaya yönelik bir "bürokratik-teknokratik" yönetim, siyasal açıdan da toplumsal sorunların depolitizasyonunu sağlamaya yönelik bir "otoriter" rejimi getiriyordu. O'Donnell'in (1978, ss.13-15) sözleriyle:

> BO, egemen sınıf ve kesimlerin popülizm ile onun ardından gelen gelişmeci dönemlerin yol açtığı siyasal ve eko-

> nomik krizlere karşı duydukları tepkiye dayanan ve halk kesiminin dışlanmasını öngören bir sistemdir. Halkın dışlanması, "toplumsal düzen" ve ekonomik istikrarın sağlanıp güvence altına alınmasının ön koşuludur; bunlar da, yerli yatırımları ve uluslararası sermayeyi çekerek, üretken yapının derinleştirilmesi doğrultusunda yeni bir dürtünün sürekliliğini sağlamanın zorunlu koşullarıdır.

BO devlet kuramı, literatürde oldukça eleştiri almıştır (bkz. Collier, 1979). Kuramın iki temel hipotezinde odaklanan eleştirilerin çoğu, bu kuramın indirgemeci olduğuna işaret ederek şu noktaları belirtirler: (1) BO devlet, benzer bütün ekonomik kriz durumlarında ortaya çıkmadı; (2) BO devletlerin hepsi benzer politikalar izlemediler; (3) BO devletler mutlaka akılcı ya da tutarlı politikalar izlemediler; (4) her örnekte sınaileşmenin sorunları önemli ölçüde öne çıkmadı; dolayısıyla (5) ithal- ikamesinin "kolay" aşamasının ardından gelen sınaileşme sürecinin "derinleşmesi", açıklayıcı bir değişken olarak kabul edilemez. (Aslında O'Donnell sınaileşmenin "derinleşmesi" ile ilgili argümanını sonradan terkeder ve üretken yapının "uluslararasılaşması" dediği şeye daha fazla ağırlık verir: bkz. O'Donnell, 1979, ss.292-93). Bunlara ek olarak, BO devlet kuramının "siyasal" yönünün bir eleştirisi de, farklı BO devletlerin izledikleri politikalardaki farklılığın karşılaştıkları "tehdit düzeyi" ile açıklanamadığını gösterir (Remmer ve Merkx, 1982).

Buna karşılık, örneğin William Canak'ın (1984) ileri sürdüğü görüşe katılarak, O'Donnell'in çözümlemesinin, bu çözümlemenin ayrı ayrı yönleri üzerinde duran eleştirmenlerin sunduklarından daha karmaşık bir kapsam taşıdığı söylenebilir. Aslında, bu çözümlemede önerilen çerçeveyi, sınıf ilişkilerini açıklayıcı bir değişken olarak çözümlemeye katarak geliştirmek olanaklıdır. Diğer bir deyişle, sınıf ilişkilerinin çözümlenmesi **aracılığıyla**, sermaye birikimi biçimleri ile siyasal kümelenme biçimleri arasındaki ilişki konusunda sonuçlara ulaşmak olanaklıdır. Oysa O'Donnell'ın çözümlemesinde, BO devletin kurulması, eninde sonunda sınaileşme sürecinin **teknik** zorluklarına bir yanıtmış gibi görünmektedir.

BO devlet kuramının daha yakınlarda yapılan bir eleştirisinde Paul Cammack (1985), bu tema üzerinde durarak, kuramın asıl zayıflığının otoriter rejimleri krize karşı kısa dönemli bir tepki olarak görmesinden ve

dolayısıyla bu rejimlerin uzun dönemli projelerinin ne olabileceği sorusunu sormamasından kaynaklandığını ileri sürer. Cammack'a göre, O'Donnell'in BO devleti açıklamak için değindiği, ekonominin "normalleştirilmesi" ve siyasal tehdidin "etkisizleştirilmesi" konularının her ikisi de kısa dönemli önlemlerdir; bunlara bakarak uzun vadeyi görmek olanaksızdır. Cammack'ın (1985, s.21) kendi önerisi ise şöyledir:

> Dikkatimizi, gecikmiş ve bağımlı kapitalist gelişmeyle ilgili siyasal iktisadın genel alanı içerisinde, burjuvazinin siyasal yeteneği ve siyasal bir güç olarak göreli zayıflığı konuları üzerinde toplamalıyız.

Cammack'ın eleştirisi, Avrupa faşizminin kökenleri üzerine daha önce yapılmış bir tartışmayı anımsatır. Bu tartışma içinde Alexander Gerschenkron ve Barrington Moore'un yapıtlarında izlenebilecek bir çizgi, demokrasiyi, sanayi öncesi geleneklerin silinip burjuvazinin rakipsiz bir egemenlik kurmasına bağlar. Nicos Poulantzas'ın kapitalist devlet üzerine yazdıklarıyla bağlantılı diğer çizgi ise, faşizmi kapitalist devlet tipinin konjonktürel siyasal krizine bir yanıt olarak değerlendirir (bkz. Eley, 1983).

Gerschenkron, yapıtında (1962), gerek Marksist kuramın gerekse modernleşme kuramının **aşamacı** varsayımlarını eleştirerek, geriden gelen ülkelerin gelişme doğrultularının önceden gelişmişlerin deneyimlerinden hangi noktalarda farklı olduğunu saptamayı amaçlar. Moore'a (1966) göre, demokrasi, önceden gelişen ülkelerin "burjuva devrimleri" yoluyla kapitalizm-öncesi kalıntıları silip süpürmesinin bir sonucu iken, faşizm ise, geriden gelen ülkelerde burjuvazinin kapitalizm-öncesi gerici sınıflarla ittifaka girerek gerçekleştirdiği "yukarıdan devrimler"in kaçınılmaz bir sonucuydu.

Ancak, bu tür bir çözümleme, aşamacı kuramı eleştiriyorum diyerek aslında onun sadece farklı bir varyantının önerilmesi ile sonuçlanır. Diğer bir deyişle, tek bir gelişme yolu yerine birkaç yol saptanır; ama hepsinin varacakları nokta aynı ölçüde önceden bellidir. Böylece aşamacı kuramların teleolojik niteliği yeniden üretilmiş olur. Ayrıca, yine o kuramlarda olduğu gibi, demokrasi, gelişmesini tamamlamış kapitalizmle özdeşleştirilir. Bu özdeşleştirme, faşizmin açıklanmasındaki karşıt görüşte de bulu-

nabilir. Poulantzas'a (1974) göre, demokrasi kapitalist devletin olağan biçimi, faşizm ise **istisnai**, yani burjuvazinin siyasal temsil krizine denk düşen bir biçimdir.

Bu tartışmadaki ilk bakışa "yapısal", sonrakine "konjonktürel" bir yaklaşım denirse, Cammack'ın bakışı yapısal bir yaklaşım olarak yorumlanabilir. Buna göre, Cammack'ın O'Donnell'ı konjonktürel yaklaşımı benimsediği için eleştirdiği söylenebilir. Aslında, hem yapısal hem de konjonktürel yaklaşımların bir bileşiminin daha doyurucu bir açıklama getireceği görülmektedir. Çünkü, mutlaka önceden belirlenmiş bir yol olduğunu ifade etmek durumunda kalmadan, bazı ülkelerin özgül sınıf yapıları ve/veya siyasal tarihlerinden dolayı siyasal krize ve otoriter çözüme başka ülkelere oranla daha yatkın oldukları ileri sürülebilir. Bu durumda, bir ülkenin kriz karşısındaki göreli dayanıklılığını "yapı" belirleyecek, krizin dolayımsız etkenlerini de "konjonktür" açıklayacaktır. Bu konu AKT'deki demokrasi sorunuyla doğrudan ilintilidir. Eğer, önceden ileri sürüldüğü gibi, demokrasi egemen sınıf(lar)ın kalıcı ideolojik hegemonyasını gerektiriyorsa, bu hegemonyayı bir AKT'de kurmak, sınıf yapısının karmaşıklığı ve ittifakların geçiciliğinden ötürü, ileri bir kapitalist toplumda kurmaktan daha zordur. Bu gözlemler, sınıfsal bir çözümleme yoluyla, O'Donnell'ın sınaileşmenin teknik zorlukları ile sınırlı kalan kuramsal çerçevesini geliştirmeye katkıda bulunur.

AKT'deki devletin, ülke içinde çeşitli üretim biçimlerinin ve buna denk düşen çeşitli sınıfların varlığına karşın, kapitalist dünya ekonomisi ile bütünleşme sonucunda kurumsal yapısının sermaye birikimini kolaylaştıracak bir tarzda düzenlenmiş olması nedeniyle, **kapitalist** bir devlet olarak sayılabileceği yukarıda ileri sürülmüştü. Buna göre, devletin rolü, sermaye birikim sürecini sürdürmenin ve yeniden üretmenin gereklilikleri kapsamında anlaşılabilecektir. Bir AKT'de bu gereklilikler, iç sınıf yapısı ve uluslararası işbölümüne katılma biçimi ile birlikte değişirler. Daha somut bir düzeyde, çeşitli üretim biçimleri ve tarzları ile bunlara denk düşen sınıf ilişkilerinin varlığı, "siyasal" ve "ideolojik" ilişkilerin de çeşitlenmesine yol açar. Böylece, sermaye birikiminin genel gereklilikleri, çoğu kez siyasal rejimin niteliğini de içerir. Farklı gelişme aşamaları köklü biçimde farklı sınıf kümelenmelerini barındırdığı için, AKT'lerin siyasal rejimlerinde köklü ve ani dalgalanmalar yaşanır.

AKT'lerde demokrasi, tipik olarak, burjuvazinin tek başına hegemonya kurmasının sonucu olarak değil, toplumdaki çeşitli sınıfların savaş-sonrası dönemin milliyetçi-devletçi gelişmeci projesi çevresinde birleştiği zamanki (Boron'un, 1981, deyişiyle) "popülist ara dönem"de gerçekleşebilmiştir. Genellikle müdahaleci ve korumacı politikalar ile bir refah devleti desteğinde gerçekleşen ve ithal-ikameci sınaileşme biçiminde yer alan bu gelişme projesi, toplumdaki çeşitli sınıflara maddi yararlar sağladığı gibi, üstelik anti-kapitalist ve anti-emperyalist duygulardan kaynaklanan bir ideolojik çekicilik de taşıyordu (Cardoso ve Faletto, 1979).

Popülizme son veren askeri rejimler, sermayenin ve buna bağlı olarak hem burjuvazi içi, hem de burjuvazi ile diğer sınıflar arası ilişkilerin yeniden yapılanmasını gerektiren birikim krizlerine bir yanıt olarak ortaya çıktılar. Sermaye birikimi biçiminin yerli ekonominin uluslararasılaşması yönünde yeniden yapılanması, iktidar bloğunun da burjuvazinin sınırlı bir kesimi lehine yeniden yapılanmasını gerektiriyordu. Bu yeniden yapılanma demokratik yoldan gerçekleştirilemezdi, çünkü ortaya çıkmakta olan birikim biçimi ekonomik ve siyasal açılardan hem halk sınıflarını, hem de egemen sınıfların geniş kesimlerini dışlayıcı nitelikteydi. Burjuvazinin yeniden yapılanmadan yararlanan fraksiyonu, ideolojik hegemonya sağlayamazdı.

Buraya kadar anlatılanlar, AKT'deki politik rejimlerin irdelenmesinde "yapısal" faktörlerle "konjonktür" çözümlemesini birleştirme denemesidir. Cammack'ın, O'Donnell'ı kısa dönemli konjonktürü vurguladığı için eleştirmesi haklı görülebilir ve kendisinin buna karşılık olarak önerdiği "yeniden yapılanma" perspektifi de (1985, ss.25-31) olumlu karşılanabilir; fakat Cammack tam tersi yönde bir hataya düşer gibidir. Cammack, "yeniden yapılanma" başlığı altında, askeri rejimlere pek olmayacak bir şekilde bir takım uzun dönemli görevler atfeder. Bunu en açık biçimiyle görmek için, son zamanlarda askeri rejimlerin çökmesi ile beliren "demokrasinin yeniden doğuşu" konulu bir tartışmada Cammack'ın aldığı tavıra bakılabilir. Cammack, bu konudaki yaklaşımını, Herman ile Petras'ın (1985) makalesine yönelttiği eleştiride ortaya koyar.

Yeni Eğilimler: Demokrasinin Yeniden Doğuşu mu?

Herman ile Petras (1985), son zamanlarda gözlenen demokratikleşme eğilimlerini hem yapıya hem de konjonktüre önem veren bir çerçeve içinde açıklamaya çalışırlar. Yazarlar, Latin Amerika'daki bazı askeri rejimlerin çöküşünün, ekonomi politikalarındaki başarısızlıklardan ve yükselen kitlesel muhalefetten kaynaklandığını ileri sürerler. Ancak iyimserliğe de fazla yer olmadığını eklerler. Birincisi, ABD'nin gerçekten demokrasiye dönüş yanlısı olduğu sanılmamalıdır. ABD, yalnızca, önünü alamadığı bir süreç karşısında olaya sahip çıkar görünerek kredi toplamaya çalışmaktadır. Egemen sınıf ilişkilerinin sorgulanması halinde, ABD'nin kaba kuvvete başvuracağı kesindir. İkincisi, bu ülkelerdeki silâhlı kuvvetler kurumsal varlıklarını büyük ölçüde yara almadan sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla sivil rejimler sınıf egemenliğini pekiştirmeyi başaramazlarsa, ABD desteğindeki askeri rejimlerin yeniden gündeme getirilmesi olasılığı hala vardır. Üstelik, bu uzak bir olasılık da değildir. Askeri rejimler ekonomik kriz yüzünden çöktükleri için, yük şimdi sivil yöneticilerin sırtına binmiştir. Sivil hükümetler iki misli güç bir durumla karşı karşıyadırlar; çünkü bir yandan kendilerine destek olmuş olan halkın isteklerine yanıt vermek, öte yandan da ABD'den ve uluslararası mali kuruluşlardan gelen baskıları göğüslemek durumundadırlar.

Herman ile Petras'ın çözümlemelerinin ana tezi, demokrasinin son zamanlarda yeniden canlanışının konjonktürel ve dolayısıyla da geriye çevrilebilir olduğudur. Oysa Cammack (1986) bunu daha kalıcı bir dönüşüm olarak kabul eder. Herman ile Petras'ı, ABD'nin gücünü abartmak ve silahlı kuvvetler konusunda da (bir yandan silahlı kuvvetlerin iç bölünmelerine işaret ederken diğer yandan eski güçlerini koruduklarını ileri sürdükleri için) tutarsız olmakla suçlar. Cammack'a göre silahlı kuvvetler bütünlüklerini ve güçlerini yitirmişlerdir. Cammack, son olarak, gerçek demokrasilerin pekala "kısıtlı" kalabileceğini belirterek, Herman ile Petras'ı idealize edilmiş bir demokrasi kavramına sahip olmakla suçlar. Herman ile Petras'ın yorumunu bu şekilde eleştirdikten sonra, Cammack, elde kalan tek gözleme dayanarak, yani sivil yönetime dönülmüş olduğu gerçeği üzerinde durarak, şu alternatif yorumu ortaya atar: "Hoşumuza gitse de gitmese de artık kabul etmek zorunda kalabiliriz ki, Güney Amerika'nın yeni yöneticileri

kendi gereksinimlerinin farkında oldukları kadar bunları takip edebilecek donanıma da sahip, birleşmiş ve yetenekli burjuvazileri temsil etmektedirler" (Cammack, 1986, s.125).

Bu sonuç, Cammack'ın (yukarıda aktarıldığı gibi) O'Donnell'ın kuramına yönelik eleştirisinde öne sürdüğü "yeniden yapılanma"yı vurgulayan bakış açısından kaynaklanır. Cammack'a göre bu bakış açısı, bir askeri-otoriter rejimin ekonomiyi "normalleştirmek" ve siyasal tehdidi "yok etmek"ten ibaret olan kısa dönemli rolünden çok, onun uzun dönemli rolünü dikkate alır:

> askeri-otoriter rejimlerin (yeni bir birikim temeli sağlamak üzere) ekonomiyi ve (gerçekten hegemonik bir yerli yönetici sınıfın doğuş koşullarını yaratmak üzere de) yönetim şeklini yeniden yapılandırmak için ne ölçüde bilinçli olarak hareket ettiklerini araştırır. (Cammack, 1985, s.25)

Cammack'a göre, askeri rejimlerin "görevi, kısaca ifade etmek gerekirse, sermayeyi yeniden örgütlemek ve burjuvazinin politik hegemonyasını yeniden oluşturmak idi" (1985, s.28).

Ancak, askeri yöneticilerin başa çıkamadıkları bir ekonomik kriz karşısında siyasal sahneyi terke zorlandıkları için ortaya çıkan istikrarsız ve "kısıtlı" demokrasiler, bu tür bir sonuç için pek sağlam bir destek oluşturmazlar. Cammack, haklı olarak, askeri rejimlerin ilk ortaya çıkışını burjuvazinin siyasal ve ideolojik yeteneksizliğine bağlar. Ancak, şimdi demokrasinin yeniden doğuşu mutlaka istikrarlı bir burjuva hegemonyasının kurulmuş olduğu anlamına gelmez. Aslında, bu tür bir hegemonyanın kurulması, uzun süreli bir otoriter yönetim sonucunda, silahlı kuvvetlerin desteklediği sınıf egemenliği yapısına meydan okuyan alternatif ideolojilerin ezilmesi yoluyla da gerçekleştirilebilirdi. Böyle bir sonuç ise, ordunun ilk başta üstlendiği projeyi başarıyla tamamlamasına bağlıdır.

Cammack'ın çözümlemesinde bu sonuç çelişkili bir tarzda yadsınır. İlk olarak, Cammack askeri rejimin "göreli bir özerkliğe" sahip olduğunu ve dolayısıyla burjuvazinin herhangi bir fraksiyonuyla özdeşleşmediğini ileri sürer. Cammack'a (1985, s.11) göre ordunun önündeki görev,

> bir sınıf olarak egemenliğini kurma yeteneğini yeniden kazanması için bizzat burjuvaziyi ıslah etmek ve yeniden yapılandırmaktır... [Ordunun bu görevi yerine getirmesi] burjuvazi içindeki en yakın müttefiklerinin bile doğrudan çıkarlarına ters düşen bir özerk projeyi oluşturup savunma yeteneğine bağlı olacaktır.

İkinci ve paradoksal olarak da, Cammack'a göre demokratik sonuç ordunun başarısına değil, başarısızlığına bağlıdır! Cammack, ordunun üstlendiği görevin iddialı bir görev olduğunu ve başarıyla tamamlanamayacağını anlatır. Dolayısıyla generallerin geri çekilişinin başarısızlıklarından kaynaklandığı ortaya çıkar:

> Elimizdeki veriler ve öne sürdüğümüz argümanlar, uzun süre iktidarda kalmayı denediği ya da yeni bir politik düzen kurmayı amaçladığı takdirde (bu, nihayetinde liberal demokrasinin güçlenmesini hedeflese bile), ordunun ciddi siyasal güçlüklerle karşılaşma olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir. (Cammack ve O'Brien, 1985, s.197)

Fakat Cammack'a göre askeri rejimlerin başarısızlığı, sivil yönetimin yaşama şansına sahip bir seçenek olarak sunulup halk sınıflarının desteğini kazanabileceği bir durum yaratmıştır.

Dolayısıyla, Cammack, askeri rejimlerin ve buna bağlı olarak da sözkonusu yeniden yapılanma (yani, burjuvazinin siyasal ve ideolojik hegemonyasını kurma) projesinin başarısızlığını kabul ettikten sonra, ilk başta varmayı amaçladığı sonucu paradoksal bir biçimde elde eder. Cammack'a göre, orduyu iktidardan uzaklaştıran başarısızlık,

> egemen sınıfların çıkarlarını temsil etseler bile, seçimle gelmiş rejimlere önceden bulunmayan bir meşruiyet zemini hazırlayabilir; diğer bir deyişle, meşruiyet, sırf ordunun iktidardan uzaklaştırılmasının amaçlanması ve nihayet sağlanmasından kaynaklanabilir.

Cammack sonucu şöyle ifade eder: "Böylece ordu farkında olmadan burjuvazinin siyasal yetenek krizini hiç değilse şimdilik çözmüş olabilir" (Cammack ve O'Brien, 1985, s.200).

Yeniden canlanan demokrasiler etrafında kitleleri birleştiren yeni hegemonik ideolojilerin varlığına ilişkin hiçbir veri olmadığı gibi, eldeki veriler otoriter rejimlerin geri çekilişinin geçmişte geçerli olan projelere dayalı eski muhalif siyasal egilimlerin yeniden ortaya çıkmasına neden olduğunu göstermektedir (bu tür veriler Cammack ile O'Brien'ın kendi yazılarında bulunabilir: bkz. 1985, ss.194-95). Bu durum çok şaşırtıcı değildir. Çünkü demokratik güçlerin ortak muhalefeti, otoriter rejimin yenilgisinden sonra ne yapılacağı sorununa bir çözüm getirmez. Baskıcı bir rejim, eninde sonunda bir muhalefetle karşılaşmaktan kurtulamayacağı halde, varolan sınıf egemenliği sisteminin çerçevesi içinde ya da dışında alternatif projeler geliştirebilecek örgütlenmeleri dağıtmayı başarır. Gerçekten de, bunun emekçi sınıflara getirdiği uzun dönemli zarar otoriter- askeri rejimlerin en yıkıcı yönünü oluşturur.

Cammack'ın iyimser yorumu, demokrasinin ne kadar kısıtlı olursa olsun siyasal bakımdan yetenekli bir burjuvazinin egemenliği sayesinde emin bir biçimde kurulduğunu, Sol'un artık "radikal projelerin geçmiştekinden daha iyi sonuç verebileceğini" anlaması gerektiğini (Cammack, 1986, s.127) ifade eder. Oysa Cammack'ın kendisinin de (belki istemeden) ima ettiği gibi, askeri rejimler halk sınıflarının demokratik bir devrimiyle yıkılmadılar; tam tersine, askeri rejimlerin geri çekilişi, bu rejimlere olan gereksinimin ortadan kalkmasının bir göstergesiydi. Halk sınıflarının ilk başta askeri darbelere yol açan siyasal seferberliklerinden vazgeçmeye başarıyla zorlanmış olmaları, askeri yönetim gereksinimini ortadan kaldırdı. Diğer bir deyişle, generallerin geri çekilişi halk sınıflarının mücadelesinin başarısından çok yenilgisinin bir ürünüydü.

BÖLÜM 6

Kapitalist Gelişmenin Aşamaları ve Uzun-Devreleri

Giriş

Halen yaşanmakta olan ekonomik kriz, kapitalist gelişmenin aşamaları ve uzun devreleri konularına yönelik ilginin yeniden canlanmasına ve bu konularda bir yayın patlamasına yol açmıştır (örnek olarak bkz. Wolfe, 1986; ayrıca bkz. Barr, 1979). Bu şaşırtıcı gelmemelidir. Günümüzdeki kriz, geleneksel iktisat kuramını "ekonomik dalgalanmaların" artık geçmişte kaldığını açıkça ilan etme noktasına getiren (bkz. Bronfenbrenner, 1969) ve Marksist iktisat kuramını da Keynesci fikirlerle kaynaştıran (bkz. Baran ve Sweezy, 1966) savaş-sonrası uzun dönemli büyümenin sonunda belirdi. 1930'ları anımsatacak türden ağır bir bunalım olasılığının günden güne arttığı düşünülürse, kısa dönemli dalgalanmaları denetlemede başarılı olduğu iddia edilse de, Keynesciliğin uzun dönemli bir takım çelişkiler barındırıp barındırmadığı sorusunun gündeme gelmesi kaçınılmazdı (bkz. Yaffe 1973; Shaik 1978).

Bu konuda belirgin olarak izlenebilecek iki yol vardı. Birisi, Keynesciliği tarihsel bir perspektife yerleştirmeye çalışarak, onu kapitalizmin savaş-sonrası uzun büyüme dönemini üreten bir aşaması olarak yorumlamak idi. Diğeri ise o büyüme dönemini artık daralma dönemine geçilmiş olan kapitalist bir uzun-devrenin bir parçası olarak düşünmekti. Ancak, hemen akıla gelen bir üçüncü yol da bu iki perspektifin bileştirilmesidir. Çünkü krizler aynı zamanda başlıca yapısal değişikliklerin hem zorunlu hem de olanaklı hale geldiği dönemeçlerdir (krş. Wolfe, 1986, s.227). Tarihsel olarak bakıldığında belli başlı dönüşümlerin kriz dönemleriyle çakıştığı görülür; çünkü kriz dönemleri eski düzenlemelerin sorgulandığı ve yeni seçeneklerin arandığı dönemlerdir. Bu nedenle, günümüzdeki krizin sonucunda kapitalizmin yeni bir aşamasının belireceği olasılığı akıla gelir.

Bu yazıda, bu konularda önde gelen üç kuramı eleştirel bir gözle inceledikten sonra, kapitalizmin aşamaları ile uzun- devrelerini birleştirmeyi amaçlayan kavramsal bir çerçeve önereceğim. Aşağıda açıklayacağım gibi, bu kuramlar bir yelpaze gibi sıralanırlar: (1) Michel Aglietta'nın "kapitalist düzenleme" kuramı (Aglietta, 1979) kapitalizmin yeni bir aşamasının ortaya çıkma olasılığı ve bu yeni aşamanın ne tür bir yapıya sahip olacağı konularını ele alır; ama bir uzun-devre kavramı içermez. (2) Ernest Mandel'in "uzun dalgalar" kuramı da (Mandel, 1980) gelecekteki olası eğilimler sorununa eğilir; ama kuramın temelinde uzun-devrelerin yinelendiği görüşü yer aldığından, kapitalist gelişmenin aşamaları doyurucu bir biçimde kuramsallaştırılmaz. (3) Son olarak, David Gordon'un "birikimin toplumsal yapıları" kuramı (Gordon, 1980; Gordon vd., 1982) açıkça uzun-devreleri ve gelişme aşamalarını birlikte ele almayı dener.

Aşağıda, bu kuramların her birinin belli kuvvetli ve zayıf yanları bulunduğunu, fakat esas itibariyle ilk bakışta görünenden daha fazla ortak yönler taşıdıklarını ileri süreceğim. Daha sonra, tarihsel maddeciliğin, toplumsal değişimin üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki çelişkiden kaynaklandığı yönündeki temel ilkesinden yararlanarak, kapitalizmin aşamaları ile uzun-devrelerinin bir arada kuramlaştırılmasına yarayacak daha genel bir çerçeve önereceğim.

Kapitalist Düzenleme

Aglietta'nın (1979) düzenleme kuramının temelinde neo-klasik denge kavramının reddi yatar. Aglietta'ya göre yeniden-üretim, krizin neden olduğu kopuş ve dönüşüm yoluyla gerçekleşir; bu süreç, Aglietta'nın "birikim rejimleri" diye adlandırdığı farklı kapitalist gelişme aşamalarını üretir.

Farklı aşamaların tanımlanması, sermaye birikimi yasalarının üretim tarzı kavramından daha alt bir soyutlama düzeyinde kuramlaştırılmasına dayanır. Ancak, bu tür bir kuramlaştırma, kapitalist üretim tarzının özünü yansıtan bir kavramın kullanılmasını gerektirir. Aglietta'ya göre bu kavram, farklı biçimleri kapitalizmin farklı aşamalarına denk düşen "ücret

ilişkisi" kavramıdır. Ücret ilişkisinin iki boyutu vardır. Birincisi, bu özgül olarak kapitalist **üretim** ilişkisinin ifadesidir ve dolayısıyla ücret ilişkisinin farklı biçimleri farklı emek süreçlerini gösterir. İkinci olarak, ücret ilişkisi işçi sınıfının tüketiminin bir belirleyicisidir ve bu nedenle farklı biçimleri işçi sınıfının farklı tüketim tarzlarını gösterir.

Aglietta (1979, ss.68-81) kapitalist gelişmenin şu iki aşamasını birbirinden ayırır: Ağırlıklı olarak mutlak artık-değer üretimine dayanan yaygın birikim rejimi ve ağırlıklı olarak göreli artık-değer üretimine dayanan yoğun birikim rejimi. Emek süreci açısından yaygın birikimden yoğun birikime geçiş, 19. yüzyıl sonlarında Taylorizmin, onun ardından da 20. yüzyıl başlarında Fordizmin uygulamaya konmasını kapsamıştır. Aglietta'nın Palloix'dan (1976) ödünç alarak kullandığı bu terimlere getirdiği yenilik, Fordizmi "üretim süreci ile tüketim tarzı arasındaki bir eklemlenme ilkesi" (1979, s.117) olarak yorumlamasıdır. Yani Aglietta'ya göre Fordizm "kapitalizmin düzenlenişinde yeni bir aşamadır" (s.116). Buradaki temel düzenleme mekanizması, ücretlerin üretkenlikle birlikte artışına olanak tanıyan "toplu pazarlık" kurumudur. Bir düzenleme tarzı olarak Fordizm, kapitalizmin işçi sınıfının tüketim düzeyini yükselterek sınıf mücadelesini denetim altına almasını ve bu yolla artık-değerin pazardaki realizasyonu sorununa da bir çözüm bulmasını sağlamıştır (ss.186-208).

Aglietta'ya göre, Fordizm 1930'ların Büyük Bunalım'ı sırasında yerleşti. Yoğun birikim rejiminin halen yaşanmakta olan krizi de, aynı şekilde, yeni bir kapitalist gelişme aşamasının temelini oluşturabilir (ss.99-100; ss.119-122). Aglietta'nın "neo-Fordizm" diye adlandırdığı bu yeni aşamanın özellikleri, Fordizmdeki krizin kökenlerinden türetilebilir. Krizin bir kaynağı, Fordist işbölümüne içkin "makine sisteminin büyük bir teknik katılığa" sahip olmasıdır. Fordizmin mantığı toptan-üretim teknolojisini kitlesel tüketim pazarlarıyla birleştirdiği için, üretim artışı sabit sermayenin büyümesini, üretim ölçeğinin büyümesi de pazarın durmaksızın genişlemesini gerektirir. Bu durum, sabit sermayenin değer yitirmesi riskini gitgide arttırır (s.119). Krizin diğer ve daha önemli kaynağı ise, işçilerin üretim yeri bazında Fordist emek sürecine ve iş yönetimi tarzına gösterdikleri tepkidir (ss.120-11). İşin tekdüzeliği ve yoğunluğu, bir yandan yorgunluk nedeniyle işbaşında hata yapma veya işe gitmeme eğilimine, diğer yandan

da işverene karşı bilinçli direnişlere yol açar. Bu durum, üretkenlikte uzun dönemli bir gerilemeye ve işçilerin artık Fordist yapı içinde sermayeye tabi kılınamaz hale gelmelerine, yani "ücret ilişkisinin yeniden üretilmesinde bir krize" neden olur (s.122). Aglietta, işçilerin Fordist emek sürecine olan tepkilerini "sınıf mücadelesi" olarak adlandırarak bunun yeni yapıya geçişin kaynağı olduğunu belirtir: "bugün üretimdeki sınıf mücadeleleri, emek sürecinde büyük bir yeni dönüşümün -- Neo-Fordizm'in -- tohumunu taşır" (s.122).

Neo-Fordist emek sürecinin Fordizmdeki krizin niteliğinden kaynaklanan iki ayırdedici unsuru vardır. Bunların birisi, basitleştirilmiş görevlerin durmadan yinelenmesine bağlı yarı- otomatik montaj hattı üretiminde karşılaşılan sorunların üstesinden gelen "otomasyon"dur. Burada dakikliği sağlama görevi makineye devredilmiştir. Diğeri, işin örgütlenmesini baştan aşağı değiştirmeyi içeren "yarı özerk çalışma grupları"nın oluşturulmasıdır. Bu yeni örgütlenme tarzı, görevlerin montaj hattı boyunca küçük parçalara ayrılmasının yerine, üretime ait çeşitli görevleri bir grup işçinin ortak sorumluluğunda birleştiren göstermelik bir iş zenginleştirme programı koyar. Böylece neo-Fordizm, ücret ilişkisinin yeniden-üretimini sürdürmenin bir yolu haline gelir. Neo-Fordizm emeğin sermaye birikimi yasasına tabi kılınmasını ortadan kaldırmaz; sadece, işçilerin direniş ve mücadelelerini bu yasayla bağdaşabilen biçimlere kanalize eder (ss.122-130).

Dolayısıyla, Aglietta'nın kuramında aşamalar arasındaki geçiş mekanizması, kuramsal olarak "kopuş yoluyla dönüşüm" kavramıyla ele alınır. Bu kavram "sınıf mücadelesi"nden daha soyuttur; yeniden-üretimin dengeyi koruyan düz bir süreç olmadığını, yeniden-üretim iç çelişkiler nedeniyle tehdit altına girdiği zaman krizin köklü bir yeniden yapılanmayla aşıldığını gösterir. Bu soyut mekanizmanın somutlaştırılması için, dönüşüme yol açan sınıf mücadelesinin niteliğinin de çözümlemeye katılması gerekir. O halde, Fordizmden neo-Fordizme geçişi sağlayan şey işçilerin Fordizmdeki çalışma koşullarına direnişleridir. Aynı şekilde, Fordizmin yerleşmesi de, ücretlerin yükseltilmesi yoluyla hem iki üretim departmanı arasındaki dengesizliğin kaldırılması, hem de işçi sınıfı mücadelesinin denetim altına alınması girişiminden kaynaklanmıştır.

Aglietta'nın kuramında kapitalizmin çeşitli aşamalardan geçerek ilerlemesi, salt sermayenin çıkarları açısından hesaplanıp uygulamaya konmuş bir gelişme süreci görünümü taşımaktadır. Bu görünüme göre, adeta bir yandan sermayenin emek üzerindeki egemenliği mükemmelleştirilirken, bir yandan da üretici güçlerde işçi sınıfı yararına artan tüketim düzeyleri de sağlayan bir ilerleme kaydedilmektedir. Bu soyut ilerleme kavramı, yoğun birikim rejiminin yaygın birikim rejimiyle karşılaştırılmasında özellikle açığa çıkar. Yoğun birikim rejimi sermaye açısından daha rasyonel görünmektedir: Birincisi, yoğun birikim, ücret ilişkisinin evrenselleştirilmesi yoluyla kapitalist üretim tarzının tam anlamıyla egemen olması anlamına gelir. İkincisi, yoğun birikim, kendine özgü tüketim tarzı nedeniyle üretimin iki departmanının dengeli bir biçimde gelişmesini de sağlar. Oysa yaygın birikim ancak iniş çıkışlarla ilerleyebilir. Son olarak, yoğun birikim artık-değer oranında çok daha hızlı bir artışa olanak tanır (1979, ss.68-72 ve 79-82).

Dolayısıyla Aglietta'nın kuramı, bir uzun-devreler kavramı içermeyen ve kapitalist gelişmeye tek bir doğrultu atfeden bir aşamalar kuramı niteliğindedir. Buna karşılık, "kopuş ve dönüşüm" fikri, aşamalarla uzun-devreleri birleştirmeye yarayacak bir kuramsal bakış da sağlar. Şöyle ki, belirli bir birikim rejimindeki çelişkilerin o rejimde bir krize ve sonra da kopuş ve dönüşüme, yani yeni bir rejimin yerleşmesine yol açtığı söylenebilir. Böylece birikimin tekrar başlamasının koşulları yeniden, ama bu kez öncekinden farklı bir temelde, sağlanmış olur. Birikim tekrar başlayınca, yeni rejimin çelişkileri derinleşir ve yeni bir kriz doğar. Yani, bir aşamadan diğerine geçiş, belli bir rejimin krize düşüp onun yerini bir yenisinin almasının sonucu olarak ortaya çıkar.

Uzun Dalgalar

Aglietta'nın kuramında her aşamanın farklı bir birikim rejimine denk düşmesine ve dolayısıyla herbirinin faklı bir dizi kriz eğilimi taşımasına karşılık, Mandel'e göre kapitalizmde bir ana kriz eğilimi vardır: kar oranının düşme eğilimi (Mandel, 1980, özellikle s.15). Mandel'e göre, bu eğilim sistemin kendi sınırları içinde önlenemez. Sadece etkileri karlılığı yeniden

sağlayan dış şoklarla giderilebilir; fakat bunun ardından eğilim yeniden kendini gösterir.

Mandel (1980, ss.20-21), bu yüzden, uzun dalgaların ancak kısmen içsel faktörlerin işleyişiyle açıklanabileceğini ileri sürer. Buna göre, ekonomide daralmayı yaratan şey kar oranının düşme eğilimidir. Ayrıca, büyüme bir kez başladığında bunu kümülatif olarak destekleyen bazı mekanizmalar da vardır. Bunlar, esas olarak, başlangıçtaki büyüme ivmesinin teşvik ettiği teknolojik yeniliklerdir (bkz. 1980, ss.25-27). Fakat sistemin kendi içinde, düşen kar oranı eğiliminin durgunlaştırdığı birikimi yeniden canlandıracak bir mekanizma yoktur. Bu nedenle canlanma ancak savaşlar ve devrimler gibi dışsal ("ekonomi-dışı") faktörlerle başlatılabilir.

Mandel'in kuramındaki ana kaygı, uzun-devreler kuramının Schumpeter/Kondratieff versiyonunu çürütmeye yöneliktir. Mandel'e göre sözkonusu kuram kapitalizmi kendi kendini yenileyebilir yetenekte bir sistem olarak tanımlar. Yine bu nedenle, Mandel, bir tür otomatik dönemsellik ifade ettiği için "devreler" yerine "dalgalanmalar" terimini tercih eder (1980, ss.21 vs.; ayrıca bkz. Day, 1976). Mandel'in bu konumu siyasal bakımdan belli bir çekicilik taşısa da kuramsal bakımdan biraz sorunludur.

Bu çözümleme çerçevesinde, daralmanın peşinden neden yeni bir büyümeyi başlatan bir dış şokun gelmesi gerektiği belli değildir. Ekonomi-dışı şoklara (yani örneğin savaşlara, devrimlere) bunalımın neden olduğu söylenebilir; ama bu tam da Mandel'in kaçınmaya çalıştığı noktadır. Bu durum karşısında her büyüme dönemine özgül bir açıklama getirmek gerekir. Mandel'in tercih ettiği çözümleme tarzı budur. Ama bu durumda da sistemdeki rastlantısal şokların nasıl dönemsel olarak belirdiğini açıklamaya olanak yoktur. Dolayısıyla Mandel'in kuramı, ister istemez, kapitalist krizlerin savaşlar ya da devrimlerle noktalandığı sonucuna götürür (örneğin bkz. 1980, ss.120-121).

Bu sonuç ilk bakışta akla yatkın görünse de hâla açıklanması gereken bir konu, bu tür ekonomi-dışı şokların karlılığın artmasına nasıl katkıda bulunduğudur. Üstelik bir sorun daha vardır. Bu çözümleme tarzı, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki büyümenin "sürekli savaş ekonomisi"

öncülüne dayandığını dikkate almaz ve dolayısıyla bir "sürekli savaş ekonomisi"nin karlılığı durmaksızın teşvik ederek ekonomik durgunluktan kaçınmakta başarılı olabileceği önermesini zımnen ortaya atar. Bu sonuç Keynesçi kökenli kuramlarla çarpıcı bir benzerlik sergilediği gibi, asıl Keynesçiliğin kendi krizini açıklayamaz.

Böylece, son olarak, Mandel tek bir baskın kriz eğilimi bulunduğunu varsaydığı için, kapitalizmin ayrı aşamalarını doyurucu bir şekilde kuramlaştıramaz. Bu durum teknolojik değişim konusundaki görüşleri incelenince görülebilir. Bu noktada çarpıcı bir ikircilik sergiler. Mandel bir yandan Schumpeter/Kondratieff konumuna düşmekten kaçındığı için büyüme dönemlerini teknolojik yeniliklerle açıklamak istemez (1980, ss.25-27); ama öbür yandan da "genel kar oranının uzun dönemler boyunca düşmeyi sürdürmesinin, köklü [teknolojik] atılımlara yönelik araştırmaları özendireceğini" kabul eder (s.40). Bu iki farklı görüşü, sözkonusu teknolojik yeniliklerin uygulamaya konması için ekonomik büyümenin başlamasının gerektiğini ifade ederek uzlaştırır; ama buradaki ikircikliği nihayetinde kapitalizmin aşamaları konusundaki görüşlerine yansır.

Mandel, bir yandan, aşamalar arasında "teknolojik devrimler" temelinde bir ayrım yapar gibidir (ayrıca bkz. Mandel 1975). Mandel, Aglietta'nın saptamasına çok benzeyen bir doğrultuda, ekonomik büyüme dönemlerinin başlangıcı ile emek sürecinde yer alan dönüşümler arasında bir çakışma olduğunu ileri sürer (1980, ss.36-47). Gerçekten, Mandel'e göre, emeğin örgütlenmesinin teknolojik devrimlerden kaynaklanan farklı biçimleri kapitalist gelişmenin aşamaları olarak belirirler ve üstelik uzun dalgalara da denk düşerler (ss.43-45). Dahası, yeni teknolojiye dönük araştırmaların uzun dalganın dip noktasında yoğunlaştığı saptanabilirse, "devreler" de sistem içi değişkenlerle açıklanabilir hale gelir (ss.40-41). Çünkü, netice itibariyle, her teknolojik devrim, sermayenin "sömürü oranını artırmak amacıyla işçi sınıfının direnişini kırma" çabası olarak kabul edilebilir (ss.46-47). Ama Mandel diğer yandan tam da bu noktada bu verimli çözümlemeyi sürdürmekten vazgeçer; çünkü bu çözümleme tarzı uzun dalgaları içsel değişkenlerle açıklayan bir kurama tehlikeli ölçüde yakındır. Bundan kaçınmak için, Mandel, işçi sınıfının direnişinin ve sınıf mücadelesinin yoğunluğunun öznel unsurlar olup bu nedenle dışsal faktörler

olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri sürer (ss.47-49 vd). Bu yüzden de sınıf mücadelesinin emek ile sermaye arasındaki "ücret ilişkisi"ne içkin olduğunu ve gerek sınıf mücadelesinin gerekse de sınıf mücadelesinden kaynaklanan teknolojik değişimin sistem-dışı faktörler olarak kabul edilemeyeceğini göremez.

Görülüyor ki, Mandel, "içsel" devreler kuramını çürütmeye ve yinelenen krizleri tek bir baskın eğilimle açıklamaya yönelik adeta sabit fikirli bir çaba içinde kalarak, kendi görüşlerini Aglietta'nınkilerle yakınlaştıracak adımları atmaktan geri durur. Bunu, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, iki kuram arasında bir sentezin yolunu açabilecek (örtük biçimde ifade edilmiş olsa da) ortak nitelikteki pek çok noktaya karşın yapar. Örneğin, Aglietta gibi Mandel'e göre de bugünkü kriz "yarı-otomasyondan otomasyona toplu bir geçiş"i içeren yeni, uzun bir büyüme dönemi doğurabilir (1980, s.107). Mandel, aynı şekilde, kapitalizmin bugünkü eğilimlerinin, ekonomik olanın yanısıra siyasal ve ideolojik faktörler de barındıran bütünsel bir dönüşüme yol açmakta olduğunu düşünür ve böylece uzun dalgaların gerçekten de kapitalist gelişmenin dönemlerine (aşamalarına) denk düştüğünü örtük olarak kabul eder (ss.97-98). Mandel'e göre "bir dizi başat (hiç değilse, burjuva ideolojisinin çerçevesi içinde başat) ideolojik eğilim ile bunların belirli bir prizmadan yansıttıkları ekonomik gelişmenin genel eğilimleri arasındaki korrelasyonda uzun dalgaların tarihsel 'bütünselliği'nin çarpıcı bir doğrulanmasını bulabiliriz" (s.98).

Yine bu son nokta da, kanımca, Aglietta'nın kendi çözümleme çerçevesine işçi sınıfının tüketim tarzını katmasının önemini gösterir (krş. Mandel, 1980, bölüm 2, n.2l, ss.133-34); çünkü bu sayede birikim rejimi kavramı siyasal ve ideolojik uzantıları da içeren kapsamlı ve yapısal bir kavram haline gelir (krş. Hirsch 1983, s.76: "Fordizm... bir maddi üretim ve yeniden-üretim biçiminden daha kapsamlı bir kavramdır... Fordizm, kendi ekonomik, siyasal ve ideolojik ozellikleri olan, tarihsel bakımdan ayrı bir kapitalist toplumsal formasyon biçimidir.") Yanlızca düşen kar oranı eğilimi üzerinde durmak ya da bir tek teknolojik yapıya dayanan bir dönemleştirme yapmak (sonuçta hepisi de temeldeki ücret ilişkisinden türediği halde) farklı hareket yasalarına sahip olan farklı gelişme aşamalarının karmaşık yapıları konusunda aydınlatıcı olmaz. Krizler tabii ki her zaman

düşen kar oranlarında kendilerini belli ederler, ama nedenleri farklı farklı olabilir (bkz. Arrighi, 1978, ss.3-4).

Birikimin Toplumsal Yapıları

Gordon'un kuramının çıkış noktası, sermaye birikiminin toplumun kurumsal yapılarına egemen olduğu ve onları şekillendirdiğidir (1980, s.11). Kurumsal yapılar ise, sermaye birikiminin sürekliliğine yardımcı olabilir de olmayabilir de. İstikrarın var olması için, birikim ile onun toplumsal yapıları arasında uyum gereklidir. Uyumsuzluktan dolayı bir kriz çıktığında, bunun çözümü sermaye birikiminin değişen koşulları ve gerekliliklerine uyan yeni toplumsal yapıların kurulmasını öngörür (1980, ss.11-12).

Burada, ilk bakışta, sermaye birikimi ile onun "toplumsal yapı"sı arasında diyalektik etkileşime dayalı birleşik bir kuramın unsurlarıyla karşı karşıya olduğumuz düşünülebilir. Etkileşim diyalektiktir, çünkü birikim ile onun kurumsal yapısı arasında doğrusal bir belirlenim ilişkisi öngörülmez. Kurumsal yapı birikimin koşullarını oluşturur; yani uyumlu kurumlar olmadan sermaye birikiminin varlığı sözkonusu olamaz. Ancak, kapitalizm varlığını koruduğu sürece, birikim koşullarının değişime uygun olarak yeniden sağlandığını varsaymak zorundayızdır. Kurumsal yapıların yenilenmesi zorunluluğu, kendini bir kriz biçiminde açığa vurur. Yenilenme tamamlanınca da, birikimin tekrar başlamasının önündeki engeller kalkmış olur. Bu saptamalar bize krizlerin neden (kendine uygun kurumsal yapılarla tanımlanan) bir birikim aşamasından bir diğerine geçiş dönemleri ile çakıştığını açıklayan bir kuramın unsurlarını verir.

Ne var ki bu sonuç iyimser bir yorumdan pek öteye gitmez, çünkü Gordon kuramını bu doğrultuda geliştirmez. Gordon, Mandel'den farklı olarak, kendi kuramında "ekonomik" ve "ekonomi-dışı" faktörler diye bir ayrım yapmadığını öne sürmesine rağmen (1980, s.35, n.5: "Bu makale boyunca geleneksel Marksizmin ekonomik alan ile toplumsal yaşamın diğer alanları arasında yaptığı ayrıma karşı metodolojik bir kuşkuculuktan yola çıktım"), metodolojik bakımdan sağlam olan bu ilkeye bağlı kalmaz ve tam

tersine "birikim" ile onun "toplumsal yapı"sını iki ayrı alan olarak ele aldığı için ekonomist bir çözümlemeye doğru yönelir.

Bunun en açık biçimde görüldüğü yer, birikimin toplumsal yapısını (BTY) oluşturan kurumların tanımlanmasında belli bir kuramsal temelin olmayışı ve bu nedenle de tanımın keyfi kalışıdır. Gordon'un BTY'si, ilk bakışta Aglietta'nın kuramındaki bir birikim rejimine özgü "yapısal biçimler" kavramını (Aglietta 1979:382-383) andırsa da, aralarında önemli bir fark vardır. Aglietta'ya göre bunlar özgül birikim rejiminin mantığıyla içiçe olan yapısal biçimlerdir. Dolayısıyla bunlar kuramsal olarak ücret ilişkisinden türetilebilirler. Oysa Gordon'un kuramında durum oldukça farklıdır. Gordon'un (1980, ss.13-17) sunduğu kurumsal yapılar listesinin tam ya da yeterince kapsamlı bir liste olup olmadığını ve listedeki bazı birimlerin herhangi bir aşama için diğerlerinden daha fazla önem taşıyıp taşımadığını bilmeye olanak yoktur. Gordon ve arkadaşlarının (1982, ss.22-26) BTY içine hangi kurumların alınıp hangilerinin alınmaması gerektiği konusuyla ilintili olarak gündeme getirdikleri "sınır" probleminin kaynağı bu olsa gerektir. Kendi ifadeleri ile: "Toplumun herhangi bir yönünün ya da toplumdaki herhangi bir ilişkinin potansiyel olarak ve belki de gerçekten birikim süreci üzerinde bir derecede etkili olacağını yadsımıyoruz..." Yine de şu sonuca varırlar: "Bizim yargımıza göre, bu dış sınırların kesin çizgileriyle belli olmayışı ve dolayısıyla ister istemez tartışmalı nitelikte olması, birikimin toplumsal yapısı kavramının yararlılığını azaltmaz" (Gordon vd., 1982, s.25).

Birikim ile onun toplumsal yapıları arasındaki analitik ayrım, ikisi arasındaki belirlenim ilişkilerinde diyalektik olmayan bir "tavuk mu, yumurta mı" sorununa da yol açar. Bunun en net biçimiyle görülebileceği yer, Gordon'un (1980, ss.19-20) krizlerin kökenleri konusundaki üç hipotezidir. "Ekonomik" bir krizin birikimin toplumsal yapısını olumsuz yönde etkileyeceği yolundaki birinci hipotez sorunu açık biçimde ortaya koyar. Gordon'a göre (s.19), ekonomik bir kriz kurumsal yapıyı ayakta tutan fonlarda azalmaya yol açacak ve büyük bir olasılıkla o yapının desteklediği toplumsal ilişkilerde bir gerginliğe neden olacaktır. Kanımca bu yorum, karlılığın krize düşmesi ile örneğin (Aglietta'nın deyimiyle Fordizm'e özgü bir "yapısal biçim" olarak) "toplu pazarlık" düzeninin krize düşmesini Fordist

birikim rejiminin çelişkilerinden kaynaklanan tek bir krizin iki yönü ya da dışavurumu olarak gören yorumlamadan temelde farklıdır. İkinci yoruma göre, krizin sözkonusu iki yönünden biri diğerinin ikincil düzeyde nedeni ya da sonucu değildir. Aynı şey, Gordon'un, birikimin toplumsal yapısındaki bir krizin ekonomik bir kriz doğuracağını öngören ikinci hipotezi (ss.19-20) için de geçerlidir. Gordon'un üçüncü hipotezi (s.20), birikim ile onun toplumsal yapıları arasında bir "karşılıklı bağımlılık" ilişkisi olduğudur. Yine bu da, Gordon açısından, daha başlangıçta birbirlerinden ayrılmaması gereken iki alanı (yani "ekonomik" ve "toplumsal/kurumsal" alanları) çözümleme yoluyla ayırdıktan sonra geri adım atma zorunluluğunun bir göstergesidir.

Ekonomist anlayış, Gordon'un büyüme dönemlerini açıklayışında da (ss.25 vd.) açıkça görülmektedir. Gordon'a göre, yeni bir birikim aşamasının başlangıcında yeni BTY kurumlarının kurulması için bir yığın altyapı yatırımının toplu halde yapılması, ekonomik bir genişleme yaratır. Bu yorum da, yeni BTY'yi birikim koşullarını olumlu yönde yenileyen bir olgu olarak gören ve ekonominin canlanmasını bu yenilenmeye atfeden yorumdan oldukça farklıdır. Sözkonusu birikim koşulları, kuşkusuz, geleneksel olarak "ekonomik, politik ve ideolojik" diye ayrılan şeyin bütünlüğünü kapsar; dolayısıyla, sermaye birikimine yararlı kurumların kuruluşu mutlaka yeni altyapı yatırımlarını bile gerektirmeyebilir.

Gordon, görüldüğü gibi, ekonomik büyümenin mekanizmalarını tartışmasına karşın, krizin nedenlerini, kapitalizmdeki "genel kriz eğilimleri" gibi belirsiz bir değinme dışında (1980, s.19), açıklamadan bırakır. Gordon'un, Mandel'in görüşlerine karşı bir tarzda, kriz ve değişim konusuna sistem-içi bir açıklama getirmeyi amaçladığı dikkate alınırsa (Mandel üzerine yorumları için bkz. Gordon, 1980, s.39, n.43), bu "genel eğilimler" değinmesi yetersiz kalmaktadır. Çünkü, birikimin toplumsal yapısının önemi bir kez çözümlemeye dahil edilince, bu genel eğilimlerin her gelişme aşamasındaki farklı BTY'ler dolayımıyla ne tür dönüşümlere uğrayacağı sorusu gündeme gelir. Bu sorunun, tek bir baskın kriz eğilimi bulunduğunu düşünen ve birikimin içinde gerçekleştiği toplumsal/kurumsal biçimlere hiç değinmeyen Mandel'in kuramında ortaya çıkmadığını görmüştük. Oysa Gordon, aşamalar kavramının zorunlu olarak ara bir soyutlama düze-

yinde çözümleme yapmayı gerektirdiğini yerinde bir saptama ile belirttiğinde (1980, ss.24-25), bu soru doğal olarak belirmekte ama yanıtsız kalmaktadır. Gordon, genel kriz eğilimlerinin, "belirli bir birikim aşamasının iç yapısı ve çelişkilerinin kesin bir çözümlemesinden farklı bir soyutlama düzeyinde kavrandığını" ve "birinci tür çözümlemenin ikincinin yerini tutamayacağını" ileri sürer (1980, s.25). Buna karşın, Gordon, böyle bir çözümleme için hiçbir kavramsal araç önermez. Oysa Aglietta'nın kuramında bu görevi "ücret ilişkisi" kavramı görür. Gordon'un kuramında BTY, değişmez hareket yasalarına sahip bir ekonomik alana, deyim yerindeyse, iliştirilmiş bir dizi kurum görünümü taşır. Fakat bu durumda BTY'nin bir aşamadan diğerine neden değiştiğini açıklamaya olanak kalmaz. Oysa devrelerle aşamaları içsel değişkenlere dayanarak ve birleşik bir şekilde açıklamayı amaçlayan bir kuramının yapması gereken şey tam da budur (Gordon, 1980, s.22).

Genel Bir Çerçeve

Farklı kaygılar taşır gibi görünmelerine karşın bu kuramların pek çok ortak noktaya sahip olduklarını, ayrıca birinin belli bir zayıflığının bir diğerinin kuvvetli bir yanıyla düzeltilebileceğini görmüş olduk. Aglietta'da devrelere ilişkin değil de aşamalara ilişkin bir kuramın var olduğunu, buna karşılık Mandel'de ise tam tersinin geçerli olduğunu gördük. Bu iki kuram arasında bir sentez yapılabilecek iken, Mandel'in bir içsel devreler kuramına karşı çıktığını gördük. Öte yandan, Gordon'un içsel değişkenlere dayalı ve birleşik bir devreler ve aşamalar kuramı geliştirmesine karşın, bu kuramın ekonomik indirgemeci olduğunu gördük. Gordon'daki birikimin toplumsal yapıları keyfi bir şekilde belirlenmiş görünürken, Aglietta'nın yapısal biçimleri kuramsal olarak ücret ilişkisinden türetilebilir ve dolayısıyla belli bir aşamanın ayrılmaz bir bütünleyici özelliği olarak belirir durumdaydı. Ama buna karşılık, Aglietta'nın kuramında birbirini izleyen aşamalar sermayenin her seferinde daha da rasyonelleşen örgütlenme biçimleri gibi görünürken, Gordon'un kuramında geçişlerin daha ucu açık ve sonucu belirsiz dönüşümler olduğunu gördük. Son olarak gördük ki Mandel'in içsel devreler kuramını reddetmesinin nedeni, kar oranının yalnızca dışsal şoklarla toparlanabilen sürekli bir düşme eğilimi taşıdığı ku-

ramına olan inancıdır. Bu aynı zamanda kriz eğilimlerinin bir aşamadan diğerine farklılaşabileceğinin reddedilmesi anlamına da gelir. Oysa hem Gordon hem de Aglietta bu eğilimlerinin farklı aşamalarda farklı olduğunu ileri sürerler. Ne var ki, Gordon bunu sadece bir ilke olarak belirtirken, Aglietta sözkonusu eğilimleri her aşama için kuramsal olarak ücret ilişkisinden türetmek yoluyla saptamayı amaçlar.

Yukarıda, bu kuramların daha geniş bir kavramsal çerçeve içinde bir sentez oluşturmak amacıyla ele alınmasının bizi kapitalist gelişmenin aşamaları ile uzun-devrelerinin bütünsel bir çözümlemesine götüreceği düşüncesini ortaya atmıştım. Bu geniş çerçeve, toplumsal değişimin üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkiden kaynaklandığı yolundaki temel tarihsel maddeci ilkenin bir yorumundan çıkar.

Sözkonusu çelişki, varolan üretim ilişkileri üretici güçlerin daha fazla gelişmesinin "ayak bağları" haline geldiği zaman kendini gösterir. Bu çelişki, üretici güçlerin yeniden gelişmesine yol açan yeni üretim ilişkilerinin kurulmasıyla çözülür; ta ki, bu kez yeni üretim ilişkileri ayak bağı haline gelsin. Üretici güçlerin bir tür doğa-üstü sınırsız bir gelişme eğilimi ve dolayısıyla ayak bağı haline gelmiş olan üretim ilişkilerini "parçalayıp" yok etme gücü yoktur. Tam tersine, üretici güçlerin gelişme tarzları üretim ilişkileri tarafından koşullanır; nitekim, üretici güçlerin gelişmesi varolan ilişkilerce engellendiği zaman krizlerin ortaya çıkması ve ilişkiler yenilendiği zaman da genişleme olanağının yeniden doğmasının nedeni budur. Yine bu nedenledir ki üretim ilişkilerindeki dönüşümler üretici güçlerin gelişmesindeki krizlerle çakışırlar.

Kuşkusuz, tarihsel maddeciliğin bu yorumu tümüyle yeni değildir (bkz. Anderson, 1974a, s.204). Ancak, burada yeni olarak kabul edilebilecek bir nokta, sözkonusu tarihsel maddeci ilkenin üretim tarzları arasındaki geçişe değil de, kapitalist gelişmenin tarihsel çağlar olarak değerlendirilebilecek aşamaları arasındaki geçişe uygulanmasıdır. Aslında bu yorumun kapitalizm içinde yer alan dönüşümleri açıklamaya daha uygun olduğu öne sürülebilir; çünkü kapitalizm, kendine özgü üretim ilişkilerinden dolayı, üretici güçlerin sürekli olarak genişlemesi yönünde bir eğilim taşır. Kapitalizm, el konulan artığın üretkenlik artışı yoluyla büyütüldüğü bir üretim

tarzıdır. İşte, bir kriz durumunda birikimin koşullarını (olanak olduğu ölçüde) yenileme zorunluluğunu, kapitalist tarzın bu özgüllüğü açıklar.

Ancak, hala yanıtlanması gereken bir soru vardır: üretim tarzlarını birbirinden ayırmak için kullanılan "üretim ilişkileri" kavramı tek bir tarzın aşamalarını ayırmakta kullanılabilir mi? Ben burada, bu terimin yaygın kullanılışından ayrılıp "mülkiyet ilişkileri" ile "üretim ilişkileri" arasında bir ayrım yapmayı önereceğim. Kapitalizmin temelinde hem maddi üretim araçlarındaki, hem de emek gücündeki mutlak (koşulsuz) özel mülkiyet yatar. Bu durum, hem üretim araçlarının hem de emek gücünün metalaşmasını öngörür. Ne var ki, sermaye ile emek arasındaki ilişkiler, aynı özel mülkiyet temeli üzerinde çeşitli biçimlere bürünebilir. O zaman "üretim ilişkileri" terimi bu farklı biçimleri ifade etmek için kullanılabilir ve böylece kapitalist gelişmenin farklı aşamaları sermaye ile emeğin üretim sürecindeki farklı ilişki biçimleri olarak görülebilir. Kanımca bu saptama, Marx'ın, ikisi de kapitalist mülkiyet ilişkilerine dayandığı halde, sermayenin emeği boyunduruğu altına almasının "biçimsel" ve "gerçek" biçimleri arasında yaptığı ayrımın mantığına uygundur.

Bu saptamalardan çıkacak bir sonuç, her üretim ilişkisinin farklı bir gelişme dinamiği içerebileceğidir. Örneğin, "yaygın" birikim ile "yoğun" birikim arasındaki ayrımın kaynağı budur. Aynı nedenle, her bir üretim ilişkisi biçimi farklı bir dizi kriz eğilimi barındırır. Belli bir üretim ilişkisi, yüksek kar oranları sağlamaya ve böylece birikimin genişleyerek sürmesine elverişli olduğu ölçüde, kalıcı bir büyüme süreci yaşanacaktır. Bu üretim ilişkisinin sunduğu olanaklar tüketildiğinde, yani sözkonusu üretim ilişkisi birikimin önünde bir ayak bağı haline geldiğinde ise, kendini düşen kar oranlarında gösteren bir kriz yaşanacaktır. Bu durumda, artık-değere el koyma biçimini değiştirerek kar oranını artırmak amacıyla, yeni bir üretim ilişkisini geliştirme zorunluluğu belirecektir. Böyle bir alternatif bulunabildiği takdirde, birikimi yeniden canlandıran yeni bir aşamaya geçilmiş olacaktır.

Burada her aşamanın farklı eğilimlerinin incelenmesini tam olarak geliştirmedim; sadece bu tür bir incelemenin zorunluluğunu ileri sürdüm. Savım o ki, bu yazıda önerdiğim kavramsal çerçeve, kapitalist gelişmenin

her aşamasını kendi başına ayrı olarak çözümlemeyi olanaklı kılar. Bu çerçeve, kapitalizmin gelişimini tek yönlü olarak ele alan iki anlayışın, yani Aglietta'nın kuramından çıkan sürekli üretkenlik artışı eğilimi ile Mandel'in kuramından çıkan karlılığın sürekli düşüşü eğiliminin, ötesine geçmeyi amaçlar. Kapitalizmin üretici güçleri sürekli olarak yenileme eğilimi taşıdığı doğru olsa da, bu eğilimin ereksel bir niteliği olduğu düşünülmemelidir. Büyümenin özgül biçimi, üretim ilişkilerine bağlı olarak bir aşamadan diğerine değişebilir. Kapitalist üretim tarzındaki düzenleyici değişkenin kar oranı olduğu ve krizin kar oranının düşüşünde somutlandığı da doğrudur. Ama yine bu düşüşün, kar oranı en dibe indiği zaman kapitalizmin kendini tüketeceği türünden, ereksel bir niteliği yoktur. Kriz eğilimleri bir üretim ilişkileri dizisinden bir diğerine değişebilir ve ortaya çıktıkları zaman ya sistem kendini yeniler ya da yerine başka bir sistem gelir. Sistem kendini yenilediği takdirde, birikimin yeniden canlanmasının koşulları yaratılmış demektir. Bu saptamaya göre büyümenin tekrar başlamasının kaynağı, Gordon'un kuramında olduğu gibi yeni altyapı kurumlarının kurulması için bir yığın yatırımın yapılması değildir. Bu saptamaya göre yeni yatırımların kaynağı, yeni üretim ilişkilerinin yarattığı elverişli koşullardır. Dolayısıyla, birikime uygun koşulları yaratan yeni bir aşama, aynı zamanda yeni bir büyüme devresinin başlangıcıdır.

BÖLÜM 7

Sosyalizm Kavramındaki Yeni Eğilimler Üzerine Düşünceler

Giriş

Sosyalizmin görünürde uğradığı çöküntü, dünya çapında Marksistlerin de bir moral ve fikir çöküntüsüne yol açarak, kimilerinin siyasi bir hareket olarak bağlandıkları, kimilerinin de bilimsel bir akım olarak benimsedikleri Marksizm'den kopmalarına yol açmıştır. Bu çöküntü ve kopuş son iki-üç yılın olayı değildir. Dünya çapında 1980'ler boyunca esen rüzgarlardan etkilenmeyip de son iki yılda yer alan fırtınalarla yıkılan kişilerin olayları epeyce geriden izlediği söylenebilir.1980'ler boyunca değişim kervanına katılanlar ise modayı doğru ve yakından izlemiş sayılabilirler. Buna karşılık 1980'ler boyunca sarsılmadıkları gibi, son iki yılın (1989-90) olaylarını da sineye çekebilenler ise, herhalde değişimin doğrultusunu en iyi kavrayanlardır. Sosyalist projenin henüz **çöktüğüne** dair hiçbir işaret yoktur. Bu projenin gerçekleştirilmesinin daha önce sanıldığından daha zor olduğu anlaşılmış olabilir. Ama bir hedefin varlığı, hedef uzak da olsa, değişimin, ilerlemenin dinamiğini oluşturur. Bu hedefin tasarımı ise **eleştiriye** dayanır: Bugün yanlış olduğu görülen şeyin neden yanlış olduğunun algılanması, bunun giderilmesi için gerekli yolların araştırılması, yarın bunun yerine ne konması gerektiğine de ışık tutar. Marksizmin kapitalizme ilişkin işlevi bu olmuştur. Marksizmin bir eleştiri mi yoksa bilim mi olduğu tartışması çok yapılmıştır. Oysa Marksizm'de bu ikisi birdir. Marksizm kapitalizme eleştirel bir bakışla yaklaştığı için başka düşünce akımlarının göremediği bozuklukları görür, onların kaynaklarını, kökenini inceler. Marksizm, eleştirelliği nedeniyle, bozuklukları görmezlikten gelen, onların üstünü örten, apolojitik düşünce akımlarından bilimsel olarak üstündür. Aynı şekilde, Marksizm'de eleştiri bilim ile desteklenir. Marksizm, bir eleştiri felsefesi ve siyasal akım olarak, bilimsel dayanağı olmadan eleştiren akımlardan da üstündür. Bu bakımlardan, Marksizm'in işinin artık bitmiş olduğu şöyle dursun, kapitalizmin dünya çapındaki dönüşü-

münün bu aşamasında Marksizm türü eleştirel bir bilimsel analize her zaman olduğu kadar gerek vardır. Üstelik, kapitalizmin artık eleştiri ötesi bir mükemmelliğe ulaştığını söylemeye de olanak yoktur.

Peki, alternatifin denenip de başarısız olduğu, dolayısıyla kapitalizmin sistemler arası rekabetten galip çıktığı söylenemez mi? Bunu söylemek için kapitalizmin ne tür bir sistemle rekabetten galip çıktığını belirlememiz gerekir. Marksizmin eleştirel gözlüğünü sosyalist diye adlandırageldiğimiz sistemlere bakarken takmamak, kapitalist apolojistlerin kapitalizm için yaptıklarıyla aynı olacaktır. İşte zaten soldaki çöküntü de, sağdaki zafer sarhoşluğu da, büyük ölçüde, her iki tarafın apolojistleri için geçerli olmuştur. Bunların dışında kalan ve her iki "sistem"e de gerçekçi bir eleştirellikle bakabilen geniş bir kesim, dünya tarihinin artık kapitalizm lehine son bulmadığını bilmekte, Marksizm'in ilk günden beri yönelttiği eleştirilerin halen geçerli olabileceğini görmektedir.

O halde, bir yanda halen gerçekleştirilmemiş toplumsal bir proje olarak varlığını sürdüren sosyalizm kavramı ile çöküntüye uğradığı söylenen uygulamaları birbirlerinden ayırt etmek, öte yanda da Marksizm içerisinde yine siyasal bir proje olarak sosyalizm hedefi ile **bilimsel** eleştiriyi birbirlerinden ayırt etmek gerekir. Bu yazıda, kapitalizmin eleştirisine dayalı olarak geliştirilmiş olan sosyalist toplum projesinin henüz gerçekleştirilmiş olmadığı, dolayısıyla çökmüş olan şeyin başka birşey olduğu savunulacaktır. Buna ek olarak, bu çökmüş olan şeyin ne olduğunu ve neden çöktüğünü anlamak için de yine Marksist teorinin vazgeçilmez bir yarar taşıdığı anlayışından hareketle, buna uygun analitik kavramlar kullanılacaktır.

Yaşadığımız dönemecin en çarpıcı yönü kapitalizmin bir bunalım içinde olduğu halde tam tersi bir görünüm taşıyarak ideolojik planda tarihinde belki de yaşamadığı kadar parlak bir dönem yaşıyor olmasıdır. Bunun nedenlerinin kavranması anlaşılmaz gibi gözüken birçok şeyin açıklanmasında yardımcı olacaktır. Bunalım dönemleri her zaman değişimin de kökenlerini barındırırlar. Bunalım, mevcut yapının tıkanması ile ortaya çıkar ve ekonomik, siyasal, ideolojik planlarda bir yeniden yapılanmayı zorlar. Günümüzde dünya çapında yaşanan dönüşüm, yirminci yüzyıla

damgasını vurmuş olan korumacı ve müdahaleci bir ekonomik-siyasal düzen ile buna uygun devletçi-toplumcu ideolojik yapıdan serbest piyasacı ve rekabetçi bir ekonomik-siyasal düzen ile buna uygun bireyci ideolojiye kayıştır. Serbest piyasada rekabete dayalı düzenin kapitalizmin bunalımını çözeceği kesin olmasa da, buna uygun bir ideolojinin hakimiyet kazanması oldukça kolaydır. Bunun için, yarışa katılmış bireylerin çoğunluğunun yarışı kazanması gerekli değildir -- bu zaten mümkün de değildir. Bunun için sadece yarışa katılan bireylerin çoğunluğunun yarışı kazanabileceğini sanması yeterlidir. İşte günümüzde kapitalizmin belli bir varyantı bunalıma girmiştir; buna karşılık bunalımdan çıkışın bireyci yöntemlerle mümkün olduğu inancı kapitalizmin zaferi olarak ilan edilmiştir. Bütün bunlar sosyalizmin görünürdeki çöküntüsü ile ilgisiz değildir. Çünkü dünyanın iki (hatta üç) yanında da yaşanan bunalım ve dönüşüm birbirlerine paraleldir.

Bu noktaları açıklamak için, bu yazıda önce tarihsel bir perspektif içinde bir takım genel tespitler yapılacak, daha sonra da günümüzdeki bunalımın kaynakları konusunda biraz daha ayrıntılı bir değerlendirmeye girilecektir.

Sınıf'tan Ulus'a, Ulus'tan Piyasa'ya

Sosyalizm, ilk algılandığı biçimiyle, kesin bir sınıf projesi niteliğindeydi. Ondokuzuncu yüzyılda mücadelenin tarafları, uluslararası burjuvazi ile uluslararası proletarya olarak tanımlanıyordu. Yirminci yüzyılda ise sosyalizm milliyetçi bir içerik kazanmaya başladı. Dolayısıyla mücadeledeki tarafların tanımlanış biçimi de değişti. Artık bir yanda emperyalist merkez ülkeler, onun karşısında da proleter uluslar, yani Üçüncü Dünya vardı. Son yıllarda yeni bir değişim daha yaşandı. Sosyalizm için mücadele, devlete karşı "sivil toplum"un mücadelesi olarak ifade edilmeye başladı. Sivil toplum derken kastedilen şey, çoğunlukla serbest "piyasa" mekanizması idi. Böylece klasik liberalizm 1980'lerden başlayarak hem sağ'da hem de sol'da en gözde ideoloji haline geldi.

Yukarıda bunalım ile dönüşümün içiçe giden şeyler olduğunu belirtmiştik. Dolayısıyla bu değişim dönemlerini de içinde yer aldıkları bunalım bağlamında değerlendirebiliriz. Ondokuzuncu yüzyıldaki uluslararası pro-

leter devrimi projesinin çöküşünde önemli bir dönüm noktası, Birinci Dünya Savaşı idi. Uluslararası proletarya saflarında yer alan ulusal bölünmeler, daha sonraları sosyalizmin algılanışında milliyetçiliğin ağır basmasının bir tür habercisi oldu. Bu değişim tabii ki bir günde olmadı. Yoksa bu, dönemin milliyetçi akımları karşısında büyük bir yenilgi olmuş olurdu. Geçişin tamamlanması için sosyalist proje açısından kazanım olarak görülecek ek bir olguya gerek vardı. Bu olgu, Üçüncü Dünyanın (o zaman ki adıyla Doğu'nun) keşfi ve dünya çapında sosyalizme geçişin ulusal kurtuluş hareketlerine dayanacağı görüşünün geliştirilmesi idi.

Sözkonusu geçiş, Sovyet Devriminden sonra yer alan Üçüncü Enternasyonel'da tamamlandı. Sovyet Devrimi yarı-sanayileşmiş bir toplumda yer almış ve kendini "tek ülkede sosyalizm" biçiminde sürdürmeye başlamıştı. İşte bu unsurlar tüm dünya sosyalist hareketi için model oluşturacaktı: Buna göre, yirminci yüzyıldaki "sosyalist" devrimler azgelişmiş ülkelerde, güçlü bir anti-emperyalist içerik ve sanayileşmeye yöneliş ile yer alacaktı. Üçüncü Enternasyonel'in "Doğu"yu ve onun devrimci dönüşümdeki önemini keşfetmesinin kaynağı, sosyalist devrimin, beklendiğinin aksine, devrim için olgunlaşmış olması gereken Batı ülkelerine yayılmamasının yarattığı düşkırıklığı idi. Yirminci yüzyılın ortalarına gelindiğinde, bu yeni anlayış iyice yerleşmişti: Artık temel çelişki kapitalist dünya sisteminin gelişmiş bölgeleriyle gelişmemiş bölgeleri arasındaydı ve dünyanın sosyalizme doğru dönüşümü azgelişmiş bölgelerden başlayacaktı.

Bu görüşü destekleyen başlıca saptamalardan biri de, gelişmiş kapitalist ülkelerin bir yandan emperyalizm sayesinde bir yandan da içeride uygulanan müdahaleci yöntemlerle geliri yeniden bölüştürücü politikalar izleyerek sınıf çelişkilerini yumuşatabildiğiydi. Bu saptamaya göre, kapitalizm artık hem devresel bunalımlarını hem de sınıf savaşımını bir ölçüde denetim altına alabiliyordu. Bu konudaki tarihsel dönüm noktası da yine aynı zaman aralığına denk düşüyordu. İlk olarak ortaya 1920'lerde çıkan Fordizm, gelişmiş ülkelerde savaş sonrası dönemde hem devlet politikası hem de ideoloji olarak Keynescilik adı altında kurumsallaştı. Bu kurumsallaşmanın temelleri 1930'ların Büyük Bunalımı sırasında atıldı. Keynesci müdahale politikaları, emek ile sermaye arasındaki gelir bölüşümünü sabitleştirerek piyasada istikrarın sağlanmasına yarıyordu. Fakat Büyük

Bunalım sadece ülke içi politikaları etkilemedi. Bu dönem, ayrıca, bireysel ekonomileri dünya ekonomisinden çekilmek zorunda da bıraktı. Dünya ekonomisinden çekilmek ile içeride müdahaleci politikalar izlemek aynı madalyonun iki yüzüydü.

Dolayısıyla bu dönem, dünya ekonomisi içinde yer alan diğer bölgeleri de doğrudan etkiledi. Dünya çapında bunalım, azgelişmiş ülkeleri bir içe-dönük sanayileşme sürecine zorladı. Bu, başlangıçta kendiliğinden gelişen bir süreçti, ama zaman içerisinde bir siyasal ve ideolojik dinamik kazandı. 1930'ların ithal-ikameci sanayileşmesi, zorunlu olarak milliyetçi ve devletçi bir süreçti. Daha sonra ortaya çıkan sınıf dinamikleri, "ulusal kalkınma" projesini egemen kılarak, çok sınıflı bir bazda, dönemin popülist rejimlerinde ifade bulan bir yapıya kavuşturdu.

Dönemin tek sosyalist deneyimi de bu eğilimlerin dışında kalamazdı. Sosyalizm, bu deneyde, merkezi planlama ve sanayileşme yoluyla kalkınma ile özdeşleşiyordu. Büyük Bunalımın sosyalist uygulama ve nihayetinde sosyalist ideoloji üzerindeki etkisi konusunda şu iki nokta oldukça önemliydi. Birincisi, gelişmiş kapitalist ülkeler işsizlikle mücadele içerisinde gitgide müdahaleci politikalara doğru kayarken, dönemin tek sosyalist deneyi merkezi planlama sayesinde işsizliği yaşamamıştı bile. İkincisi, başlangıçta defansif bir içe dönüşle ortaya atılan "tek ülkede sosyalizm" düşüncesi, dünya ülkelerinin bunalım yüzünden içe dönmek zorunda kaldığı bir ortamda, ekonomik açıdan da anlamlı bir çözüm olarak beliriyordu. İşte bu noktalar bizi yirminci yüzyıl sosyalizm kavramının milliyetçilik boyutunu tamamlayan diğer bir boyutuna, yani devletçiliğe getirmektedir. Yirminci yüzyıl boyunca yer alan Üçüncü Dünya ulusal kurtuluş hareketlerinin ideolojik sloganları da milliyetçilik ve devletçilik temaları etrafında, bu iki unsuru kalkınmanın koşulu olarak gören, kalkınmayı da ilericilik ile bir tutan bir doğrultudaydı.

Dünyanın her yanına egemen olan bu yapı 1970'lerle birlikte değişmeye başladı. Bunalım ilk olarak azgelişmiş kapitalist ülkelerde hissedildi. 1970'lerde ithal-ikameci sanayileşme politikalarına son verilirken, değişen sınıf dengeleri siyasal yapılara da yansıdı ve günün moda stratejisi olan ihracata dönük gelişme modeli askeri yönetimlerce uygulamaya kondu. Bu

değişim gitgide merkez ülkelere de yayıldı. Keynesci ekonomi politikalarının yerini Friedman'cı politikalara bırakması ile birlikte siyasette de ciddi bir sağa kayış gözlendi. Emek ile sermaye arasındaki gelir bölüşümü dengesi bozulurken, bunun temel oluşturduğu sosyal demokrat ittifaklar da çözülmeye başladı. Kapitalist dünyanın her iki ucunda da bireycilik ideolojisi yükselmeye başladı.

Paralel eğilimler kapitalist olmayan dünyada da görülmeye başlandı. Ulusal kurtuluş savaşı sonucunda "kapitalist olmayan yol"dan kalkınmaya çalışan ülkeler, bu çabalarından vazgeçtiler. Bir takım yerel sosyalizm deneyleri iddialarını terkettiler. Nihayet, dünya sosyalizminin merkezi konumundaki ülke ve ülkeler bloku da, önceleri "reform" adı altında, merkezi planlamadan ayrılıp piyasa ekonomisine dayalı bir düzene geçmeyi hedeflediler. Daha sonra da ekonomilerinin özelleştirilmesine kadar varan değişikliklerde karar kıldılar. Böylece kapitalist dünyada Keynesciliğin çöküşü ile diğer yanda merkezi planlamanın çöküşü buluşmuş oldu.

İşte bu çöküş, ideolojide, sivil toplumun yükselişi yaftası ile "ilericilik" olarak sunuldu. İlerleme, artık ekonomik büyümede değil, çoğulculuktaydı. Demokrasinin, özgürlüğün, ilerlemenin kaynağı, serbest piyasada bulunabilirdi. Böylece daha önce devletçiliğe atfedilen bütün faziletler, şimdi güya kendini devletin sultasından kurtarmış piyasaya atfedilmeye başlandı.

Refah Devleti ve Planlı Ekonomi

Bu gözlenen paralelliklerin nereden kaynaklandığını incelemek için, öncelikle bir takım kavram karışıklıklarını gidermekte yarar vardır. Birincisi, piyasadaki serbestlik, yani "seçme özgürlüğü" diye bilinen şey ile demokrasi birbirinden çok farklı konulardır. Gerçekte, demokrasi piyasa mekanizmasının yıkıcı etkisine bir tepki olarak gelişmiştir. Bu nokta ileride daha etraflı olarak açıklanacaktır. İkincisi, merkezi planlamalı ülkelerde piyasa mekanizmasının yeniden canlanması ile kapitalizme geri dönüş de bir tutulmamalıdır. Bu kavram karışıklığının kaynağı, sosyalizmin bugüne kadar merkezi planlama ve devlet eliyle ağır sanayileşme ile bir tutulmuş olmasıdır. Bu konu da ileride açıklanacaktır.

Bu noktada ele alınması gereken soru, sözkonusu paralelliklerin farklı yapılara sahip olarak düşünmeye alışageldiğimiz toplumlar arasında meşru ve anlamlı bir karşılaştırma ve benzetme yapmaya olanak verip vermediğidir. Bu tür bir karşılaştırma yaparak ortak bir baz aramadığımız takdirde, dünyanın her bir yanında yer alan paralel dönüşümlerin tümüyle rastlantısal olduğu sonucuna varmamız gerekir. Fakat eğer bu paralellikler rastlantı olmaktan öte ise, bunları ortak bir çerçeve içinde ele almamıza yarayacak bir yaklaşım geliştirmemiz gerekir. Bu noktada, birbirini tamamlayan iki önerme yapılabilir. Birincisi, kapitalist ve sosyalist diye ayırageldiğimiz toplumlar arasında belki daha önce farkına varamadığımız bir ortak yön vardır. Belki sosyalist diye bildiğimiz toplumlar baştan beri kapitalist olma özelliklerini korumuşlardır. Fakat öyle ise, üretim araçlarında özel mülkiyetin olmayışı, tam istihdamın her zaman için garanti altına alınmış olması vb. konuları nasıl değerlendirmelidir? İşte bu farklı toplumların ortak yönlerinin saptanması, bu sorulara da açıklık getirmek zorundadır. İkinci önerme ise şöyledir: Bu toplumların ortak olan yönü, günümüzdeki bunalım ve dönüşümün ortak kaynağını da açıklar. Sözkonusu ortak kaynak Fordizm diye adlandırılan sanayileşme ve iş organizasyonu modelinin tıkanmasıdır. Dolayısıyla, tıkanmaya karşı geliştirilen tepki de, benzer bir şekilde, Fordizmin müdahaleci düzenleme biçiminin ortadan kaldırılması girişimidir. Şimdi bu iki önermeyi irdeleyelim.

Kulağa aykırı gelse bile, ilk olarak şu belirlenmelidir: Yirminci yüzyılın refah devletine dayalı "kapitalizm"i ile merkezi planlamaya dayalı "sosyalizm"i, aynı şeyin iki değişik varyantıdır. İkisi arasında kalitatif bir fark olduğu doğrudur; fakat bu fark üretim tarzında değil, sınıf ilişkilerinde kendini göstermektedir. Bu farkı anlamak için üretim ilişkileri (yani **emek süreci** olarak üretimi örgütleme ve artığa el koyma tarzı) ile üretim araçları üzerindeki mülkiyete dayalı sınıf ilişkileri arasında bir ayrım yapmak gerekir. Üretim ilişkileri açısından belirleyici olan, artığın üretiliş ve ona el konus tarzıdır. Bu açıdan bakıldığında, sözkonusu iki tür toplumda doğrudan üreticilerin üretim koşulları aynıdır, ancak artığa kimin ne adına el koyduğu farklıdır.

Bu son nokta demokrasi konusu ile ilintilidir. Demokrasinin kapitalist özgürlüklerin karşıtı olduğu ve sosyalizmin de esas olarak demokratik bir

hareket (yani, halkın yönetime el koyması hareketi) olduğu dikkate alınırsa, merkezi planlamaya dayalı toplumların sosyalizmden bir ölçüde nasiplerini almış oldukları söylenebilir. Gerçi bunlar işbölümünün ortadan tamamen kalkmış olduğu birer cennet hiçbir zaman olmamışlardır, ama bu tür toplumlara demokratik etiketini yakıştırmakta çekilen güçlük, demokrasi ile kapitalist özgürlüklerin birbirine karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Oysa bu toplumlar demokrasiyi kurabilmiş olmasalar da, bu tür bir toplum yapısının tarihsel kökeni demokrasi hareketidir.

Demokrasinin kökeninde **koruma** ilkesi yer alır. Kapitalist özgürlükler hep negatif olarak tanımlanır -- örneğin devletten ve onun müdahalesinden özgürlük gibi. Oysa halk tarafından yönetim anlamına gelen demokrasi, bir halk hareketi olarak, tam tersine, serbest rekabete dayalı piyasa mekanizmasının oraya buraya savurduğu kişi ve toplum kesimlerinin korunmasını talep eder. Demokrasi, üretim araçlarına sahip olmadıkları için piyasa mekanizmasının yıkıcı etkisine karşı hiçbir bireysel korunmaları olmayan kişi ve toplumsal kesimlerin korunmasını ister. Bu nedenle, kapitalizmin bireyci felsefesi ile demokrasi arasında bir zıtlık vardır. Kapitalizmde demokrasi mümkün değildir denemez ama kapitalizmin zorunlu olarak demokratik olduğu doğru değildir. Üstelik kapitalizm demokrasinin yalnızca "liberal demokrasi" diye adlandırılan türünü barındırabilir.

O halde, demokrasi devletçi koruma ve müdahaleyi gerektiriyorsa, sosyalist diye bilinen toplumlarda bunun ne biçim aldığına bakalım. Piyasa mekanizmasının en yıkıcı yönü ve dolayısıyla özel mülkiyete dayalı sermaye birikiminin en temel yaptırımı **işsizliktir**. Doğrudan üreticiler bir kez mülksüzleştirildikten, yani üretim araçlarından koparıldıktan sonra, artık yaşam şansları piyasa mekanizmasının esintilerine bağlı kalır. Peki sosyalist diye bilinen ülkelerde topluma ne vaat edilmiştir? Üretim araçlarına özgürce ulaşabilen üreticilerin özgür birliği gibi, sosyalizmin nihai hedefleri değil, çok daha temelde, çalışabilecek herkese iş vaat edilmiştir. Diğer bir deyişle, kapitalizmin tarihsel olarak yarattığı, üretici ile üretim araçları arasındaki kopuş giderilmiş değildir. Ancak, tam istihdam garantisi ile, kimsenin ortada kalmaması sağlanmıştır. İkinci bir vaat de **sanayileşme** olmuştur. Yine, piyasa mekanizmasına bırakılacak olsalardı azgelişmişliklerini sürdürecek olan bu toplumlar, devletin korumacılığı yoluyla sanayileşme sürecine sokulmuşlardır.

Geriye dönüp bakıldığında, tüm "sosyalist" deneyimlerin en belirleyici ilkeleri ve uygulamalarının bu iki boyut çerçevesinde yer almış olduğu görülebilir. Tam istihdam ve yükselen yaşam standartı hedeflerinin takdire değer ve üstelik demokratik hedefler olduğu herhalde yadsınamaz. Sözkonusu toplumlarda bu iki hedef vaat edilmiş ve iyi kötü yerine de getirilmiştir.

Fakat aynı şeylerin "kapitalist" toplumlar için de geçerli olduğu söylenebilir. Aynı şekilde yirminci yüzyıl kapitalist dünyasında bu iki temel ilkenin egemen olduğu görülebilir. Refah devleti hem tam istihdamı hem de iyi bir gelir bölüşümüne dayalı sanayileşmeyi hedeflemiştir. Bunun kökenleri ondokuzuncu yüzyılda bulunabilir. Ondokuzuncu yüzyıl sosyalist hareketi devleti ele geçirmeyi hedeflerken sosyal reformculuk ile birleşti. Devlet o zaman da, hala bugün de olduğu gibi, ulusal- devlet biçimindeydi. Bu siyasal hareket, başarılı olduğu ülkelerde, yani kendi ulusal-devletini korumacılık vs.'den sorumlu tutabildiği yerlerde, milliyetçilik ile buluştu. Sosyalist hareketin paradoksu biraz da burada yatıyordu. İşçi sınıfı kendi devletinden garantiler koparabildiği ölçüde, o ulusal-devlete daha bir bağlanıyordu. Uluslararası proletaryanın saflarında yer aldığından daha önce söz ettiğimiz milliyetçi kopmaların temelinde bu vardır. İşçi sınıfı hareketinin başarılı olmasına oranla işçi sınıfının çıkarları o ulusal-devletin desteklenmesinde yatar.

Dolayısıyla, dikkat edileceği gibi, yirminci yüzyılda ortaya çıkan hem refah devleti hem de merkezi planlama ekonomisi, aslında ondokuzuncu yüzyıl sosyalist hareketinin başarısının bir ürünüdür. Kökenleri ortak bir tarihte yatan bu düzenlemelerin yine ortak bir tarihsel süreç içerisinde bunalıma düşmeleri şaşırtıcı olmamalıdır. Bunu daha iyi anlamak için sanayileşme sürecinin tarihine bakmak gerekir. Unutulmamalıdır ki, herşeyden önce, hem işçi sınıfını hem de dolayısıyla sosyalizm düşüncesini yaratan tarihsel süreç, sanayileşmedir.

Bunalımın Kökenleri

Sanayileşmenin tarihsel olarak aşamaları incelendiğinde, bir aşamadan diğerine geçişin ani kopuşlarla değil, bazen onyıllarca süren bir değişimle,

bir aşamadaki birikim modelinin bunalıma düşmesi sonucunda yeni bir modelin onun yerini yavaş yavaş alması yoluyla gerçekleştiği görülebilir. Örneğin günümüzde yaşanan geçiş sürecinin başlangıcı, aslında 1960'lı yılların sonudur. 1970'ler ve 1980'lerde bu bunalımın ve geçiş sürecinin siyasal yansımaları yaşanmıştır. 1990'lar boyunca da yeni aşamanın artık şekilleneceği beklenebilir. Aynı şekilde, geçmişe baktığımızda da, yirminci yüzyıl refah devletinin başlangıcını ondokuzuncu yüzyılın sonlarında tekelci kapitalizmin ortaya çıkmasında saptayabiliriz.

Bu son nokta, ilk bakışta, alışageldiğimiz inanışlara aykırı düşmektedir. Çünkü tekelci aşama kapitalizmin en gerici, en saldırgan aşaması olarak bilinir ve dolayısıyla refah devleti veya demokrasi ile bağdaştırılması olanaksızdır diye düşünülür. Oysa, tekelci kapitalizmin anti-demokratik yönü gelişmiş kapitalist ülkelerde değil, tekelci kapitalizmin kolonize ettiği azgelişmiş ülkelerde yaşanır. Hatırlanacağı gibi, bu konudaki klasik tez gelişmiş ülkelerdeki işçi sınıfının emperyalist sömürüden pay aldığını, dolayısıyla kapitalizmin nimetlerinden yararlandığını söyler. Bu tez gerçeği yalnızca kısmen yansıtır. Artık geriye bakıp manzaranın tümünü görebiliriz. Tekelci kapitalizmin emperyalizm dışında da refah devletine olanak tanıyan bir takım özellikleri vardır. Bunların ne olduğunu açıklamadan önce bir noktayı vurgulamak gerekir. Burada kullanılan ifade "neden olmak" değil, "olanak tanımak"tır. Yani, refah devleti tepeden bir lütuf olarak inmemiş, mücadele sonucu kazanılmıştır. Gerek tekelci kapitalizmin ortaya çıkmasının gerekse de işçi sınıfının demokratik mücadelesinin temelinde aynı süreç, yani sanayileşme yatar. Dolayısıyla, sanayileşmenin aldığı biçime bakarak, tarihsel açıdan buluşan iki olgunun, yani tekelci kapitalizm ile refah devletinin, nasıl ve hangi koşullarda birbirleriyle uyum içine girdiklerini inceleyebiliriz.

Refah devletinin esas itibariyle iki temel boyutu vardır: İşsizliğe karşı koruma ve gelir dağılımının dolaylı ve dolaysız transferler yoluyla yeniden düzenlenmesi. Bu iki boyut da tekelci kapitalizmin mantığı ile uyumludur. Ortaya çıkışı "menajeryal devrim" diye de adlandırılan tekelci kapitalizmin işleyişi, aslında piyasa mekanizmasına bağlı düzenlemeden çok, idari düzenlemeye dayalıdır. Bir tekelci firmanın iç işleyişi tümüyle idari fiyatlara göredir. Tekelci bir firmada yer alan özellikle dikey entegrasyon,

piyasa mekanizmasının yerine idari düzenlemeyi koyar. Fakat bir tekelci firma hammaddeden nihai ürüne kadar entegrasyona gidip üretimin çeşitli aşamaları arasındaki pazar ilişkisini idari olarak içselleştirse bile, geriye doğrudan denetleyemeyeceği birşey kalır. O da nihai ürün için tüketici pazarıdır. Oysa kitlesel üretim yapan tekelci bir firmanın varlığı kitlesel tüketime dayalıdır. İşte o nihai tüketici pazarının canlı tutulması, devletin görevi olur. Devlet, tek tek firmalar için pazar yaratma çabasına girmez. Mevcut pazardan paylarını artırmak için tekil firmalar reklam, vb. yollarla yarışmaya girerler. Ama toplam tüketici talebini canlı tutma devletin becerebileceği birşeydir ve tekelci kapitalizmin varlığını koruma görevini taşıyan kapitalist devlet buna uygun düzenlemeleri yapar.

İşte Fordizm diye adlandırılan sanayileşme modelinin makro düzenleme mantığı budur. Dikkat edileceği gibi, bu modelde tekelci kapitalizmin gereksinimleri ile demokratik bir işçi hareketinin kısa dönemli hedefleri buluşur. Devlet işsizlik sigortası, emeklilik hakları, vb. düzenlemeleri yapar. Ücretlerin sadece belli bir düzeyde kalmasını değil, daha önemlisi, üretkenlik artışına paralel olarak artmasını da sağlayacak düzenlemelerde aracı olur. Bu modelde sendikalaşmaya yer vardır -- hatta bu teşvik edilir. Çünkü konu sadece yüksek ücret pazarlığı değildir; tekelci kapitalizmin idari düzenlemelerine uygun bir şekilde, ücretlerin de toplu pazarlık yoluyla idari bir şekilde belirlenmesi ekonomik istikrar bakımından önemlidir. İstikrar ise, sadece idari düzenlemeye göre çalışan tekelci kapitalizm için değil, piyasa mekanizmasının esintilerinden kendini korumaya çalışan işçi sınıfı için de önemlidir. Bu tür bir yapıda, üretkenliğin ve buna paralel olarak da hem ücretlerin hem de iş sahalarının artması olanaklıdır. Bütün bunlar bir araya geldiğinde, bir yandan yükselen bir yaşam standardı, diğer yandan da tam istihdam veya işsizlik ve emeklilik hallerinde devlet desteği, istikrarlı ve demokratik bir kapitalizmi yirminci yüzyılda olanaklı kılmıştır.

Bu model ile merkezi planlama ekonomilerini karşılaştırırsak, çok sık olarak duyduğumuz bir sonuca varırız. Kapitalist kamp tüketiciye seçenek sunmakla övünür. Aslında seçenekler çok sınırlı ve genellikle göz boyamadan ibarettir, ama gerçekten de oligopolcü piyasa monopolcü bir piyasadan daha fazla seçenek sunar. Karşı kamp ise, işsizliğin olmayışı ve ağır

sanayiye dayalı kalkınmanın daha hızlı gerçekleştirildiği ile övünür. Her iki tarafın da iddiaları geçerlidir. Merkezi planlama ekonomisinde hiçbir rekabet yoktur, seçenek sunmak kaynak israfı olarak görülür. Buna karşılık tam istihdamın garanti altına alınması yanısıra, yatırımlar karlı alanlara değil, toplumsal açıdan "yararlı" görülen alanlara gider.

Bu tablo 1980'lerde iyice belirginleşen bunalıma kadar geçerli idi. Peki bunalımın kaynağı neydi? Bunalımın kaynağı Fordizmin temel bir çelişkisidir. Fordizm, bir iş organizasyonu modeli olarak, mekanizasyon ile Taylorizmin birleşimine dayanır. Fordizmde emek sürecinin denetiminde teknoloji kullanılır. Teknoloji, **emeğin** yoğunluğunu artırarak üretkenliğini artırır. Fakat emeğin yoğunluğunu artırmanın doğal sınırları vardır. Emekçinin bir noktadan sonra makinenin temposuna uyarak daha hızlı, daha yoğun çalışmasına olanak yoktur. İşte Fordizmin çelişkisi buradadır. Belli bir noktaya kadar emek sürecinin reorganizasyonu yoluyla üretkenliği sürekli olarak artırabilen ve dolayısıyla ücretlerin de aynı tempoda artmasına olanak veren Fordist model, bir noktadan sonra üretkenliğin artamaz hatta düşer hale geldiğinde ücretlerin hala eski tempoda artmasına izin verirse, zorunlu olarak kaynak sıkıntısına yol açar. Bu tıkanıklık başgösterdiğinde iki çözüm yolu sözkonusu olur. Biri, uzun vadeli olarak, yeni bir teknolojinin geliştirilmesi, emek sürecinin başka bir biçimde organizasyonudur. Diğeri ise, kısa vadeli, daha kestirme bir çözüm olarak, ücretlerin düşürülmesidir. Fakat yine Fordist modelin mantığında ücretlerin düşürülmesini engelleyen (işsizlik sigortası, sendikalar, vb.) yapılanmaların olduğunu belirtmiştik. Bu tür kurumlar yedek işsizler ordusunun kurulmasını engelleyen yapılardır. O halde bu yapıların yıkılması ve işsizler ordusunun yeniden kurulması gerekir. Böylece iş bulmak ve köşeyi dönmek devletin garanti ettiği birşey değil, bireylerin rekabeti yoluyla belirlenecek birşey olacaktır; bu şekilde kaynak sıkıntısını atlatan sermaye de kalıcı çözümlere, yani yeni teknolojinin geliştirilmesine yatırım yapabilecektir. Görünen odur ki dünyanın değişik yanlarında yaşanan ortak bunalımın ve bulunan üç aşağı beş yukarı ortak çözümlerin mantığı budur.

Bu bizi en çetin sorulardan birine geri getirmektedir: Merkezi planlama ekonomileri sosyalist değil miydi? Üretim araçlarında özel mülkiyet olmadığına göre, onlara kapitalist denebilir miydi? Bu sorunun yanıtı biraz çet-

refillidir. Sınıflar üretim ilişkilerinden türerler. Dolayısıyla bir kapitalist belli bir takım doğal özellikler taşıdığı için kapitalist değildir; belli bir toplumsal rolü oynadığı için kapitalisttir. Bu rol ona içinde bulunduğu yapı tarafından verilir. Bu yapının belirleyici ögesi olan ücretli-emek ilişkisinin temelinde mülksüzleşme, yani üretim araçlarından kopma vardır. İşsizlik ortadan tümüyle kalksa bile, sermaye birikimi sürer. İşsizler ordusunun varlığı, ücret ilişkisinin mutlak bir koşulu değildir. İşsizler ordusu ortadan kalkmış olsa bile, üretim araçlarından kopukluk sürdükçe ücret ilişkisi de sürebilir. Planlı ekonomilerde işsizlik ortadan kaldırılmış olduğu halde, üreticiler üretim araçlarından kopuk ve yabancılaşmış idiler. Artığın üretiliş ve el konuş tarzı özel mülkiyet biçiminde olduğundan farksız idi. Farklı olan şey, artığın dağılım ve kullanım biçimiydi. Planlamanın özgüllüğü buradaydı. Fakat doğrudan üretici yine üretim araçlarının ve onları yönlendiren kendine yabancı güçlerin denetimi altındaydı. Dolayısıyla, bir işçi sınıfı ve onun karşısında da, özel mülkiyette olmasa bile, **Sermaye** vardı. Günümüzde, daha önceleri kimsenin beklemediği bir kolaylıkla işsizler ordusu yeniden kurulabilmekte ve tekil sermaye birimleri özel mülkiyete sunulmaktadır.

Buraya kadar anlatılanlar, kapitalist devlet benzeri merkezi ve bürokratik bir devletin bu toplumlardaki bunca zamanlık varlığını da açıklar. Eğer bu tür bir devletin varlığını sürdürmesini, azgelişmişlikten ileri gelen kıtlık ya da kapitalizmi aşan kalıcılık özelliği nedeniyle kapitalizm sonrası dönemde bile sarsılmayan bürokratik örgütlenme ile açıklamak istemiyorsak, kapitalist devletin ortaya çıkışının doğrudan doğruya mülksüzleşme süreci ile ilintili olduğunu hatırlamamız gerekir. Dolayısıyla, mülksüzlüğü süren, üretim araçlarından kopuk bir işçi sınıfı var olduğu sürece, merkezi ve bürokratik bir devletin de var olması beklenmelidir. Kanımca bu açıklama tarzı Marksist teorinin özüne daha uygundur.

KAYNAKLAR

Amin, S. (1976), **Unequal Development**, New York: Monthly Review Press.

Adriano, F.D. (1984), "A Critique of the 'Bureaucratic-Authoritarian State' Thesis: The Case of the Philippines"**Journal of Contemporary Asia** 14(4).

Aglietta, M. (1979), **A Theory of Capitalist Regulation**, London: NLB.

Alavi, H. (1972), "The State in Post Colonial Societies: Pakistanand Bangladesh" **New Left Review**, 74.

Alavi, H. (1982), "State and Class Under Peripheral Capitalism" H. Alavi ve T. Shanin (der.), **Introduction to the Sociologyof "Developing Societies"**, London: Macmillan içinde.

Albritton, R.R. (1984), "The Dialectic of Capital: A Japanese Contribution" **Capital and Class**, 22.

Althusser, L. (1965), **Reading Capital**, London: NLB.

Anderson, P. (1974a), **Passages from Antiquity to Feudalism**, London: NLB.

Anderson, P. (1974b), **Lineages of the Absolutist State**, London: NLB.

Antonio, R.J. (1985), "Values, History, and Science: The Metatheoretic Foundations of the Weber-Marx Dialogue"R.J.Antonio ve R.M. Glassman (der.), **A Weber-Marx Dialogue**, Lawrence: University of Kansas Press içinde.

Arrighi, G. (1978), "Towards a Theory of Capitalist Crisis" **New Left Review**, 111.

Arthur, C.J. (1974), "Editor's Introduction"K. Marx ve F. Engels, **The German Ideology**, (der., C.J. Arthur) London: Lawrence & Wishart içinde.

Balibar, E. (1965), "On the Basic Concepts of Historical Materialism"L. Althusser, **Reading Capital**, London: NLB içinde.

Baran, P.A. ve Sweezy, P.M. (1966), **Monopoly Capital**, New York: Monthly ReviewPress.

Barr, K. (1979), "Long Waves: A Selective and Annotated Bibliography" **Review** 2(4).

Berberoglu, B. (1982), **Turkey in Crisis: From State Capitalism to Neocolonialism**, London: Zed Press.

Block, F. (1977), "The Ruling Class Does Not Rule: Notes on the Marxist Theory of the State" **Socialist Revolution**, 33.

Block, F. (1980), "Beyond Relative Autonomy: State Managers as Historical Subjects" **The Socialist Register**.

Boron, A. (1981), "Latin America: Between Hobbes and Friedman" **New Left Review**, 130.

Bronfenbrenner, M., der. (1969), **Is the Business Cycle Obsolete?**, New York: Wiley.

Cammack, P. (1985), "The Political Economy of Contemporary Military Regimes in Latin America: From Bureaucratic Authoritarianism to Restructing"P. O'Brien ve P. Cammack (der.), **Generals in Retreat: The Crisis of Military Rule in Latin America**, Manchester: Manchester University Press içinde.

Cammack, P. ve O'Brien, P. (1985), "Conclusion: The Retreat of the Generals"P. O'Brien ve P. Cammack (der.), **Generals in Retreat:**

The Crisis of Military Rule in Latin America, Manchester: Manchester University Press içinde.

Cammack, P. (1986), "Resurgent Democracy: Threat and Promise" **New Left Review**, 157.

Canak, W. (1984), "The Peripheral State Debate: State Capitalist and Bureaucratic- Authoritarian Regimes in Latin America" **Latin American Research Review**, 19(1).

Cardoso, F. H. (1973), "Associated-Dependent Development: Theoretical and Practical Implications"A. Stepan (der.) **Authoritarian Brazil: Origins, Policies and Future**, NewHaven: Yale University Press içinde.

Cardoso, F. H. and E. Faletto (1979), **Dependency and Developmentin Latin America**, Berkeley: University of California Press.

Carnoy, M. (1984), **The State and Political Theory**, Princeton: Princeton University Press.

Carr, E.H. (1945), **Nationalism and After**, London: Macmillan.

Clarke, S. (1977), "Marxism, Sociology and Poulantzas' Theory ofthe State" **Capital and Class**, 2.

Clarke, S. (1983), "Comment on B. Jessop" **Kapitalistate**, 10/11.

Collier, D., der. (1979), **The New Authoritarianism in Latin America**, Princeton: PrincetonUniversity Press.

Day, R.B. (1976), "The Theory of Long Wages: Kondratiev, Trotsky, Mandel" **New Left Review**, 99.

Dobb, M. (1963), **Studies in the Development of Capitalism**, NewYork: International Publishers.

Dobb, M. (1970), "Introduction"K. Marx, **A Contribution to the Critique of Political Economy**, Progress Publishers içinde.

Driver, C. (1981), "Review of 'A Theory of Capitalist Regulation'" **Capital and Class**, 15.

Dyson, K. (1980), **The State Tradition in Western Europe**, Oxford: Martin Robertson.

Eley, G. (1983), "What Produces Fascism: Pre-Industrial Traditions or a Crisis of the Capitalist State?" **Politics and Society**, 12(1).

Engels, F. (1884), **The Origin of the Family, Private Property and the State**, New York: International Publishers, 1972.

Fay, M. (1978), "Review of 'State and Capital: A Marxist Debate'" **Kapitalistate**, 7.

Gerschenkron, A. (1962), **Economic Backwardness in Historical Perspective**, Cambridge: Harvard University Press.

Gerth H.H. ve C.W. Mills, der. (1946), **From Max Weber: Essays in Sociology**, New York: Oxford University Press.

Giddens, A. (1981), **A Contemporary Critique of Historical Materialism**, London: Macmillan.

Giddens, A. (1985), **The Nation-State and Violence**, London: Polity Press.

Gordon, D.M. (1980), "Stages of Accumulation and Long Economic Cycles"T.K. Hopkins ve I. Wallerstein (der.) **Processes of the World System**, Beverly Hills: Sage Publications içinde.

Gordon, D.M., Edwards R. ve Reich, M. (1982), **Segmented Work, Divided Workers**, Cambridge: Cambridge University Press.

Gramsci, A. (1971), **Selections from Prison Notebooks**, (der. Q. Hoare ve G.N. Smith) London: Lawrence & Wishart.

Herman, E. ve Petras, J. (1985), "'Resurgent Democracy': Rhetoric and Reality" **New Left Review**, 154.

Hirsch, J. (1983), "The Fordist Security State and New Social Movements" **Kapitalistate**, 10/11.

Hobsbawm, E. (1975), **Age of Capital, 1848-1875**, New York.

Hobsbawm, E.J. (1982), "Marx, Engels and Politics" E.J. Hobsbawm (der.), **The History of Marxism: Marxism in Marx's Day**, Cilt 1, Bloomington: Indiana University Press içinde.

Holloway, J. and S. Picciotto (1978a), "Introduction: Towards a Materialist Theory of the State" J. Holloway ve S. Picciotto (der.), içinde.

Holloway, J. and S. Picciotto, der. (1978), **State and Capital: A Marxist Debate**, Austin: University of Texas Press.

Jessop, B. (1977), "Recent Theories of the Capitalist State" **Cambridge Journal of Economics**, 1(4).

Jessop, B. (1982), **The Capitalist State**, Oxford: Martin Robertson.

Jessop, B. (1983a), "Accumulation Strategies, State Forms, and Hegemonic Projects" **Kapitalistate**, 10/11.

Jessop, B. (1983b), "The Capitalist State and the Rule of Capital: Problems in the Analysis of Business Associations" **West European Politics**, 6(2).

Jessop, B. (1985), **Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy**, London: Macmillan.

Kay, G. ve J. Mott (1982), **Political Order and the Law of Labour**, London: Macmillan.

Kay, G. (1988), "Right and Force: A Marxist Critique of Contract and the State"M. Williams (der.), **Value, Social Form and the State**, London: Macmillan içinde.

King, R. (1986), **The State in Modern Society**, London: Macmillan.

Laclau, E. (1977), "The Specificity of the Political" E. Laclau, **Politics and Ideology in Marxist Theory**, London: NLB içinde.

Lenin, V.I. (1917), **The State and Revolution**, New York: International Publishers.

Leys, C. (1976), "The 'Overdeveloped' Post-Colonial State: A Re-Evaluation" **Review of African Political Economy**, 5.

Lipietz, A. (1982), "Towards Global Fordism?" **New Left Review**, 132.

Lipietz, A. (1984a), "How Monetarism Choked Third World Industrialization" **New Left Review**, 145.

Lipietz, A. (1984b), "Imperialism or the Beast of the Apocalypse" **Capital and Class**, 22.

Macpherson, C.B. (1964), **The Political Theory of Possessive Individualism**, London: Oxford University Press.

Macpherson, C.B. (1973), **Democratic Theory: Essays in Retrieval**, London: Oxford University Press.

Mandel, E. (1975), **Late Capitalism**, London: NLB.

Mandel, E. (1980), **Long Waves of Capitalist Development**, Cambridge: Cambridge University Press.

Marx, K. (1852), "The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte" (der. D. Fernbach) **Karl Marx: Surveys from Exile**, Hammondsworth: Penguin, 1973.

Marx, K. (1859), **A Contribution to the Critique of Political Economy**, Progress Publishers, 1970.

Marx, K. (1894), **Capital** (Vol.3), New York: International Publishers.

Marx, K. ve F. Engels (1848), **The Communist Manifesto**, New York: International Publishers.

Marx, K. ve F. Engels (1974), **The German Ideology**, (der. C.J. Arthur) London: Lawrence and Wishart.

Miliband, R. (1965), "Marx and the State" **The Socialist Register**.

Miliband, R. (1973), "Poulantzas and the Capitalist State" **New Left Review**, 82.

Miliband, R. (1977), **Marxism and Politics**, London: Oxford University Press.

Miliband, R. (1983), "State Power and Class Interests" **New Left Review**, 138.

Moore Jr., B. (1966), **Social Origins of Dictatorship and Democracy**, Boston: Beacon Press.

Mouzelis, N. (1983), "On the Demise of Oligarchic Parliamentarism in the Semi Periphery: A Balkan-Latin American Comparison", **Sociology**, 17(1).

O'Brien, P. ve Cammack, P., der. (1985), **Generals in Retreat: The Crisis of Military Rule in Latin America**, Manchester: Manchester University Press.

O'Donnell, G. (1973), **Modernization and Bureaucratic Authoritarianism**, Berkeley: Institute of International Studies, University of California, Berkeley, Politics of Modernization Series.

O'Donnell, G. (1977), "Corporatism and the Question of the State" J.M. Malloy (der.), **Authoritarianism and Corporatism in Latin America**, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press içinde.

O'Donnell, G. (1978), "Reflections on the Patterns of Change in the Bureaucratic-Authoritarian State" **Latin America Research Review**, 13(1).

Palloix, C. (1976), "The Labour Process: From Fordism to Neo Fordism"CSE (der.), **The Labour Process and Class Strategies**, London: CSE Pamphlet, No. 1.

Pelczynski, Z.A., der., (1984a), "Introduction: The Significance of Hegel's Separation of the State and Civil Society" Z.A. Pelczynski, der., içinde.

Pelczynski, Z.A., der., (1984b), **The State and Civil Society: Studies in Hegel's Political Philosophy**, Cambridge: Cambridge University Press.

Petras, J. ve S. Gundle (1982), "A Critique of Structuralist State Theorizing" **Contemporary Crises**, 6.

Polanyi, K. (1944), **The Great Transformation**, Boston: Beacon Press.

Poulantzas, N. (1973), **Political Power and Social Classes**, London: NLB.

Poulantzas, N. (1974), **Fascism and Dictatorship**, London: NLB.

Poulantzas, N. (1976), "Capitalist State: A Reply to Miliband and Laclau" **New Left Review**, 95.

Poulantzas, N. (1976), **The Crisis of the Dictatorships,** London: NLB.

Poulantzas, N. (1978), **State, Power, Socialism**, London: NLB.

Remmer K.L. ve Merkx, G.W. (1982), "Bureaucratic - Authoritarianism Revisited", **Latin American Research Review**, 17(2).

Russell, J. (1985), "Method, Analysis and Politics in Max Weber: Disentangling Marxian Affinities and Differences" **History of Political Economy**, 17(4).

Samim, A. (1981), "The Tragedy of the Turkish Left", **New Left Review**, 126.

Schick, I.C. and E.A. Tonak (1981), "The Political Economy of Quicksand: International Finance and the foreign Debt Dimension of Turkey's Economic Crisis" **The Insurgent Sociologist**, 10(3).

Schroeter, G. (1985), "Dialogue, Debate, or Dissent? The Difficulties of Assessing Max Weber's Relation to Marx" R.J. Antonio ve R.M. Glassman (der.), **A Weber-Marx Diâlogue**, Lawrence: University of Kansas Press içinde.

Sekine, T.T. (1975), "Uno-Riron: A Japanese Contribution to Marxian Political Economy"**Journal of Economic Literature**, 13(3).

Shaik, A. (1978), "An Introduction to the History of Crisis Theories"URPE (der.), **US Capitalism in Crisis**, New York.

Skidmore, T.E. (1977), "The Politics of Economic Stabilisation in Post-War Latin America"J.M. Malloy, (der.), **Authoritarianism and Corporatism in Latin America**, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press içinde.

Skocpol, T. (1979), **States and Social Revolutions**, New York: Cambridge University Press.

Skocpol, T. (1980), "Political Response to Capitalist Crisis: Neo-Marxist Theories of the State and the Case of the New Deal" **Politics and Society**, 10(2).

Skocpol, T. (1985), "Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research"P. Evans, D. Rueschemeyer ve T. Skocpol (der.), **Bringing the State Back In**, New York: Cambridge University Press içinde.

Sunar, I. and Sayari, S. (1984), "Democracy in Turkey: Problems and Prospects"G. O'Donnell ve P.C. Schmitter (der.), **Transition from Authoritarian Rule in Southern Europe and Latin America**, Baltimore: The Johns Hopkins University Press içinde.

Therborn, G. (1977), "The Rule of Capital and the Rise of Democracy", **New Left Review**, 103.

Therborn, G. (1978), **What Does the Ruling Class Do When It Rules?**, London: NLB.

Therborn, G. (1979), "The Travail of Latin American Democracy", **New Left Review**, 113-114.

Tigar, M.E. ve M.R. Levy (1977), **Law and the Rise of Capitalism**, New York: Monthly Review Press.

Tilly, C. (1975), "Reflections on the History of European State-Making"C. Tilly (der.), **The Formation of National States Western Europe**, Princeton: Princeton University Press içinde

Uno, K. (1980), **Principles of Political Economy: Theory of a Purely Capitalist Society**, Brighton: Harvester Press.

Ülman, A.H. and F.Tachau (1965), "Turkish Politics: An Attempt to Reconcile Rapid Modernisation with Democracy" **The Middle East Journal**, 19(2).

Warren, B. (1980), **Imperialism: The Pioneer of Capitalism**, London: NLB.

Weber, M. (1946a), "Politics as a Vocation" H.H. Gerth ve C.W. Mills (der.), **From Max Weber: Essays in Sociology**, New York: Oxford University Press içinde.

Weber, M. (1946b), "Class, Status, and Party" H.H. Gerth ve C.W. Mills (der.), **From Max Weber: Essays in Sociology**, New York: Oxford University Press içinde.

Weber, M. (1978), "Bureaucracy" M. Weber, **Economy and Society** (der. G. Roth ve C. Wittich) New York: Oxford University Press içinde.

Wolfe, D.A. (1986), "Capitalist Crisis and Marxist Theory" **Labour/Le Travail**, 17.

Wood, E.M. (1981), "The Separation of the Economic and the Political in Capitalism" **New Left Review**, 127.

Wright, E.O. (1980), "Varieties of Marxist Conceptions of Class Structure" **Politics and Society**, 9(3).

Yaffe, D.S. (1973), "The Marxian Theory of Crisis, Capital and the State" **Economy and Society**, 28(4).

Ziemann, W. ve M. Lanzendorfer (1977), "The State in Periphera Societies" **The Socialist Register**.

BELGE YAYINLARI

YAŞAM VE ANILAR

Çocukluğumdan Öyküler / İzak Babel
Çocuklarıma Mektuplar / A.Gramsci Tükendi
Konuşmak İstiyorum / Domitila Tükendi
Bolivya Günlüğü / E.Che Guevera
Roman Gibi / Sabiha Sertel Nizamiye Kapısında / Sacide Çekmeci
Dağdan Kopan Ateş / Omar Cabezas
Filistin Kazanacak / Ceylan Göllücü
Ben Bir İnsanım / M.Memduh Uyan
Kırmızı Gül ve Kasket / Z.Anadol
1968 İsyancı Bir Öğrenci Kuşağı / R.Fraser
Kamber Ateş Nasılsın? Öykü Antolojis
Hapiste Doğanlar / H.Şimşek
Eylül Karanlığından / Alime Mitap
Che/Mektuplar ve Kişiler / Derleme
OLGA/Yürekli Bir Kadının Yaşamı/F.Morai
DENİZ/Bir İsyancının İzleri / Turan Feyizoğlu
KOLLONTAY/Özgürleşmiş Bir Kadın Komünistin Otobiyografisi
Mavi Gözlü Dev / ZekeriyaSertel
Ateşi Tutmak / E.G.Bermejo
Enver Gökçe / Yaşamı ve Bütün Şiirler
Dışardakiler / H.Oberdire
HO ŞİMİNH / Bir Ulusal Kurtuluşçunun Portresi
HIDIR ve İLYAS / A.Kadir Konuk
Mülteci / Ali Haydar Özilhan
Nazım Hikmet Şiirinde Gizli Tarih / Emin Karaca
Uzak Yakın Anılar / Vedat Günyol
Hapishane Mektupları / A.Gramsci
Sorgu / H.Alleg
Gerilla Kartaldır / Mahmut Memduh Uyan
Bekaa, Yaratılan Toprak / Hasan Bildirici
Ben, Rigoberta Menchu / Elizabeth Burgos-Debray
Duvardaki Sarmaşık Gibi / Mauricio Rosencof-E.Fernandez Huidobro
Vahşetin Günlüğü / Mehdi Zana
Kavga Sürüyor / Domitila

DÜŞÜNCE DİZİSİ

Canlıların Diyalektiği / Yılmaz Öner
Bilimlerde ve Sanatta Diyalektik / Yılmaz Öner
Eleştiri Toplum Üstüne Yazılar / Adorno
Parıltılar / Walter Benjamin
Marksizm ve Felsefe / Karl Korsch
Marksist Yöntem ve Tarih Anlayışı / Ferit Barut
Fildişi Kulenin Dışından / P.Pasolin
Özeleştiri Öğeleri / Althusser
Sevgi ve Toplumsal İlişkiler / Yılmaz Öner
İçimizdeki Kavga / Yılmaz Öner
Gündem Yazıları / Yaşar Kaya
Uzun Bir Göç Öyküsü / İbrahim Sevimli

MARENOSTRUM DİZİSİ
Hegnar Çeşmesi / Mıgırdıç Armen
Loksandra / Maria Yordanidu
Yitik Kentin Kırk Yılı / Kozmas Politis
Acı Limonlar / Lawrence Durrell
Kentimin Öyküleri / Ertuğrul Aladağ (1.Hamur)
Bizim Mahallenin Çinlisi / Kemal Kurt

POETİKA DİZİSİ
Dağlar Tanıktır / Hüseyin Erdem
Düşdökümü / Yücel Sivri
Bir Sevda Yolcusuydunuz / Ayten Uyan
Evîna Dilê Min / Mehdi Zana

ÜLKELER BÖLGELER DENEYİMLER DİZİSİ
Uzun Savaş (Salvador) / J.Dunkerley
Yunan İç Savaşı / D.Eudes
Güney Kore Bir Model Olabilir Mi? / U.Luther
Friedman Modeli Kıskacında Şili / A.G.Frank
Lübnan'da İç Savaş / B.J.Odeh
Özgür Bir Güney Afrika / Nelson Mandela
PALESTİNE /Abu Firas (İngilizce)
Çağdaş Helen Tarihi / Nikos Svoronos
Latin Amerika'nın Atar Damarları / Osman Balcıgil
Nikaragua Sandinist Devrim / H.Weber
Peru'da Aydınlık Yol Deneyimi / A.Lambrousse
Ayaklanma Üstüne / H.Ortega Saavedra
Brezilya İşçi Partisi / Ergun Aydınoğlu
Gerilla Bilanço Çıkarıyor / G.Weber
İran Kürdistanı / A.Qasımlo
Dar Üçgende Üç İsyan / Faik Bulut
Silahlı Direnişte Kadınlar / F.Strobl
Sosyalizmi Kuracağız / Fidel Castro
Farabundo Marti / Derleme
İran Devrimi / Din, Anti-Emperyalizm ve Sol / Derleme
Sam Amca'ya Fatiha / H.Alleg
Başkan Gonzalo Konuşuyor / L.A.Borja, J.T.Sanchez

TÜRKİYE İNCELEMELERİ DİZİSİ
Eski Sol Üstüne / Mete Tunçay
Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi / L.Rathman
İngiltere'de Türk Gazeteciliği / C.O.Tütengil
Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye (3 Cilt) / S.Yerasimos
Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketleri / Dimitir Şişmanov
Geçiş Sürecinde Türkiye / Derleme
Varlık Vergisi / Rıdvan Akar
Cumhuriyet Halk Fırkası Programı / İsmail Beşikçi
Türk Solu (1960-71) / Ergun Aydınoğlu
Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları / Mustafa Sönmez
Kapitalizm ve Ulusal Ekonominin Dönüşümü / Fügen Eryılmaz
Türkiye Gençlik Hareketleri Tarihi (Cilt I-1960-68) / Turan Feyizoğlu
Türkiye Ekonomisinde Bunalım (2 Cilt) / Mustafa Sönmez
Azgelişmenin Sosyolojisi / Cavit Orhan Tütengil

İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları / Korkut Boratav
Türkiye'de Sınıflar / R.N.Rozaliyev
Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi / Reşat Kasaba

İNSAN HAKLARI DİZİSİ
Hürriyet Bildirgeleri / Derleme
İnsan Hakları / T.Paine
Latin Amerika'da Askeri Diktatörlük ve Kadın / Derleme
Düşünce Suçu / Veli Yılmaz
Eylül Hukuku / Veli Yılmaz
Türkiye'de İşkence / Newyork Bürosu Raporu
İşkence Olayı / B.Tarakçıoğlu
Askeri Yargıda Çifte Standart / Belge
Özgürlük Üstüne / John Stuart Mill
Önce İnsan Olmak / Ata Soyer

KURAMSAL VE SİYASAL İNCELEMELER DİZİSİ
Karl Marx ve Friedrich Engels / D.Riazanov
III.Enternasyonal Belgeleri / Derleme
Spartakistler Ne İstiyor? / R.Luxemburg
Ulusal Sorun Sendikal Mücadele ve Devrimci Savaş Üzerine / J.O.Connoly
Lenin'in Düşüncesi / G.Lukacs
İdeoloji ve Politika / Laclau
Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler / Derleme
Azgelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme / Taner Berksoy
Komintern'den Kominforma (I-II) / F.Claudin
Hapishane Defterleri / Gramsci
Tarihsel Materyalizmin İzinde / P. Anderson
İtalya'da İşçi Konseyleri / A.Gramsci
Kapitalist Devlet / R.Miliband
Proletarya Diktatörlüğü Tartışması / H.Draper
Marksizm ve Parti / J.Molyneux
Bakü Komünü / R.G.Suny
İşçi Denetimi ve Sosyalist Demokrasi / C.Siriani
Tarihin İronileri / Deutscher
Bitmemiş Devrim / Deutscher
Sosyalizm ve Özgürlük / G.D.Volpe
Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı / Alec Nove
Piyasa Sosyalizmi Tartışması / Nove, Mandel, Harris, Brus
Rusya'da İşçi Muhalefeti / A.Kollontay
Lenin Döneminde Leninizm (I-II) / M.Liebman
Dünya Bunalımı ve Siyasal Yapılar / Derleme
Genel Bunalımın Dinamikleri / Derleme
Yeni Soğuk Savaş / F.Halliday
21. Yüzyıl Eşiğinde Sosyalizm / Derleme
Sosyalizm ve Ulusallık / H.B.Davis
Devrim Yazıları / Robespierre-Danton-Babeuf-Marat
Azgelişmenin İktisadı / Pierre Salama
İktisat Nedir? / Rosa Luxemburg
Kapitalizm Nasıl İşler? P.Jalee
Komünizmin Abecesi / N.Buharin, Y.Preobrajenskiy
Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar / Poulantzas
Kapitalizmin Gelişmesi Üstüne İncelemeler / M.Dobb

Avrupa İşçi Hareketleri Tarihi / Abendroth
Gerilla Savaşı ve Marksizm / Pomeroy
Sosyal Reform mu, Devrim mi? / Rosa Luksemburg
Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet / Haldun Gülalp

YENİ SESLER / DİRENİŞ EDEBİYATI
Dersimli Memik Ağa / Haydar Işık (Roman)
Yurduna Dönen Gılgamış / Halil Güçlü (Şiir)
Yürü Direncim / Nur Bulum (Şiir)
Lavrion Öyküleri / Ahmet Sefa (Öykü)
Kurt Ağzında Kuzu / Sait Efe (Öykü)
Albatroslar / Birol Keskin (Öykü)
Suyu Uyandırın Sesim Olsun / F.Öztürk (Şiir)
Biri Yitik İki Ülke / Soysal Ekinci (Şiir) .
Zamanı Durdurabilmek / Mecit Ünal (Ropörtaj)
Firari Düşler / Mustafa Doğan (Şiir)
Talan Bir Ömrün Ortasında / Namık Kuyumcu
İnce Yazılar / Ender Öndeş (Şiir)
Koyabilmek Adını /Halil Genç (Roman)
Sizinle Kaldı Sevdam / Kenan Özcan (Şiir)
Döğüşenler Konuşacak / Ayşe Hülya (Şiir
Gün Dirildi / A.Kadir Konuk (Roman)
Bir Avuç Şiir / Ersin Ergün (Şiir)
Çözülme / A.Kadir Konuk (Roman)
Eylül Şifresi / Hüseyin Şimşek (Roman)
Çağrı / Soysal Ekinci (Şiir)
Dağın Öte Yüzü / A.Kadir Konuk (Öykü)
Gözlerini Değiştirsinler Çocukların / A.Coşkun (Öykü)
Kanrevan Maraş / Nuh Ömer Çetinay (Şiir)
Requiem / Zamandışı Sessizlik Saati / Mecit Ünal (Şiir)
Seni Bir Güle Armağan Ettim / Safa Fersal (Şiir)
Sıcak Bir Günün Şafağında / A.Kadir Konuk (Roman)
Ardından / İbrahim Karaca (Şiir)
Mavi Bir Leke / Hüseyin Şahin (Şiir)
Sıcak Bir Günün Şafağında / A.Kadir Konuk
Ardından / İbrahim Karaca (Şiir)
Mavi Bir Leke / Hüseyin Şahin (Şiir)
Orkestra Yeni Ezgiler Çalacak / Sedat Yurttaş (Şiir)
Dostlarım / Bülent Aydın (Şiir)

ONBİRİNCİ TEZ DİZİSİ
l-Bunalım, Azgelişmişlik, Devlet
2-Sağda ve Solda Liberalizm
3-Kapitalizm, Eşit Olmayan Gelişme
4-Türkiye'de ve Dünyada Sosyalist Demokrasi
5-İşçi Mücadeleleri ve Sendikacılık
6-Demokrasi Devlet ve Sınıflar
7-Türkiye'de Tarım Sorunu
8-Sosyalizm, Piyasa, Demokrasi
9-Marksizm ve Feminizm
10-Sosyalizm Nereye
ll-Marksizmde Tartışmalar
l2-Küresellik ve Ulusallık

Haldun Gülalp
Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet

"Elinizdeki kitap, esas olarak, Haldun Gülalp'in son yıllarda Türkiye dışında sürdürdüğü çalışmalarının bir bölümünü oluşturan "devlet ve kapitalizm" konusu üzerine, yabancı bilimsel dergilerde İngilizce olarak yayınlanan yazılarının Türkçe çevirilerini biraraya getirmekte. Birbirini izleyerek kaleme alınmış olan bu yazılar, belli bir ana temayı değişik açılardan geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu tema şu şekilde özetlenebilir: Kapitalizmde esas olan toplumsal ilişki, sermaye birikimi sürecidir. Dolayısıyla, kapitalist devletin nesnel olarak konumunu kavramak için de sermaye birikimi sürecine bakmak gerekir. Kapitalizmin gelişimi içerisinde sermaye birikim süreci değişik biçimler alabilir ve bununla bağlantılı olarak farklı sınıf koalisyonları iktidarı ele geçirebilir. Fakat devletin kapitalist birikim koşullarını sağlama ve koruma görevi hep sürer. Bu saptama, kapitalizmde devletin rolünü, gerek "araççı" gerekse de devletin "bağımsız" olduğu yolundaki tezlerin dışına çıkarak kavrar."

BİLİM DİZİSİ: 9